הלכה · מחברי זמננו

פניני הלכה - סוכות

הרב אליעזר מלמד

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

פניני הלכה - סוכות

הרב אליעזר מלמד

מקור הטקסט: אור ברסלב

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/פניני-הלכה-סוכות/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

סוכות 5
א - חג הסוכות 5
א - שמות החג ויסודותיו 5
ב - חג האסיף 6
ג - ארבעת המינים 7
ד - הסוכה זכר לסוכות במדבר וענני הכבוד 8
ה - טעם מצוות הסוכה למעשה 9
ו - דירת ארעי 10
ז - הסוכה - אור מקיף 12
ח - שמחת חג הסוכות - האחדות והשלום 13
ט - מגילת קהלת 15
י - שמחת בית השואבה 16
יא - סדרי השמחה בבית המקדש 17
יב - שמחת בית השואבה כיום 19
יג - ישראל ואומות העולם 20
יד - מנהג האושפיזין 21
ב - הלכות סוכה 23
א - סוכה - דירת ארעי 23
ב - ממה עשוי סכך כשר 24
ג - צילתה מרובה מחמתה 26
ד - גזירת תקרה - נסרים ו'סכך לנצח' . . 27
ה - האם מותר להעמיד סכך על דבר שפסול לסכך? 28
ו - דפנות הסוכה 31
ז - גובה הדפנות ודין לבוד 32
ח - סוכה שדפנותיה מיריעות בד (סוכה לנצח) 33
ט - הסוכה צריכה להיות תחת כיפת השמיים 34
י - צריך לשבת בצל הסכך (דיני קישוטים וכילה) 35
יא - פסולי סכך ואוויר והישיבה תחתיהם 36
יב - הכוונה הנדרשת בהקמת הסוכה . . . 37
יג - תעשה ולא מן העשוי ודין סוכה גזולה ושאולה 39
יד - עד כמה צריך להשקיע במבנה הסוכה 40
טו - סוכה נאה 42
טז - קדושת הסוכה וקישוטיה 42
יז - פרגולה 44
ג - ישיבה בסוכה 45
א - כללי המצווה 45
ב - לדור דרך כבוד 46
ג - חובת האכילה בלילה הראשון 47
ד - אכילה בסוכה 49
ה - ברכת 'לישב בסוכה' 51
ו - מדיני הברכה 53
ז - שינה בסוכה ודין מתנמנם 54
ח - חולה ומצטער פטורים מהסוכה 55
ט - המשך דיני מצטער 57
י - אימתי אדם נחשב מצטער ופטור משינה בסוכה 58
יא - אנשים נשואים 59
יב - קטן חתן ואבל 60
יג - העוסקים במצווה והולכי דרכים 61
יד - טיולים 62
ד - ארבעת המינים 64
א - מצוות ארבעת המינים 64

ב - ארבעת המינים מבטאים את אחדות ישראל 65
ג - רמזים נוספים בארבעת המינים 65
ד - כללי הפסולים 67
ה - לולב 68
ו - נחלקה התיומת 69
ז - דיני הלולב ושיעורו ודין לולב קנרי 71
ח - הדס 72
ט - ערבה 73
י - אתרוג מורכב ודין הפיטם 74
יא - חסרון וכתמים 75
יב - מדיני האתרוג 76
יג - שאול וגזול 77
יד - הידור מצווה 78
ה - נטילת לולב 80
א - זמן המצווה 80
ב - איגוד המינים 81
ג - סדר נטילת הלולב וברכתו 82
ד - צורת הנענועים 83
ה - היכן מנענעים 85
ו - נשים וקטנים בלולב 86
ז - שמירת ארבעת המינים 87
ח - דין מוקצה בארבעת המינים 88
ט - מנהג ההקפות במקדש 89
י - מנהג ההקפות כיום 90
ו - הושענא רבה 91
א - הושענא רבה 91
ב - מנהג הערבה בזמן בית המקדש והיום 92
ג - דיני חיבוט ערבה 94
ד - ארבעת המינים וההושענות לאחר החג 95
ה - היציאה מהסוכה 96
ז - שמיני עצרת 97
א - שמיני עצרת רגל בפני עצמו 97
ב - עניינו של שמיני עצרת 98
ג - משמעות העצרת 99
ד - תפילת הגשם 100
ה - סיום התורה 101
ו - חתני התורה 102
ז - מנהגי ההקפות 103
ח - גודל השמחה 105
ח - הַקְהֵל 107
א - מצוות הַקְהֵל 107
ב - הקריאה 108
ג - זמן המצווה והחייבים בה 109
ד - סדרי המצווה 110
ה - זכר להַקְהֵל 111

סוכות

א - חג הסוכות

א - שמות החג ויסודותיו

שלושה שמות לחג: א) חג הסוכות, על שם מצוות הסוכה.

ב) חג האסיף, שבו מסיימים לאסוף את התבואה והפירות.

ג) 'הֶחָג'. פעמים שהוא נקרא כך בלא תוספת, שנאמר (דברי הימים ב' ז, ח): "וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה אֶת הֶחָג". וזאת מפני שהוא השמח והחגיגי שבחגים, והיתה בו שמחה יתירה בריקודים של שמחת בית השואבה (תוס' יו"ט ר"ה א, ב), ובו היו ישראל מקריבים יותר קרבנות מאשר בשאר החגים (העמק דבר טז, יג). ועניין השמחה המיוחדת שבחג הסוכות יבואר להלן (הלכה ח).

שלושה עניינים יסודיים ישנם בחג הסוכות, ושלושתם כרוכים זה בזה: א) עצם קדושת הימים ובכללם שמיני עצרת, שבהם אנו מסיימים את מערכת החגים השנתית, ובהם אנו שמחים ומודים לה' על אסיף פירות השנה. קדושה זו באה לידי ביטוי במצוות השביתה ממלאכת עבודה ביום הראשון והשמיני שהם ימים טובים, ושביתה חלקית בחול המועד. קדושת הימים מתבטאת גם בקרבנות הנוספים שנצטווינו להקריב בחג, כמבואר בחומש במדבר (כט, יב-לד). ב) מצוות ארבעת המינים, שיש בה תוספת שמחה על אסיף השנה ועל התשובה והכפרה של הימים הנוראים. ג) מצוות הסוכה, שעל שמה נקרא החג - חג הסוכות, למען ידעו כל הדורות את עניין יציאת מצרים והשגחת ה' על עמו. ויש בסוכה רמז לעתיד לבא, שיפרוש ה' סוכת שלומו עלינו ועל כל ישראל ועל כל העולם.

שלושת העניינים הללו מבוארים בפרשיית המועדות שבחומש ויקרא (כג, לג-מד), שבשונה משאר החגים שנזכרו כעניין אחד, עניינו של חג הסוכות מבואר בשלושה שלבים: הראשון (ויקרא כג, לג-לח): "וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה, חַג הַסֻּכּוֹת שִׁבְעַת יָמִים לַה'. בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ, כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ. שִׁבְעַת יָמִים תַּקְרִיבוּ אִשֶּׁה לַה', בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם, וְהִקְרַבְתֶּם אִשֶּׁה לַה' עֲצֶרֶת הִוא, כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ".

השני (שם לט-מ): "אַךְ בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאָסְפְּכֶם אֶת תְּבוּאַת הָאָרֶץ תָּחֹגּוּ אֶת חַג ה' שִׁבְעַת יָמִים, בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן שַׁבָּתוֹן וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי שַׁבָּתוֹן. וּלְקַחְתֶּם לָכֶם

בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וַעֲנַף עֵץ עָבֹת וְעַרְבֵי נָחַל, וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלוֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים".

השלישי (שם מא-מג): "וְחַגֹּתֶם אֹתוֹ חַג לַה' שִׁבְעַת יָמִים בַּשָּׁנָה, חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם, בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי תָּחֹגּוּ אֹתוֹ. בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים, כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַּסֻּכֹּת. לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם, אֲנִי ה' אֱלוֹהֵיכֶם".

ב - חג האסיף

חג הסוכות נקרא גם 'חג האסיף', שנאמר (שמות לד, כב): "וְחַג הָאָסִיף תְּקוּפַת הַשָּׁנָה", מפני שהוא חל בעונה שבה מסיימים לאסוף את התבואה ושאר הפירות מן השדות אל הבתים והמחסנים. וכן נאמר (דברים טז, יג): "חַג הַסֻּכֹּת תַּעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים בְּאָסְפְּךָ מִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ" (וכן בויקרא כג, לט).

שלושת הרגלים קשורים לעונה החקלאית שבה הם חלים, שנאמר (שמות כג, יד-טז): "שָׁלֹשׁ רְגָלִים תָּחֹג לִי בַּשָּׁנָה. אֶת חַג הַמַּצּוֹת... לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב... וְחַג הַקָּצִיר בִּכּוּרֵי מַעֲשֶׂיךָ אֲשֶׁר תִּזְרַע בַּשָּׂדֶה, וְחַג הָאָסִף בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאָסְפְּךָ אֶת מַעֲשֶׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה". חג הפסח במועד האביב, בעת שהכל מתחיל לצמוח, חג השבועות בהשלמת קציר-התבואה ותחילת קטיף הפירות, וחג הסוכות לעת סיום איסוף פירות השנה. ומצוות החגים היא שנשמח ונודה בהם לה' על השפע הטוב שנתן לנו, ולכן שמחת חג הסוכות יתירה, שבו מסיימים לאסוף את יבול השנה כולה (עיין פ"ה מועדים א, ב; יג, ד-ה).

התהליך הטבעי שמתרחש בעולם הזה משקף את התהליך הרוחני שמתרחש בעליונים. חג הפסח הוא זמן של התחלה והתחדשות, ולכן בו יצאנו ממצרים ונעשינו לעם. חג השבועות הוא זמן של הבשלת תהליך הצמיחה של התבואה, ולכן בו קבלנו את התורה. חג הסוכות הוא זמן של סיום אסיף התבואה והפירות אל הבית, וכך גם מבחינה רוחנית, הוא זמן של איסוף הפירות הרוחניים שזכו להם ישראל במשך ימי השעבוד במצרים והנדודים במדבר - אל תוך ביתם, היינו לארץ ישראל שהיא ביתם של ישראל. וכפי שכתב האברבנאל (דברים טז, יג), שעיקר שמחת חג הסוכות על ירושת הארץ. שחג המצות על סגולת ישראל שהתגלתה ביציאת מצרים, חג השבועות על מתן תורה, וחג הסוכות על ירושת הארץ.

שני מעגלים מסתיימים בסוכות: המעגל הארוך, הוא מעגל שלושת הרגלים, שתואם את מחזור העונות החקלאיות, וכך בכל חורף התהליך מתחיל מחדש בזריעה ובהכנה,

באביב הצמיחה פורצת, ואז אנו זוכים לחג הפסח, שבו התגלתה סגולת ישראל, שבחר בנו ה' מכל העמים. לאחר מכן בחג השבועות משלימים את קציר התבואה שממנה עיקר מאכלו של האדם, ואז אנו זוכים לקלוט את אור התורה, שהיא עיקר חיינו. ותהליך קטיף הפירות הולך ונמשך כל הקיץ, עד השלמתו בחג הסוכות. הרי שכל הפירות הרוחניים של השנה הולכים ומתקבצים בחג הסוכות, ועל כן השמחה בו רבה יותר משאר החגים.

המעגל הקצר קשור לתהליך התשובה והכפרה שאנו עוברים בחודשי אלול ותשרי. יחד עם כל הדברים הטובים שעשינו במשך השנה, אדם מטבעו גם עלול לחטוא, וכדי להשלים את השנה באופן החיובי ביותר, יש לשוב בתשובה, להתנקות ולהזדכך מכל הרע שדבק בנו. וזו עבודתנו הרוחנית בחודש אלול, ראש השנה, עשרת ימי תשובה ויום הכיפורים. ובזכות התשובה, הכפרה והזיכוך, הטוב שקלטנו במשך השנה נעשה מנופה ונקי מהרע שדבק בו, ועל ידי כך אפשר לשמוח בחג האסיף שמחה כפולה.

עוד הוסיף וביאר מרן הרב קוק, שיחד עם החשיבות העצומה של התשובה, שמזככת את הלב ומטהרת את המעשים מכיעורם, מתלווה אליה כאב שגורם להחלשת הרצון הטוב ועוז החיים. ועל כן השלמת תהליך התשובה הוא בשמחת הקודש של חג הסוכות, שמעצימה בחזרה את הרצון הטוב ועוז החיים הטהור (אורות התשובה ט, י).

ג - ארבעת המינים

מצוות נטילת ארבעת המינים קשורה לשמחת חג הסוכות, שנאמר (ויקרא כג, מ): "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וַעֲנַף עֵץ עָבֹת וְעַרְבֵי נָחַל, וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלוֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים". פירשו חכמים שהשמחה בנטילת הלולב קשורה לענייני של חג האסיף על שני הפנים שלו: הגשמי והרוחני.

הפן הגשמי, שבחג הסוכות מסיימים לאסוף את יבול השנה, והאנשים שמחים ביבולם שמחה יתירה, וכדי שהשמחה תהיה מקודשת ומקושרת להכרת הטוב למי שברא את העולם ומקיימו, נצטווינו ליטול ארבעה מינים כאות תודה לה' (רמב"ן ויקרא כג, לט; החינוך שכד). ותקנו חכמים לנענע את ארבעת המינים למעלה ולמטה ולארבע רוחות העולם, כדי לבטא את אמונתנו במי שהשמים והארץ וארבע רוחות העולם שלו. ויש בזה גם תפילה לשנה הבאה, שיעלה יבולנו יפה, ויציל ה' אותנו מרוחות רעות וטללים רעים (סוכה לז, ב; להלן ה, ד).

הפן הרוחני, שבחג הסוכות סיימנו את תהליך התשובה על חטאי השנה שעברה, ונטילת הלולב היא נשיאת נס לאות ניצחון על הצלחת התשובה וההתקרבות השלימה

שלנו אל ה' יתברך. וכפי שאמרו חכמים: משל למה הדבר דומה, לשניים שנכנסו לדין, וכשהם יוצאים איננו יודעים מי ניצח, וכאשר אחד מהם מניף את רומחו, אנו יודעים שהוא ניצח. כך ישראל, בכל שנה בימי הדין באים רשעי אומות העולם לקטרג על ישראל, שאינם ממלאים את תפקידם ואינם ראוים לשאת את שמו יתברך בעולם ואין ראוי לקיימם עוד. והדין מתוח ועומד, ואין אנו יודעים מי ניצח בטענותיו. וכאשר ישראל יוצאים ולולביהם ואתרוגיהם בידיהם, אנו יודעים שישראל ניצחו בדין, והם בניו ועמו של ה' יתברך. ואפילו אומות העולם שמחים עמהם, ועל כן מקריבים עליהם קרבנות בחג הסוכות. וזהו שנצטווינו בתורה: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן" (עפ"י ויק"ר ל, ב; זוהר ח"א רכא, א).

עוד רמזים אמרו חכמים במצוות ארבעת המינים, שהם כנגד ארבעה סוגים של יהודים שצריכים להתאגד יחד לקיום המצווה, ועל ידי אחדותם נעשה קידוש השם בעולם, כמבואר להלן בהרחבה (ד, ב-ג). והאחדות שביניהם מביאה לשמחה גדולה, ולכן על ידי נטילת ארבעת המינים אפשר לשמוח לפני ה' אלוקינו שבעה ימים.

ד - הסוכה זכר לסוכות במדבר ועניני הכבוד

בטעם המצווה לשבת בסוכה שבעה ימים, נאמר (ויקרא כג, מג): "לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' אֱלוֹהֵיכֶם". לרבי אליעזר הכוונה לעניני הכבוד שסככו על ישראל, ולרבי עקיבא הכוונה לסוכות ממש שעשו ישראל בעת צאתם ממצרים (סוכה יא, ב). וזהו שנאמר (שמות יג, יז, כ-כב): "וַיְהִי בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה אֶת הָעָם... וַיִּסְעוּ מִסֻּכֹּת [הרי שעשו סוכות], וַיַּחֲנוּ בְאֵתָם בִּקְצֵה הַמִּדְבָּר. וַה' הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעַמּוּד עָנָן לַנְחֹתָם הַדֶּרֶךְ וְלַיְלָה בְּעַמּוּד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם לָלֶכֶת יוֹמָם וָלָיְלָה. לֹא יָמִישׁ עַמּוּד הֶעָנָן יוֹמָם וְעַמּוּד הָאֵשׁ לָיְלָה לִפְנֵי הָעָם" [הרי שזכו לעניני כבוד].

לדעת רבי עקיבא מצוות הסוכה היא זכר לסוכות שעשו ישראל להגן על עצמם מהשמש והמטר, כדי שנזכור את ימי דלותנו, כשהוציאנו ה' ממצרים מעבדות לחירות, ונדדנו במדבר ארבעים שנה כשסוכות ארעי משמשות לנו מחסה משמש ומטר, בלא בתים ובלא נחלה. ומתוך כך נודה לה' שהביאנו אל ארץ טובה ורחבה, לבנות בה בתים ולנטוע בה עצים. ובזכות זיכרון דלותנו בסוכה, ברכת הארץ הטובה לא תגרום לנו להתגאות ולשכוח את ה', אלא נזכור שהכל בידיו והוא שנתן לנו את הכוח לכבוש את הארץ וליישב אותה, לאכול מפריה ולשבוע מטובה (רשב"ם ויקרא כג, מג). ועוד יש בזיכרון זה שבח מעלתם של ישראל, שהלכו אחרי ה' במדבר בארץ לא זרועה (רבנו בחיי שם).

ולדעת רבי אליעזר, מצוות הסוכה היא זכר לנס הגדול שפרש ה' עלינו את ענני כבודו להגן עלינו ולהנחותינו במדבר, שנאמר (במדבר י, לד): "וַעֲנַן ה' עֲלֵיהֶם יוֹמָם בְּנָסְעָם מִן הַמַּחֲנֶה". בענני הכבוד היה ביטוי לאהבת ה' אלינו, שלא רק שסיפק את צרכינו במדבר ארבעים שנה, במן, בשליו ובאר המים, אלא אף השרה שכינתו עלינו, ופרש עלינו את ענני כבודו, לסוכך ולהגן עלינו (רמב"ן ויקרא כג, מג). אמרו חכמים: "שבעה ענני כבוד היו עִם ישראל... ארבעה מארבע רוחות ואחד מלמעלה ואחד מלמטה ואחד שמקדים לפניהם מתקן להם את הדרכים..." (מכילתא דרשב"י שמות יג, כא; ספרי בהעלותך פג). עוד אמרו חכמים, שבזכות שהלכו ישראל אחרי ה' במדבר בארץ לא זרועה, פרש עליהם את ענני כבודו (זוהר ח"ג קג, ב).

יש בענן גילוי והסתר, מצד אחד הוא מבטא את גילוי השכינה, ומנגד הוא מסתיר את ההארה הגדולה כדי שנוכל לקלוט אותה בהדרגה. וכך היא הדרך שה' מתגלה אלינו, מאיר אלינו אור גדול, וכיוון שהוא גדול מיכולת השגתנו, הוא פורש מסך להסתירו, וכך האור מגיע אלינו בהתאם ליכולת הקליטה שלנו. כמו השמש שממנה האנרגיה מגיעה לעולם, אבל כיוון שאיננו יכולים לעמוד ברוב עוצמתה, פרש ה' את האטמוספרה להגן עלינו מפני עוצמת קרניה. וכפי שרמוז בפסוק (תהלים פד, יב): "כִּי שֶׁמֶשׁ וּמָגֵן ה' אֱלוֹהִים" (עיין תניא, שער היחוד והאמונה פרק ד).

גם הסכך של הסוכה רומז לכך, הוא מגן עלינו מפני רוב האורה הגשמית של השמש, אבל אינו אטום לגמרי, כדי שנוכל ליהנות מהאור. וכך מבחינה רוחנית, הסכך מגן עלינו מרוב האורה הרוחנית של ה'אור המקיף' שמתגלה בחג הסוכות, ומעניק לנו את האפשרות לקלוט אותו באופן שמתאים לנו (עיין להלן ז).

ה - טעם מצוות הסוכה למעשה

בנוסף למה שלמדנו בהלכה הקודמת, שלדעת רבי עקיבא הסוכה היא זכר לסוכות ממש שעשו במדבר, ולרבי אליעזר זכר לענני כבוד, הישיבה בסוכה היא גם זכר ליציאת מצרים, שנאמר (ויקרא כג, מג): "לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' אֱלוֹהֵיכֶם". ולא זו בלבד אלא שגם כל השבתות והחגים הם זכר ליציאת מצרים, כפי שאנו מזכירים בקידוש ובתפילה. חשיבותה הגדולה של יציאת מצרים שבה נתגלתה סגולת ישראל, שבחר ה' בנו להיות לו לעם סגולה, ועל כן הוציאנו ממצרים מעבדות לחירות. ובמובן העמוק, שחרר את רוחנו מהשעבוד לחומרנות, שכן ממלכת מצרים היתה ממלכת החומרנות, ובצאתנו ממצרים

לחירות, נשתחררה רוחנו מן העבדות לחומר, להיות בני חורין שיכולים לקבל תורה (עיין פניני הלכה פסח א, ג).

ולכאורה אם הסוכה היא זכר ליציאת מצרים, היה צריך לעשותה באביב, בזמן צאתנו ממצרים. אלא שאז לא היה ניכר שהיא נעשית לשם מצווה, כי באביב רבים רגילים להקים סוכות להנאתם, לפיכך נצטווינו לשבת בסוכה בסתיו, שעל ידי כך ניכר שכל ישיבתה לצורך מצווה (טור או"ח תרכה).

להלכה נפסק כדברי רבי אליעזר, וזה מה שצריך לזכור בעת קיום המצווה, שהסוכה היא זכר לענני הכבוד (שו"ע תרכה, א). והוסיפו האחרונים, שצריך לזכור גם שהסוכה היא זכר ליציאת מצרים (מ"א, שועה"ר, פמ"ג, מ"ב א). ויש אומרים שזו היא כוונתו של רבי עקיבא, שצריך לזכור את הסוכות שעשו ישראל בצאתם ממצרים (ר"ח, ט"ז). ואם כן בזה שאנו זוכרים את ענני הכבוד ויציאת מצרים, אנו נוהגים בפועל כשתי הדעות.

ואף שטעמי המצווה נאמרו במפורש בתורה, שנאמר (ויקרא כג, מג): "לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". מכל מקום בדיעבד, השוכח לכוון שהסוכה היא זכר לענני כבוד וזכר ליציאת מצרים, יצא ידי חובתו, ובתנאי שהתכוון לקיים את מצוות הבורא (פמ"ג, מ"ב תרכה, א. להלן ג, ג, מבואר שכך הדין גם בלילה הראשון).

ו - דירת ארעי

רצה הקב"ה להיטיב לנו, ועל כן בחר בנו מכל העמים והוציאנו מעבדות לחירות ונתן לנו את הארץ הקדושה, ארץ טובה ורחבה, ארץ זבת חלב ודבש. כדי שנקיים בה את התורה והמצוות, ניטע בה עצים ונבנה בה בתים, נאכל מפריה ונשבע מטובה, וכל חיינו בה יהיו בקדושה עד שהעניין האלוקי יתגלה בארץ בשלמות, בנשמה ובגוף, בכל תחומי החיים. אולם סכנה גדולה אורבת לפתחינו, שמא בעקבות הישיבה בבתי קבע והיבול הרב שנאסוף בכל שנה משדותינו, ירום לבבנו ונשכח את ה' אלוקינו ואת היעוד שלשמו הוציאנו ה' ממצרים, ויגברו העוונות עד שנאבד מעל הארץ הטובה ונצא לגלות, לנדוד בין העמים לגדל את פירותיהם ולהעשיר את אוצרותיהם. ועל כך הזהירה אותנו התורה (דברים ח, יא-יט): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלוֹהֶיךָ לְבִלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם. פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבָעְתָּ וּבָתִּים טֹבִים תִּבְנֶה וְיָשָׁבְתָּ. וּבְקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן, וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָךְ, וְכֹל אֲשֶׁר לְךָ יִרְבֶּה. וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלוֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. הַמּוֹלִיכֲךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין מָיִם, הַמּוֹצִיא לְךָ מַיִם מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ. הַמַּאֲכִלְךָ מָן בַּמִּדְבָּר

אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ, לְמַעַן עַנֹּתְךָ וּלְמַעַן נַסֹּתֶךָ לְהֵיטִבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ. וְאָמַרְתָּ בִּלְבָבֶךָ כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה. וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלוֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל, לְמַעַן הָקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ כַּיּוֹם הַזֶּה. וְהָיָה אִם שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלוֹהֶיךָ, וְהָלַכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם, הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן...".

וזהו שנצטווינו דווקא בחג האסיף, בעת שאנחנו שמחים בכל היבול שצמח בשדותינו, לשבת בסוכה שהיא דירת ארעי ולזכור בכך את קיומו הארעי של האדם בעולם, ולזכור את הימים שבהם היינו עבדים לפרעה במצרים, ואת ארבעים שנות נדודינו במדבר, בהם ישבנו ישיבת ארעי בסוכות (עפ"י רשב"ם ויקרא כג, מג).

נבאר יותר: הישיבה הנוחה בבתים, עלולה ליצור אצל האדם מצג שווא, כאילו קירות ביתו וגגו יכולים לשמש לו הגנה מכל צרה וצוקה. אולם באמת, חייו של האדם בעולם הזה ארעיים, וגם הבתים החזקים והטובים ביותר אינם יכולים להגן עליו מפני מחלות, אסונות-טבע ומלחמות. וגם אם ישרוד את כל אלה ויזכה לזקנה ושיבה, לבסוף יבואו ימיו לקיצם, ויתברר שכל ישיבתו בעולם הזה היא ישיבת ארעי. ואף באותן השנים שבהן זכה לשבת בשלווה בביתו המוגן - השלווה וההגנה מאת ה'. מי שאינו זוכר זאת, חי בשקר. הוא חושב שככל שישקיע יותר בהבלי העולם הזה כך יזכה לחיים יציבים וטובים יותר, בעוד שהאמת היא שככל שיחבר יותר את עבודתו בעולם הזה אל מקור החיים, אל ערכי הנצח, יזכה לחיי אמת, חיים טובים מלאי משמעות, שיש בהם שמחה אמיתית (עיין עוד בהלכה ט לעניין קהלת).

את כל היסודות הללו, אנחנו זוכים לקלוט בחג הסוכות על ידי היציאה מהבית המוגן לסוכה. ועל כן הסוכה נקראת 'צל האמונה' (צילא דמהימנותא). וזמנה מדויק, מעט לפני שהחורף מגיע והאדם עומד להתכנס אל תוך ביתו, כדי להתגונן מהקור והרוח, מהגשם והמטר, נצטווינו לשבת בסוכה, ולזכור שבאמת ה' הוא השומר והמגן עלינו. "אִם ה' לֹא יִבְנֶה בַּיִת - שָׁוְא עָמְלוּ בוֹנָיו בּוֹ, אִם ה' לֹא יִשְׁמָר עִיר - שָׁוְא שָׁקַד שׁוֹמֵר" (תהלים קכז, א).

בזכות הישיבה בסוכת ארעי, שעל ידה אנו מתקשרים לאמונה, נזכה שישרה ה' את שכינתו עלינו, ויפרוש עלינו את סוכת שלומו, ויקים לנו לבניין עולם את סוכת דוד הנופלת ואת בית המקדש, ונשב לבטח בבתי קבע בארץ הטובה שהבטיח לאבותינו ולנו. וכפי שנאמר (עמוס ט, יא-טו): "בַּיּוֹם הַהוּא אָקִים אֶת סֻכַּת דָּוִיד הַנֹּפֶלֶת וְגָדַרְתִּי אֶת פִּרְצֵיהֶן וַהֲרִסֹתָיו אָקִים וּבְנִיתִיהָ כִּימֵי עוֹלָם... וְהִטַּפְתִּי הֶהָרִים עָסִיס וְכָל הַגְּבָעוֹת תִּתְמוֹגַגְנָה. וְשַׁבְתִּי אֶת שְׁבוּת עַמִּי יִשְׂרָאֵל וּבָנוּ עָרִים נְשַׁמּוֹת וְיָשָׁבוּ, וְנָטְעוּ כְרָמִים וְשָׁתוּ

אֶת יֵינָם, וְעָשׂוּ גַּנּוֹת וְאָכְלוּ אֶת פְּרִיהֶם. וּנְטַעְתִּים עַל אַדְמָתָם וְלֹא יִנָּתְשׁוּ עוֹד מֵעַל אַדְמָתָם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם אָמַר ה' אֱלוֹהֶיךָ".

ז - הסוכה - אור מקיף

מיוחדת היא מצוות הישיבה בסוכה, שהיא מקדשת את שגרת חייו של האדם. שהאכילה והשתייה, השיחה והשינה, כיוון שהן מתקיימות בסוכה - הרי הן מתרוממות ומתקדשות למעלת מצווה. ורמזו לזה בעלי הקבלה, שאור הסוכה הוא 'אור מקיף', לעומת רוב המצוות ובכללן ארבעת המינים ששייכים ל'אור פנימי'. נבאר יותר:

ההארה שה' מאיר אלינו, היא מעל ומעבר למה שאנחנו מסוגלים לקלוט ולהכיל, ועל כן היא מתחלקת לשני חלקים: אור פנימי ואור מקיף. האור הפנימי הוא החלק הקטן והנמוך שאותו אנחנו מסוגלים לקלוט במחשבה וברגש, ואילו החלק שגדול מיכולת הקליטה שלנו נעשה אור מקיף, שאף שאיננו מסוגלים להכיל אותו, הוא מקיף אותנו ומעניק לנו השראה בעלת השפעה מכרעת על חיינו.

על ידי האור הפנימי אנו מסוגלים לרומם ולקדש את הצדדים הרוחניים המוּדעים של החיים. הוא מתגלה בלימוד התורה ובתפילה, ובעיקר במצוות שבין אדם למקום, שמקשרות את האדם אל מה שמעבר לחיים הרגילים, שבהן בולטת יותר הקדושה שמתגלה לנו. לפי תפישת האור הפנימי, ככל שהדבר יותר רוחני כך הוא במדרגה גבוהה יותר, ומנגד, ככל שהוא יותר קשור לענייני המעשה, כך הוא במדרגה נמוכה יותר. ולזה רומזים ארבעת המינים, שכל נטילתם לצורך מצווה בלבד (להלן ד, ב-ג).

על ידי האור המקיף שהוא גדול בהרבה, אנו יכולים לתקן ולרומם גם את הצדדים הגשמיים והשגרתיים שבחיים. אור גדול זה מתגלה כאשר האמונה והתורה, מאירות את החיים הארציים: את האכילה והשתייה ואת השינה, את חיי המשפחה ואת היחסים שבין אדם לחברו, את העבודה והמלאכה, המסחר והמחקר המדעי. וזה עיקר ייעודו של עם ישראל, לגלות לעולם שה' אחד, בשמים ובארץ. לגלות שגם העניינים הארציים מחוברים ומקושרים לקדושה. ועל כך רומזת מצוות הסוכה, שבה מתגלה סוד האמונה (זוהר ח"ב קפו, ב), שכל מה שאנו עושים בה מתקדש והופך למצווה.

ובזה דומה מצוות הסוכה למצוות ישוב הארץ, ששתי המצוות הללו מקיפות אותנו, והננו נכנסים לאווירת הקדושה שלהן, ועל ידי כך גם המעשים הארציים שלנו מתקדשים. ואמר הגר"א (קול התור א, ז), שרעיון זה רמוז בפסוק (תהלים עו, ג): "וַיְהִי בְשָׁלֵם סֻכּוֹ וּמְעוֹנָתוֹ בְּצִיּוֹן". וכן למדנו שעיקר שמחת חג הסוכות על ירושת הארץ

(אברבנאל דברים טז, יג; לעיל הלכה ב). ובשתי המצוות הללו מתגלה סגולת ישראל באופן מיוחד, שזה עיקר סגולתם של ישראל, שמגלים את הקדושה בארץ (עי' ע"ז ג, ב). שתי המצוות הללו מקרינות זו על זו. הסוכה היא זכר לעניני הכבוד, שבהם נתגלתה השכינה במדבר, כמו שנאמר (שמות טז, י): "וַיִּפְנוּ אֶל הַמִּדְבָּר וְהִנֵּה כְּבוֹד ה' נִרְאָה בֶּעָנָן". וכן נאמר במעמד הר סיני (שמות יט, טז): "וְעָנָן כָּבֵד עַל הָהָר". וכן נאמר בעת שנתגלה ה' אל משה (שמות לד, ה): "וַיֵּרֶד ה' בֶּעָנָן וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם". והטעם שהשכינה נגלתה אלינו במדבר בעב הענן, כי עוד לא זכינו להיכנס לארץ הקודש, שבה הכל קשור לקדושה. ולאחר שזכינו להיכנס לארץ, תפקידנו לגלות שכינה בארץ, באופן שהשכינה תשרה בכל מעשה ידינו. אולם העיסוק בחיי המעשה בארץ ישראל עלול להשכיח מאיתנו את הכוונה הקדושה, ועל כן נתן לנו ה' את חג הסוכות, כדי שנזכור תמיד את עניני הכבוד והשריית השכינה, ואת התפקיד המקודש שיש לעם ישראל, לגלות את הקדושה בעולם המעשה.

מתוך גילוי הקדושה של חג הסוכות וארץ ישראל, יתוקן העולם לגמרי, כמו שנאמר (ישעיהו יא, ט): "לֹא יָרֵעוּ וְלֹא יַשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה' כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים". ועל ידי כך ייעשה שלום בעולם, כמו שנאמר (שם יא, ו): "וְגָר זְאֵב עִם כֶּבֶשׂ וְנָמֵר עִם גְּדִי יִרְבָּץ..." וזהו שנאמר בפרק העוסק בגאולה ובחג הסוכות (זכריה יד, ט): "וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד". ואף בני אומות העולם יעלו לירושלים לחגוג עמנו את חג הסוכות, ואפילו על דברים שנראים רחוקים מקדושה, כמצילות הסוס שהם קישוטי הסוס, יהיה כתוב "קֹדֶשׁ לַה'" (שם יד, כ).

ח - שמחת חג הסוכות - האחדות והשלום

למרות שבכל החגים יש מצווה לשמוח, שנאמר (דברים טז, יד): "וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ", שמחת חג הסוכות יתירה, ולכן דווקא מתוך הציווי על חג הסוכות לימדה אותנו התורה שמצווה לשמוח בכל החגים. שנאמר (דברים טז, יג-טו): "חַג הַסֻּכֹּת תַּעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים בְּאָסְפְּךָ מִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ. וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ, אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ. שִׁבְעַת יָמִים תָּחֹג לַה' אֱלוֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה', כִּי יְבָרֶכְךָ ה' אֱלוֹהֶיךָ בְּכֹל תְּבוּאָתְךָ וּבְכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ, וְהָיִיתָ אַךְ שָׂמֵחַ". וכן נאמר (ויקרא כג, לט-מ): "אַךְ בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאָסְפְּכֶם אֶת תְּבוּאַת הָאָרֶץ תָּחֹגּוּ אֶת חַג ה' שִׁבְעַת יָמִים... וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלוֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים".

אמרו חכמים, שבחג הפסח לא נזכרה השמחה, מפני שנידונים בו על התבואה ועדיין לא יודעים אם תעלה יפה. ועוד, שמתו בו המצרים, ואין השמחה שלימה. ובחג השבועות

נאמרה פעם אחת שמחה, שנאמר (דברים טז, י-יא): "וְעָשִׂיתָ חַג שָׁבֻעוֹת... וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלוֹהֶיךָ..." מפני שכבר יודעים שהתבואה צמחה ושמחים בה, אבל עדיין דואגים על שאר הפירות. ובראש השנה לא כתוב שמחה, מפני שהוא יום דין לכל באי עולם. ובחג הסוכות, לאחר איסוף התבואה והפירות, ולאחר התשובה והכפרה - השמחה שלימה, ולכן נאמר בפסוקי חג הסוכות שלוש פעמים 'שמחה' (פסיקתא דרב כהנא, סוכות; ב"י או"ח תצ, ד; מ"ב ז).

הרי ששמחת חג הסוכות היתירה היא חגיגת הסיום של השנה, שבה מציינים את אסיף יבול השנה, אסיף גשמי ורוחני, אסיף התבואה והפירות, ואסיף כל הלימודים והמעשים הטובים שעשינו במשך השנה. ואסיף זה זך ונקי, בזכות ימי התשובה והכפרה שעברנו (כמבואר לעיל ב). גם מצוות נטילת לולב מבטאת את שמחת האסיף הגשמי והרוחני (לעיל ג). ומתוך כך הננו מתעלים אל מקור החיים בדבקות, ומתאספים לשמוח לפני ה' אלוקינו. והסוכה, שמקיפה את האדם מכל צדדיו, מבטאת את אסיף כל הדברים הטובים שעשינו במשך השנה, שכולם מתקבצים לכלל הופעה שלימה שמקיפה אותנו וסוככת עלינו באור אלוקי.

על ידי איסוף הטוב על כל צדדיו ומדרגותיו, גם אלו שנראים לכאורה כסותרים, ה' פורש עלינו את סוכת שלומו, ועם ישראל מתלכד ומתאחד. שכל זמן שכל מעלה עומדת בפני עצמה, אין אחדות בישראל. אבל בחג האסיף, שכל המעלות מתאספות בו יחד, מתגלה האחדות. וזהו שאמרו חכמים (סוכה כז, ב): ראויים כל ישראל לישב בסוכה אחת. וכן ארבעת המינים רומזים לכל סוגי היהודים שמתאגדים יחד בחג הסוכות (להלן ד, ב-ג). מתוך השלמות היחסית שאנו זוכים לה בחג הסוכות בעולם הזה, נזכה לשלמות של העתיד לבא. וכפי שאמרו חכמים: "כל מי שמקיים מצוות סוכה בעולם הזה, אומר הקב"ה: הוא קיים מצוות סוכה בעולם הזה, אני מסיך (סוכך) עליו מחמתו של היום הבא" (פסיקתא דרב כהנא, סוכות). וזהו שאמרו חכמים (ע"ז ג, ב): "אין גיהנם לעתיד לבא, אלא הקדוש ברוך הוא מוציא חמה מנרתיקה ומקדירה, רשעים נידונים בה וצדיקים מתרפאים בה; רשעים נידונים בה, דכתיב (מלאכי ג, יט-כ): כִּי הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בֹּעֵר כַּתַּנּוּר וְהָיוּ כָל זֵדִים וְכָל עֹשֵׂה רִשְׁעָה קַשׁ וְלִהַט אֹתָם הַיּוֹם הַבָּא אָמַר ה' צְבָאוֹת... צדיקים מתרפאים בה, דכתיב: וְזָרְחָה לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ. ולא עוד אלא שמתעדנים בה, שנאמר: וִיצָאתֶם וּפִשְׁתֶּם כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק".

אמרו חכמים, שמהמצוות שאנו עושים בעולם הזה, נעשים לנו לבושים שעל ידם אנחנו יכולים לקלוט את האור הגדול לעתיד לבא (זוהר ח"ב רי, א). והסוכה היא הביטוי לכך

בעולם הזה, שהיא המצווה והיא המגן, שעל ידה אנחנו יכולים לקלוט את האור הגדול באופן שמתאים לנו (עיין בסוף הלכה ד).

ט - מגילת קהלת

רבים נוהגים לקרוא את מגילת קהלת בחג הסוכות (מסכת סופרים יד, א), שעל ידה אנחנו לומדים כיצד לשמוח באמת. והאדם נצרך מאוד ללימוד זה, מפני שמטבעו הוא נוטה לשמוח בהבלי העולם, ולחשוב שככל שיהיה יותר עשיר, ויהיו לו יותר בתים גדולים, בגדים מפוארים, מאכלים משובחים, משקאות טובים, גינות חמד, משרתים ומשרתות, כך ישמח יותר. ובאמת כל אלו הם רק כלים שיכולים לסייע לדבר האמיתי, שהוא מעמדו הרוחני, אמונתו ומידותיו הטובות. וכאשר הרכוש הגשמי הופך לעיקר, הוא משכיח מהאדם את פנימיותו וערכיו, מנתק אותו ממקור חייו, ומותיר אותו מרוקן וחלול, בלא שמחה.

וזה עניינו של חג הסוכות - לשמוח בכל היבול שאספנו במשך השנה שמחה אמיתית. ולכך אנחנו מגיעים על ידי התחזקות בהכרה שכל מה שאספנו במשך השנה - בחסדי ה' הוא, וייעודו העיקרי, לסייע לנו להתחזק באמונה ומוסר, ולתת בידינו רצון ויכולת להיטיב לבריות ולתקן את העולם. על ידי היציאה מבית הקבע לסוכה שהיא דירת ארעי ומקום של מצווה וקדושה, אנו חוזרים להתבונן ביסודות אמונת ישראל, ולומדים שהבית והרכוש הם כלי עזר להגשמת האידיאלים האלוקיים.

רעיון זה בא לידי ביטוי במגילת קהלת, שמבארת שהחכמה, העושר, היופי, וכל שאר המעלות שבעולם הזה, הם הבל הבלים, ורק דבר אחד חשוב: "סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע אֶת הָאֱלוֹהִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם" (קהלת יב, יא). שמעתי ביאור יפה לזה: 'הבל' משמעותו אפס, ויראת ה' אחד, שכן היראה היא הראשונה במעלה, כמו הספרה הראשונה בין המספרים (שבת לא, ב). כאשר יראת ה' בראש והחכמה מצטרפת אליה, הרי שעל ידי תוספת האפס, האחד הופך לעשר, ועם עושר הוא נעשה מאה, ועם יופי נעשה אלף, וכך כל מעלות העולם הזה. אבל כאשר יראת ה' אינה בראש, הרי שכל המעלות הללו הן הבל הבלים, אפס מאופס (מדודי הרב אברהם רמר זצ"ל).

וכן למדנו בקהלת, ששמחה שאינה קשורה למצווה או לערך מוסרי היא שמחה שאינה ראויה, ועליה נאמר (קהלת ב, ב): "וּלְשִׂמְחָה מַה זֹּה עֹשָׂה?!". אבל על שמחה של מצווה נאמר (קהלת ח, טו): "וְשִׁבַּחְתִּי אֲנִי אֶת הַשִּׂמְחָה אֲשֶׁר אֵין טוֹב לָאָדָם תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ כִּי אִם לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלִשְׂמוֹחַ". ואמרו חכמים: "אין שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא

מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר-שמחה של מצווה" (שבת ל, ב).

יש מהאשכנזים שנוהגים לקרוא את קהלת מתוך מגילת קלף, ולברך לפני קריאתה: 'על מקרא מגילה' ו'שהחיינו'. וכן נוהגים תלמידי הגר"א. ומנהג רוב האשכנזים שלא לברך על קריאתה, ואין מקפידים לקוראה ממגילת קלף (רמ"א תצ, ט; מ"ב יט; פניני הלכה מועדים ב, י).

מנהג אשכנז לקרוא את המגילה בתפילת שחרית של שבת שחלה בחג הסוכות, וקוראים אותה לפני קריאת התורה. ורוב הספרדים לא נהגו לקרוא קהלת בסוכות. ולמנהג תימנים קוראים חלק מקהלת סמוך למנחה של שבת ועוד חלק ביום טוב אחרון (עיין פניני הלכה מועדים ב, י).

י - שמחת בית השואבה

בזמן שבית המקדש היה קיים, היו עורכים בחול המועד של חג הסוכות בחצר המקדש שמחה גדולה בריקודים וניגונים. אמרו חכמים (סוכה נא, א): "מי שלא ראה שמחת בית השואבה - לא ראה שמחה מימיו". לאחר הקרבת תמיד של בין הערביים היו מתחילים בשמחה וממשיכים בה כל הלילה. לקראת עלות השחר היה הממונה מכריז, ושני כהנים שעמדו בשער העליון היו תוקעים בחצוצרות תקיעה תרועה ותקיעה, ומתחילים לרדת מהמקדש עם כל העם בתהלוכה. כשהגיעו הכהנים למעלה העשירית חזרו לתקוע להריע ולתקוע. הגיעו לעזרת נשים חזרו לתקוע ולהריע, והמשיכו בתקיעה עד שהגיעו לשער העזרה היוצא לכיוון מזרח. משם המשיכה התהלוכה לרדת אל מעיין השילוח, לשאוב מים לצורך ניסוכם עם קרבן התמיד של שחר (סוכה נא, ב). וכשעלו נכנסו דרך שער המים, ושוב היו הכהנים תוקעים ומריעים ותוקעים בחצוצרות. וכל התקיעות הללו לשם שמחה היו, שנאמר (ישעיהו יב, ג): "וּשְׁאַבְתֶּם מַיִם בְּשָׂשׂוֹן מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה" (סוכה מח, א-ב). ועל שם שאיבת המים נקראה שמחה זו 'שמחת בית השואבה'. עוד אמרו חכמים, שמתוך שמחת המצווה, זכו גדולי ישראל לרוח הקודש, וגם על שם כך נקראה השמחה - 'שמחת בית השואבה' - "שמשם שואבים רוח הקודש" (ירושלמי סוכה פ"ה ה"א).

על שני יסודות נשענה השמחה: על השמחה המאפיינת את חג הסוכות, ועל המצווה המיוחדת של ניסוך המים, שהיתה מתקיימת בחג הסוכות בלבד. בכל השנה, יחד עם כל הקרבנות, של הציבור והיחיד, היו מנסכים על גבי המזבח יין. ורק בחג הסוכות בקרבן תמיד של שחר, נוספה מצווה מיוחדת, לנסך יחד עם היין גם מים. לשם כך היו

ממלאים שני כלים, האחד ביין והשני במים שהובאו ממעין השילוח, והיו יוצקים את שני הכלים יחד אל תוך ה'שיתין', שהם נקבים שנבראו בששת ימי בראשית ונמשכים מפני הקרקע אל התהום. וכשבנו את המקדש, הקימו עליהם את המזבח, והותירו חלל צר בין המזבח לכבש, כדי שיוכלו לנסך את המים לתוך השיתין (סוכה מט, א). ועיקר בריאת השיתין נועדה לצורך מצווה חשובה זו, כדי שיגיעו המים עד תשתיות הארץ, אבל לצורך ניסוך היין שעם שאר הקרבנות היה אפשר להסתפק בניסוך על גבי המזבח (מהרש"א סוכה נ, ב).

ניסוך המים מבטא את ייחודו של חג הסוכות, שבו מתגלה הקדושה בכל המציאות הטבעית של החיים, כפי שמצוות הישיבה בסוכה הופכת את המעשים הטבעיים כשינה ואכילה למצווה. שבכל השנה היו מנסכים רק יין על גבי הקרבנות, מפני שבדרך כלל, רק התעלות מיוחדת הרמוזה ביין מגלה את הקדושה. אבל בחג הסוכות, לאחר שזכינו לקיים את כל החגים וימי התשובה ולאסוף את כל יבול השנה, הקדושה מתגלה גם בחיים הרגילים, שמתקיימים על ידי המים. ואז השמחה גדולה ושלימה, מפני שהיא כוללת את כל תחומי החיים.

עוד אמרו חכמים, שבחג הסוכות אנו נידונים על המים, ועל ידי מצוות ניסוך המים, אנו זוכים שיתברכו עלינו גשמי השנה הבאה (ר"ה טז, א). ויש לדעת שהמים רומזים לחסד הגדול שמקיים את הכל בלא יוצא מהכלל: עשבים ועצים, פירות וירקות, דגים ועופות, בהמות וחיות, ישראל ואומות העולם. בדרך כלל איננו ראויים להתעלות למדרגת החסד הגדול, אבל בחג הסוכות, לאחר שסיימנו לקיים את כל מערכת החגים והתשובה, אנו זכאים לנסך מים על גבי המזבח, ולהתחבר בזה אל תשתית קיומו של העולם ולפתוח בכך שערי ברכה לכל חי. ועל כן השמחה שבשאיבת המים גדולה מאוד.

יא - סדרי השמחה בבית המקדש

מנורות של זהב גדולות על עמודים בגובה של חמישים אמה העמידו בחצר המקדש, ועל כל מנורה ומנורה הפקידו ארבעה נערים מפרחי כהונה, שהיו עולים על סולמות למלאם בשמן ולהדליקם לקראת השמחה שנמשכה כל הלילה. מבלאי מכנסיהם של הכהנים היו עושים פתילות למנורה. והיו המנורות מפיצות אור גדול שהתפשט בכל חצרות ירושלים (סוכה נא, א).

השמחה עצמה התקיימה בעזרת נשים, שהיא החצר החיצונה של בית המקדש. על חמש עשרה המעלות (מדרגות) היורדות מעזרת גברים לעזרת נשים, היו הנגנים עומדים

ומנגנים בכלי זמר שונים, ומהם: חלילים, כנורות, נבלים, חצוצרות ומצלתיים (סוכה נא, ב). רוב המנגנים היו לויים, אבל גם ישראלים שידעו לנגן היו מצטרפים לתזמורת. חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים ואבוקות של אש בידיהם, והיו זורקים את האבוקות כלפי מעלה וחוזרים לתופסם. היו שידעו לזרוק ארבע אבוקות, והיו שידעו לזרוק שמונה אבוקות. ולא היו חסים על כבודם, אלא כדוד המלך בשעתו שרקד וכרכר בכל עוז לפני ארון ה' (שמואל ב' ו, טז), אף הם היו מרקדים ומקפצים ומדלגים בשמחת בית השואבה. אמרו עליו על רבן שמעון בן גמליאל (נשיא ישראל), כשהיה שמח בשמחת בית השואבה היה נוטל שמונה אבוקות בכלים של זהב, והיה זורק אחת ונוטל אחת, ולא היתה אחת מהן נוגעת בחברתה. וכשהיה כורע היה נועץ אגודליו בארץ ונושק לרצפת העזרה ומיד נזקף. והיו מזמרים שירות ותשבחות לה'. חסידים ואנשי מעשה היו אומרים: "אשרי ילדותינו שלא ביישה את זקנותינו", ובעלי תשובה היו אומרים: "אשרי זקנותינו שכפרה את ילדותינו". "אלו ואלו אומרים: אשרי מי שלא חטא, ומי שחטא ישוב וימחול לו". ומתוך שמחתם היו זוכים אז חכמי ישראל לרוח הקודש. אמרו על יונה הנביא, שבזכות שמחתו בשמחת בית השואבה שרתה עליו רוח הקודש וזכה לנבואה (סוכה נג, א; ירושלמי פ"ה ה"א וה"ד).

ולא היו רוקדים שם לפני העם עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות וחברי הסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה, הם שהיו מרקדים ושמחים לפניהם. וכל העם, האנשים והנשים, היו באים לראותם רוקדים ולשמוע את התזמורת המופלאה (רמב"ם לולב ח, יד). ומן הסתם על מקומם יכלו לשיר ולרקוד מעט.

בתחילה היו הנשים עומדות בתוך עזרת נשים, והגברים עמדו רחוק יותר, ברחבת הר הבית. כשראו חכמים שהגיעו לידי קלות ראש וערבוביה, הורו להקים לקראת השמחה סביב עזרת נשים גזוזטראות (יציעים), שעליהן היו הנשים עומדות, ולמטה מהן עמדו הגברים, ובאמצע העזרה היו הריקודים (סוכה נא, ב).

העיד רבי יהושע בן חנניא, שהיה לוי והיה מהמשוררים בעת הקרבת הקרבנות, שבמשך כל ימי חול המועד של סוכות לא היו ישנים על מיטתם. בבוקר היו שרים בהקרבת קרבן תמיד של שחר, אח"כ התפללו שחרית, חזרו לשיר בהקרבת המוספים, לאחר מכן התפללו מוסף. משם הלכו לבית המדרש ללמוד תורה עד אחר הצהרים. לאחר מכן סעדו סעודת חג, ומשם הלכו לתפילת מנחה, ולאחר מכן הלכו לשיר עם תמיד של בין הערביים, ומיד לאחר מכן התחילו בשמחת בית השואבה עד עלות השחר. וכשהיו מתעייפים, היו מנמנמים מעט זה על כתפי זה (סוכה נג, א).

יב - שמחת בית השואבה כיום

נהגו ישראל לקיים שמחה בלילות חול המועד זכר לשמחת בית השואבה שהיו מקיימים במקדש. ובכל שמחה שעורכים בחג מקיימים מצווה, שנאמר (דברים טז, יד): "וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ", ובשמחת בית השואבה מקיימים מצווה נוספת, שמציבים זיכרון לשמחה שהיתה במקדש, ומקרבים בזה את בניינו (סוכה מא, א).

ההתחזקות בשמחה זו התרחשה במאות השנים האחרונות, לאחר שיהודים התחילו להתקבץ לארץ ישראל ואור הישועה החל לנצנץ. בתחילה הנהיגו את השמחה בארץ ישראל וממנה התפשט המנהג לגולה. וכפי שכתב רבי חיים בן עטר באגרת ששלח מירושלים (בשנת ה'תקג): "בחול המועד עשינו שמחת בית השואבה, והייתי אני מדליק לילה אחת, ועשינו שמחה גדולה". וכן מסופר בעוד מקומות שהיו רוקדים במעגל ואבוקות בידיהם. וכן סיפרו החסידים שעלו לארץ מאירופה, שקיימו שמחת בית השואבה בצפת בתופים ומחולות ואבוקות.

וכן סיפר רבי יהוסף שוורץ (נפטר ה'תרכה) במכתבו לאחיו, על החגיגות המיוחדות שהיו מקיימים בירושלים, ואף תיאר שבבית הכנסת 'קהל ציון' הותקנה מכונה מיוחדת שהיתה מתיזה מים כלפי מעלה בשעת החגיגות. והרב אורנשטיין (אב"ד חסידי ירושלים מ-ה'תרלג) כתב, שחסידי סדיגורה שעלו לירושלים היו שוכרים מנגנים נוכרים שינגנו בכל לילות חול המועד בשמחת בית השואבה (שו"ת מוהרי"ל עמ' ח). אמנם האשכנזים לא נהגו להדליק אבוקות (עיר הקודש והמקדש ח"ג פכ"ה ח-ט).

גם רבי חיים אבולעפיה תיקן בבתי הכנסת באיזמיר, שיעשו שמחת בית השואבה זכר למקדש, וידליקו נרות רבים בבתי הכנסת, וינגנו כשעתיים פזמונים, וירקדו זקנים ואנשי מעשה, כאשר היו עושים במקדש (חיים וחסד תצז, יא). וכן כתב רבה של טריפולי (בשנת ה'תק"ע) רבי אברהם חיים אדאדי, שעל פי מה שנתייסד על ידי שליח מעיר הקודש, נהגו לקיים שמחה בלילי חול המועד, והיו מנגנים ורוקדים שעתיים עד שלוש שעות, והגבאי היה מחלק נרות לרוקדים, וכל רוקד היה משתחווה תחילה לפני ארון הקודש (ויקרא אברהם, קונטרס מקום שנהגו עמ' קכג). ואף התירו לאבל לנגן בשמחת בית השואבה, כי היא שמחה של מצווה וזכר למקדש (זרע אמת ב, קנז). והיו שנהגו לשיר בשמחת בית השואבה מפיוטי הימים הנוראים (יסוד ושורש העבודה יא, יד).

ואף שאין חובה לקיים את שמחת בית השואבה, יש בה מצווה, ובמיוחד ראוי לעודד את המתבטלים מתורה שישתתפו בשמחה ולא יבטלו את זמנם בדברים בטלים (בכורי יעקב תרסא, ג).

יש נוהגים לומר בתחילת השמחה חמשה עשר פרקי 'שיר המעלות' שבתהלים (קכ-קלד), שסגולתם להרבות מים וברכה. יסוד הדבר במה שאמרו חכמים (סוכה נג, א-ב), שבשעה שפתח דוד המלך את השיתין לצורך ניסוך המים, החל התהום לעלות ואיים לשטוף את הארץ. כתבו את השם המפורש על חרס והניחוהו על פי התהום ושקע ששה עשר אלפי אמה, ונעשה העולם יבש מאוד. אמר דוד המלך חמישה עשר פרקים של 'שיר המעלות', ועל כל פרק ופרק עלה התהום אלף אמה, ונעשה העולם לח.

יג - ישראל ואומות העולם

מיוחד הוא חג הסוכות, שגם לשבעים אומות העולם יש בו חלק, שכן אמרו חכמים (סוכה נה, ב), ששבעים הפרים שנצטווינו להקריב בשבעת ימי חג הסוכות, הם כנגד שבעים אומות. וכבר למדנו (לעיל ז), שבחג הסוכות מתגלה שאין תחום שאינו קשור לקדושה, וממילא מתברר גם ערכן החיובי של אומות העולם. אלא שסדר הקרבת הקרבנות הוא מיוחד, ביום הראשון מקריבים שלושה עשר פרים, בשני שנים עשר, וכך פוחת והולך עד שביום השביעי מקריבים שבעה פרים (במדבר כט, יב-לד). והעניין הוא שהשורש הפנימי של אומות העולם הוא טוב, אבל פעמים רבות שבמעשיהם מתגלים חטאים קשים, ויש צורך לברר את הטוב מהרע, ועל ידי מיעוט הפרים, הכוחות השליליים מתכלים, עד שביום השביעי מקריבים שבעה, שהוא המספר הנכון והמדויק לגילוי הקדושה בעולם הזה, שנברא בשבעה ימים (עיין עין איה שבת ח"א ב, ז).

וכך למדנו בנביא, שלעתיד לבוא חג הסוכות יהיה אבן בוחן לאומות העולם, שכל מי שיעלה לירושלים להשתחוות לה' ולחגוג עם ישראל את חג הסוכות, יזכה לרוב ברכה. שנאמר (זכריה יד, טז-יט): "וְהָיָה כָּל הַנּוֹתָר מִכָּל הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלָיִם, וְעָלוּ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְמֶלֶךְ ה' צְבָאוֹת וְלָחֹג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת. וְהָיָה אֲשֶׁר לֹא יַעֲלֶה מֵאֵת מִשְׁפְּחוֹת הָאָרֶץ אֶל יְרוּשָׁלַיִם לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְמֶלֶךְ ה' צְבָאוֹת, וְלֹא עֲלֵיהֶם יִהְיֶה הַגָּשֶׁם. וְאִם מִשְׁפַּחַת מִצְרַיִם לֹא תַעֲלֶה... עֲלֵיהֶם תִּהְיֶה הַמַּגֵּפָה אֲשֶׁר יִגֹּף ה' אֶת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יַעֲלוּ לָחֹג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת. זֹאת תִּהְיֶה חַטַּאת מִצְרַיִם וְחַטַּאת כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יַעֲלוּ לָחֹג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת...".

היחסים שלנו עם הגויים מורכבים, שכן במשך ההיסטוריה הארוכה שלנו פעמים רבות נהגו כלפינו ברשעות, אולם היחס הבסיסי שלנו כלפיהם הוא חיובי. אמרו חכמים (סוכה נה, ב): "אוי להם לגויים שאִבדו ואין יודעין מה שאִבדו, בזמן שבית המקדש קיים - מזבח מכפר עליהם, ועכשיו מי מכפר עליהם?!". "אמרו ישראל: רבון העולמים,

הרי אנו מקריבים עליהם שבעים פרים והיו צריכים לאהוב אותנו, והם שונאים אותנו, שנאמר (תהלים קט, ד): תַּחַת אַהֲבָתִי יִשְׂטְנוּנִי וַאֲנִי תְפִלָּה" (במד"ר כא, כד).
וכן מבואר בזוהר במקומות רבים, שמתוך אהבה הננו מקריבים עבור שבעים העמים שבעים פרים, כדי להוסיף להם שפע וברכה (ח"א רכא, א; ח"ג רנו, א). אלא שאם הם שונאים אותנו, הרי שבכך שאנו מקריבים עבורם פרים, הם מתעסקים בשפע שקיבלו על ידי הפרים, ואינם מיצרים לנו (ח"א סד, א; ח"ב קפז, א). ולבסוף, כיוון שהם כפויי טובה ושונאים אותנו ברשעות, השפע שקיבלו מאיתנו נהפך להם לרועץ, בבחינת מה שנאמר (משלי כה, כא-כב): "אִם רָעֵב שׂנַאֲךָ הַאֲכִלֵהוּ לָחֶם, וְאִם צָמֵא הַשְׁקֵהוּ מָיִם. כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל רֹאשׁוֹ, וַה' יְשַׁלֶּם לָךְ" (ח"ג רנט, א; כד, א-ב)
מתוך גילוי האחריות שלנו כלפי כל העולם, מתגלה יותר סגולת ישראל, והדבר בא לידי ביטוי בשמיני עצרת, שבו אנו מתייחדים באהבה המיוחדת שבין הקב"ה לישראל. ועל כן אנו מקריבים בו פר אחד בלבד. וכפי שאמרו חכמים (סוכה נה, ב): "פר יחידי (של שמיני עצרת) למה? כנגד אומה יחידה. משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: עשו לי סעודה גדולה. ליום אחרון אמר לאוהבו: עשה לי סעודה קטנה, כדי שאהנה ממך" (עיין להלן ז, ב).

יד - מנהג האושפיזין

כפי שלמדנו (פ"ה מועדים א, יא), מצווה מהתורה לשתף בשמחת החג את העניים והגלמודים ולהזמינם לסעודה, שנאמר (דברים טז, יד): "וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ". והם האושפיזין (האורחים) שמצווה להזמינם לסוכה. כנגד זה אמרו חכמים בזוהר, שראוי להזמין לסוכה גם 'אושפיזין עילאין' (אורחים עליונים), כלומר את נשמות שבעת הצדיקים, אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן ודוד, שאורם מתנוצץ בחג הסוכות. ובכל יום אורו של אחד מהם מאיר יותר, והוא נכנס בראש ועימו ששת הצדיקים.
וכן מסופר בזוהר (אמור ח"ג קג, ב - קד, א), על מנהגו של רב המנונא סבא, שכאשר היה נכנס לסוכה היה שמח, והיה עומד על פתח סוכתו מבפנים ומברך ואומר: שבו אורחים עילאים שבו. שבו אורחי האמונה שבו. והיה מרים ידיו בשמחה ואומר: אשרי חלקנו, אשרי חלקם של ישראל שיושבים בסוכה, שכל מי שיש לו חלק בעם הקדוש ובארץ הקדושה, יושב בצל האמונה לקבל אורם של שבעת הצדיקים שמתארחים בסוכה, לשמוח בעולם הזה ובעולם הבא.

ועם כל זה, עליו להקפיד לשמח את העניים, לפי שהחלק של שבעת הצדיקים שהזמין לסוכה, שייך להם. ומי שיושב בצל האמונה של הסוכה ומזמין את האורחים העילאים, אורחי האמונה, ואינו נותן את חלקם לעניים, קמים הצדיקים משולחנו, משום שאין להתארח אצל קמצן, שנאמר (משלי כג, ו-ז): "אַל תִּלְחַם אֶת לֶחֶם רַע עָיִן וְאַל תִּתְאָוֵ לְמַטְעַמֹּתָיו". שהשולחן שהכין לסעודה הוא שולחן שלו ולא של הקב"ה, ועליו נאמר (מלאכי ב, ג): "וְזֵרִיתִי פֶרֶשׁ עַל פְּנֵיכֶם פֶּרֶשׁ חַגֵּיכֶם". אוי לו לאותו אדם בשעה שאורחי האמונה קמים משולחנו. ואברהם אבינו שכל ימיו היה עומד על פרשת דרכים להזמין אורחים ולהתקין להם שולחן, רואה שזה שערך את שלחנו לא נתן לעניים את חלקם, קם ואומר: "סוּרוּ נָא מֵעַל אָהֳלֵי הָאֲנָשִׁים הָרְשָׁעִים הָאֵלֶּה" (במדבר טז, כו). וכל שאר האורחים העילאים מסתלקים אחריו. ובתוך כך יצחק אבינו אומר (משלי יג, כה): "וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר", ויעקב אבינו אומר: "פִּתְּךָ אָכַלְתָּ תְקַיְּמֶנָּה" (שם כג, ח), ושאר הצדיקים אומרים: "כִּי כָּל שֻׁלְחָנוֹת מָלְאוּ קִיא צֹאָה בְּלִי מָקוֹם" (ישעיהו כה, ח).

עוד אמרו שם בזוהר: לא יאמר אדם, אוכל ואשבע ואשתה תחילה, ומה שיישאר אתן לעניים, אלא ראשית הכל יתן לעניים. ואם הוא נוהג כהלכה ומשמח את העניים ומשביע אותם, הקב"ה שמח עמו. ואברהם אבינו קורא עליו: "אָז תִּתְעַנַּג עַל ה' וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ" (ישעיהו נח, יד). וכן כל הצדיקים קוראים עליו פסוקים של ברכה כמובא שם בזוהר. אשרי חלקו של האדם שזוכה לכל זה.

צריך להוסיף, שגם מי שנותן צדקה לעניים לפני החג כפי הראוי לו, מקיים את המצווה, שכן הוא דואג לשתפם בשמחת החג, ואע"פ כן מצווה גדולה יותר לארח אותם בסוכה. ובדורנו יש להתחזק בזה יותר, מפני שכיום התמעטו הרעבים ללחם, אבל מאידך, התרבו העצובים והגלמודים, ומצווה גדולה לטרוח להזמינם להשתתף בשמחה.

בסידורים רבים מובא נוסח להזמנת אושפיזין עילאין בכל יום. הסדר המקובל הוא: אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, יוסף ודוד. וכך נוהגים ספרדים וחסידים (כה"ח תרלט, ח). ולמנהג אשכנז הסדר הוא: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן ודוד (סידור השל"ה). יש נוהגים לדרוש בכל יום מעניינו של האושפיזין המיוחד לאותו יום. ויש נוהגים שאנשים ששמותיהם כשם האושפיזין, עורכים באותו לילה מסיבת חג בסוכתם, ומגישים לאורחים כיבוד ויין, ומזמינים תלמידי חכמים שידרשו להם בדברי תורה.

ב - הלכות סוכה

א - סוכה - דירת ארעי

מצווה לשבת בסוכה במשך שבעת ימי חג הסוכות, שנאמר (ויקרא כג, מב-מג): "בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים, כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַּסֻּכֹּת. לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' אֱלוֹהֵיכֶם". וכן נאמר (דברים טז, יג): "חַג הַסֻּכֹּת תַּעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים בְּאָסְפְּךָ מִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ".

עניינה של המצווה, שבשבעת ימי חג הסוכות נגור בסוכה. ומהי סוכה? דירת ארעי (סוכה ב, א). שני תנאים צריכים להתקיים בסוכה כדי שתחשב דירת ארעי: א) שתהיה ראויה לדירה,

ב) שתהיה ארעית.

לפיכך, אם היה גובה חללה של הסוכה פחות מעשרה טפחים (כ-80 ס"מ), או שהיה רוחב חללה פחות משבעה טפחים (כ-56 ס"מ) - פסולה, הואיל וזו דירה סרוחה שאפילו לדירת ארעי אינה יכולה להיחשב, מפני שגם בדוחק, אדם אחד אינו יכול לשבת בה ולאכול. ואפילו היתה הסוכה ארוכה הרבה, אם רוחבה פחות משבעה טפחים - פסולה (סוכה ב, א; מ"ב תרלד, א).

כיוון שהסוכה דירת ארעי, אין צורך שיהיו לה ארבע דפנות, אלא די שיהיו לה שתי דפנות וטפח. ואמרו חכמים שצריך להעמיד טפח זה במרחק של פחות משלושה טפחים מהדופן השנייה (כמבואר להלן ו).

היתה הסוכה גבוהה מעשרים אמה (כ-9 מטר) - פסולה, הואיל והסוכה צריכה להיות דירת ארעי, ואילו סכך שעומד בגובה כזה חייב שיהיה לו מבנה קבוע כדי להחזיקו. ויש לדעת שעיקר ביטוי הארעיות שבסוכה צריך להיות בסכך, אבל הדפנות יכולות להיות קבועות לגמרי, כל זמן שאין הכרח בכך לצורך הסכך. ולכן מותר להסיר את תקרת הבית ולהניח במקומה סכך, שהואיל וגובה הסכך פחות מעשרים אמה, הוא לא נזקק למבנה קבע כדי להעמידו.[1]. לשיטת ר"ח נאה עפ"י הרמב"ם ועוד ראשונים, שיעור טפח - 8 ס"מ, וממילא שבעה טפחים - 56 ס"מ, עשרה טפחים - 80 ס"מ, אמה - 48 ס"מ, ועשרים אמה - 9.60 מטר. (לנו"ב וחזו"א שיעור טפח - 9.6 ס"מ, אמה - 57.6 ס"מ). אמנם ממדידות עדכניות התברר ששיעור טפח לפי הרמב"ם והראשונים הוא 7.6 ס"מ, ואמה - 45.6 ס"מ כמבואר בהרחבות, וכך הלכה כמבואר בפ"ה שבת כט, 1, ובהרחבות. אמנם כאן כתבתי בדרך כלל כשיטת ר"ח נאה, וכמה סיבות לכך: א) במשך כשני דורות היה מקובל לחשב לפיה.

ב) להלכה צריך לחשב טפח שוחק כדי לצאת מהספק (סוכה ז, א; מ"ב תרלג, ב). לרוה"פ מדובר בתוספת של כשני אחוז (שעה"צ שסג, ס), ובזה התקרבנו כמחצית הדרך לשיעור ר"ח נאה. ויש סוברים שצריך להוסיף יותר (עיין בהרחבות). ג) הסיבה העיקרית, שטפח לשיטתו הוא מספר עגול - 8 ס"מ, ואילו לשיטה המדויקת 7.6, וכדי להקל על הלומדים, נכון לכתוב מספר עגול. וכן נהגו חכמים שנתנו שיעורים עגולים לפי טפח ואמה. אמנם כאשר הדבר נוגע להלכה, העיקר כפי החישוב המדויק. ולכן כאשר יוצאת משיטת ר"ח נאה קולא, לעניין עשרים אמה ולבוד, כתבתי כשיטה העיקרית להלכה. וגם בזה לא דקדקתי לציין את שברי המספרים, אלא פעמים שכתבתי מספר עגול, כמו בשיעור עשרים אמה כ-9 מטר, כאשר לחישוב המדויק הוא 9.12 מטר (ולשיעור ר"ח נאה כ-9.60 מטר). ובשיעור לבוד כתבתי כ-22 ס"מ (המדויק 22.8).

בית שהגג שלו עשוי מעץ פסול לסוכה, מפני שהסכך צריך להיות ארעי, ואילו תקרת הבית קבועה. וכדי שלא יטעו להתיר תקרה של עץ, הוסיפו חכמים ואסרו לסכך בנסרים שהיו רגילים לעשות מהם תקרה, כפי שיבואר להלן (הלכה ד).

כיוון שהסוכה דירת ארעי, אפשר להקימה על עגלה או רכב או ספינה, והיא כשרה גם בעת הנסיעה, ובתנאי שדפנותיה והסכך שלה יכולים לעמוד ברוח מצויה (שו"ע תרכח, ב; שעה"צ יא). כיוון שהסוכה דירת ארעי, היא פטורה ממזוזה (שו"ע יו"ד רפו, יא).

היו דפנותיה של הסוכה רעועות באופן שאינן יכולות לעמוד ברוח מצויה, או שהיה הסכך שלה עשוי גבעולים ועלים שעומדים להתייבש ולנשור במשך שבעת ימי החג - פסולה, שאפילו לכלל דירת ארעי לא הגיעה (שו"ע תרכח, ב; תרכט, יב).

ב - ממה עשוי סכך כשר

הסכך הוא עיקר הסוכה, ועל שמו היא נקראת 'סוכה'. על הסכך לעמוד בשלושה תנאים: א) שיהיה ממין צומח. ב) שיהיה מנותק ממקור גידולו. ג) שלא יעבור עיבוד שיכשיר אותו לקבל טומאה. ונבאר יותר:

התנאי הראשון, שחומר הסכך יהיה מדבר שגידולו מן הקרקע, כלומר ממין הצומח, כעצים ושיחים. אבל ברזל, עפר ופלסטיק, אע"פ שמקורם מהאדמה, כיוון שאינם צומחים - פסולים לסוכה. וכן עורות של בעלי חיים, למרות שהם ניזונים מהקרקע, אינם נחשבים גידולי קרקע.

התנאי השני, שהסכך יהיה מנותק ממקור גידולו, לכן ענפי אילן וצמחים מטפסים - פסולים לסכך, הואיל והם מחוברים לקרקע.

התנאי השלישי, שהסכך לא יהיה מדבר המקבל טומאה. ככלל, כל דבר בצורתו הגולמית בטבע אינו יכול לקבל טומאה, ולאחר שעבר עיבוד כדי להיות ראוי לשימוש האדם, הוא יכול לקבל טומאה. למשל, גזעים, ענפים ואף קרשי בניין פשוטים, אינם ראויים לקבל טומאה. אבל אם עשו מהם כלים, כסאות ומיטות - הרי הם מקבלים טומאה ופסולים לסכך. יחד עם עלייתו של החומר לדרגה של כלי בעל משמעות, הוא נעשה מוכן לקבלת טומאה, ואז אם יגע בו מת או אחד משאר הדברים המטמאים - הוא ייטמא. וכבר משעה שהצומח עבר עיבוד והגיע לדרגה שהוא יכול לקבל טומאה, הוא פסול לסכך, למרות שבפועל עדיין לא נטמא.

פירות וירקות שראויים למאכל אדם, יכולים לקבל טומאה ואין מסככים בהם. אבל אם הם ראויים למאכל בהמה בלבד, אינם מקבלים טומאה ומסככים בהם (שו"ע תרכט, ט-יא).

מחצלת שעשויה מקנים או קש, אם עשו אותה לשכיבה - נעשתה ראויה לקבל טומאה ופסולה לסכך, ואם נעשתה כדי לסכך בה - אינה ראויה לקבל טומאה וכשרה. במקום שרגילים לעשות מחצלות לשכיבה בלבד, גם אם עשו מחצלת לסכך - פסולה, מפני מראית עין (שו"ע ורמ"א תרכט, ו).

אין מסככים בשברי מיטה וכלים, ולמרות שלאחר שנשברו הם אינם מקבלים טומאה, אסרו חכמים לסכך בהם שמא יטעו ויסככו בהם בעודם יכולים לקבל טומאה (שו"ע תרכט, א-ב).[2]. זה טעם הרמב"ם. ולרש"י סוכה טו, ב, וטז, א, גזרו חכמים שהואיל ובאו מכלי, נשאר עליהם האיסור. כלים המקבלים טומאה מדברי חכמים בלבד, כדוגמת שולחן שאין בו כלי קיבול, וכן מעדר ומגרפה, אם נשברו, לדעת הרבה פוסקים כשרים לסכך, שהרי גם במצבם השלם הם פסולים מדברי חכמים בלבד, ואין גוזרים גזרה לגזרה, וכ"כ פמ"ג. ומ"א החמיר. ולסיכום כתב במ"ב תרכט, י, כבכורי יעקב, שבשעת הדחק אפשר להקל. כתב בערוה"ש תרכט, ה, שאם שבר את הכלים כדי להכשירם לסכך - כשרים. ויש מפקפקים בזה, על סמך שו"ע תרכט, ו, שגם אם הסיר את דפנות המחצלת פסולה (עיין מקראי קודש סוכות א, יד, ושבט הלוי ג, צה). עוד בעניין זה כתב בציץ אליעזר יג, סו, שדעת הרב סלנט ששברי כלים פסולים, כל עוד ניכר עליהם מה היו לפני כן, אבל אם השתנו לגמרי - כשרים. ולכן התיר קרשים שנוסרו מארגזים ולא ניכר מקורם. ובחזון עובדיה עמ' יז-יח, החמיר. ואם באו מארגזים שמחזיקים ארבעים סאה כשרים בוודאי.

אסרו חכמים לסכך בפשתן שהתחילו לעבדו כדי לעשות ממנו חוטים, הואיל והשתנה מצורתו הטבעית. לפיכך, אסור לסכך בנייר וקרטון שהופקו משבבי עצים, הואיל והעיבוד שעברו שינה את צורתם. וכן אסור לסכך בצמר גפן (ירושלמי, רמב"ם, מ"ב תרכט, יג).

ג - צילתה מרובה מחמתה

הסכך צריך להגן מן השמש, וכל זמן שהסכך חוסם את רוב קרני השמש - כשר, שרובו ככולו (סוכה ב, א). ומקום המדידה בסכך. ואם במקום הסכך הצל מרובה מהחמה, וברצפת הסוכה נראה שהחמה מרובה מהצל - הסוכה כשרה. מפני שדרך קרני החמה שהן מתרחבות בדרך ירידתן, אבל בתוך כך הן נעשות קלושות, ובאמת צילתה של הסוכה מרובה מחמתה.

לכתחילה טוב שהסכך יעשה צל רב, כדי שיהיה נעים לשבת בסוכה, אבל מנגד לא יהיה מעובה מדי כדרך בית קבע. כלומר, לכתחילה טוב שיוכלו לראות דרכו כוכבים בלילה, או לכל הפחות נצנוצי חמה ביום. אמנם בדיעבד, גם אם הסכך אטום לגמרי עד ששום קרן חמה אינה חודרת דרכו - הסכך כשר (שו"ע תרלא, ג). ואם הסכך אטום עד שגם גשם לא יכול לחדור בעדו, יש אומרים שהסוכה פסולה, מפני שהיא אטומה כדירת קבע (ר"ת). ויש לחוש לדעתם. אמנם בשעת הדחק, כשלא ניתן לדלל את הסכך, כגון בשבת וחג, אפשר לשבת בסוכה זו ואף לברך על ישיבתה.[3]. לדעת רבים, לכתחילה די שקרני חמה ייראו דרך הסכך (רש"י, ר"ן, מאירי ועוד). ולרמב"ם לכתחילה צריך שיראו בלילה דרך הסכך כוכבים גדולים הנראים ביום. ויש אומרים שלכתחילה יראו בלילה כוכבים רגילים (ב"ח, קרבן נתנאל). ובמקומות קרים יש מקום לעבות את הסכך למרות שעל ידי כך יראו רק קרני חמה ביום (מהרי"ל, בכור"י, מ"ב תרלא, ה). לעיתים אנשים מנסים לראות דרך הסכך כוכבים בלילה ולא מצליחים, ומצטערים שאינם מקיימים את המצווה למהדרין. אבל באמת, אם יש בסכך סדקים הסוכה מהודרת, והסיבה שלא רואים כוכבים מפני שהסוכה נמצאת בסביבה מוארת או מפני שהאישונים עוד לא התרגלו לראייה בחושך.

לר"ת אם הגשם אינו יכול לחדור דרך הסכך - הסוכה פסולה. ולרא"ש, רש"י ויראים, כשרה. וכך משמע מכל הראשונים שלא הזכירו תנאי מחודש זה. וכתבו כמה ראשונים ואחרונים שנכון להחמיר כר"ת. ובשעת הדחק אפשר להקל, וכ"כ בברכ"י תרלא, ב; מ"ב תרלא, ו. ומשמע שאפשר אף לברך, וכפי סברת רדב"ז ב, רכט, שכאשר הוכרעה

ההלכה שהסוכה כשרה, מברכים ואין אומרים ספק ברכות להקל (וכ"כ שבט הלוי ז, ס; חזו"ע עמ' לז). ועיין בהרחבות.

אם רוב הסכך צילתו מרובה מחמתו, ומיעוטו חמתו מרובה מצילתו, כל הסוכה כשרה, וגם היושבים תחת הסכך הדליל שחמתו מרובה מצילתו - יכולים לברך על הישיבה בסוכה.[4]. רוב צל צריך להיות בשני חשבונות: א' שברוב שטח הסכך יהיה הצל מרובה מהחמה. ב' שבחשבון הכולל של אחוזי הצל והשמש, יהיה הצל רוב.

יש אומרים, שצריך להקפיד שלא יהיה מקום של שבעה טפחים על שבעה טפחים (53.2 ס"מ) שבו החמה מרובה מהצל, שהואיל והוא מקום חשוב, והחמה שבו מרובה, אותו מקום פסול (רמ"א תרלא, ב, לבוש, שועה"ר). ויש מקילים בזה (מאירי, וכך משמע משו"ע). כדי לצאת ידי כולם יש להקפיד שלא יהיה בסוכה מקום של ז' על ז' טפחים שחמתו מרובה מצילתו, ובדיעבד גם אותו מקום כשר לברכה.

לפעמים הסכך אינו מונח במשטח ישר, ויוצא שבחלק משעות היום חמתו מרובה ובחלק אחר צילתו מרובה. להלכה הולכים אחר המצב בצהרים, שאם אז צילתו מרובה מחמתו - כשר, ואם לא - פסול (פעמים שגם כאשר בצהרים חמתו מרובה, מחשיבים את הסכך כאילו הוא מושטח, ואם באופן זה תהיה צילתו מרובה, יהיה כשר, עיין שו"ע תרלא, ה).

ד - גזירת תקרה - נסרים ו'סכך לנצח'

בית שתקרתו עשויה מקרשים פסול לסוכה. ואמנם הקרשים מצד עצמם היו יכולים להיות כשרים לסכך, שהם גדלים מהצומח ואינם ראויים לקבל טומאה, אלא שהסוכה צריכה להיות דירת ארעי, ולכן תקרה של בית קבוע פסולה לסוכה.

כדי שלא יטעו ויבואו לשבת תחת תקרת קרשים, גזרו חכמים שלא לסכך בנסרים שרוחבם ארבעה טפחים (כ-30 ס"מ), מפני שהם נראים כקרשים שעושים מהם תקרות (סוכה יד, א). וכיום נוהגים כדעת המחמירים שלא לסכך גם בנסרים שרוחבם פחות מארבעה טפחים (שו"ע תרכט, יח, מ"ב מט), מפני שמקובל להשתמש לבניית תקרות בנסרים צרים יותר (כלבו והגה"מ). אבל נסרים שרוחבם פחות מטפח (כ-7.5 ס"מ) כשרים לכל הדעות, מפני שאין רגילים לבנות בהם תקרה, ובתנאי שלא יתקעום במסמרים או דבק. ובשעת הצורך מותר לסכך גם בנסרים שרוחבם פחות משני טפחים. וקל וחומר שמותר להניח קורה שרוחבה למעלה מטפח כדי להעמיד עליה את הסכך. הרוצה לצבוע את הנסרים הללו רשאי, שאין הצבע פוסל את הסכך.[5]. כתב במ"ב תרכט, נ, שבשעת הדחק, כשאין אפשרות לסכך אלא בנסרים שרוחבם ארבעה טפחים,

יסכך בהם, הואיל ומהתורה הם כשרים לסכך, ולדעת רובם המכריע של הפוסקים, כל גזירות חכמים אינם אלא במצב רגיל, אבל בשעת הדחק אינם פוסלים ומברכים על הסוכה. ובשעת הצורך מותר להשתמש גם בנסרים שרוחבם עד שני טפחים, שהואיל ואינם רחבים כל כך, אין לחשוש שיראו כתקרת קבע. וקל וחומר כאשר מדובר רק בקורות ספורות שעליהם מניחים את שאר הסכך (עיין בהרחבות ד, ג-ד).

הרוצה להכשיר תקרת בית העשויה מנסרים, צריך לנתק את הנסרים מחיבורם הקבוע, להגביהם ולהניחם מחדש, וכיוון שעשה בנסרים מעשה כדי שלא יהיו תקרת קבע, הרי הם כשרים לסכך. אבל אם היה רוחבם ד' טפחים (כ-30 ס"מ), גם על ידי מעשה שכזה לא יוכשרו לסכך (רמב"ם, י"א בשו"ע תרלא, ט).

רבים משתמשים ב'סכך לנצח', כלומר בקנים או נסרים דקים שמחוברים זה לזה בחוטים, כעין מחצלת. ויש שטענו שסכך זה פסול, מפני שחיבור הנסרים או הקנים על ידי החוטים גורם שיֵחשבו כנסרים שרוחבם למעלה מארבעה טפחים, והרי הם פסולים משום גזירת תקרה. אבל למעשה לא נהגו לחשוש לזה כלל, מפני שחיבור הקנים והנסרים זה לזה רופף וגמיש ורחוק מלהיות דומה לנסרים שעושים מהם תקרות בתים. [6]. רבים הקילו, ומהם: מו"ר הרב שפירא, רשז"א הליכות שלמה ח, ה; שבט הלוי ו, עד; אז נדברו ב, סו. עוד טענו שהחוטים שמחברים את הנסרים מקבלים טומאה, ואין להעמיד את הסכך בדבר שמקבל טומאה. אולם העיקר להלכה שגם אם העמידו את הסכך בדבר שמקבל טומאה הסכך כשר, כמבואר בהלכה הבאה. בנוסף לכך, בדרך כלל חוטים אלו פסולים לסכך מדרבנן בלבד, ולדעת רבים מותר להעמיד בדבר שפסול מדרבנן. בכמה ספרים כתבו שהרב אליהו והרב אלישיב החמירו לגמרי. אולם בהל' חגים נ, לט, לרב אליהו, כתב שבדיעבד יכול לסמוך על המקילים. ובהלח"ב בסוף הספר העיד שהראה סכך קנים שכזה לרב אלישיב והתיר בלא פקפוק. ועיין בהרחבות ב, ד; ה, ג.

ה - האם מותר להעמיד סכך על דבר שפסול לסכך?

יש אומרים שכשם שהסכך צריך להיות מדבר שאינו מקבל טומאה, כך גם הדבר שעליו נשען הסכך צריך להיות מדבר שאינו מקבל טומאה, וזאת כדי שלא יטעו ויסככו בדברים שמקבלים טומאה או בשאר דברים הפסולים לסיכוך. לפיכך, אסור לדעתם להשעין את הסכך על מוטות ברזל או קרשים שמקבלים טומאה, או שאר חומרים שפסולים לסכך, כדוגמת פלסטיק שאין גידולו מהקרקע. אמנם גם לדעתם מותר להשעין את הסכך על כותל אבנים, מפני שאין חשש שיטעו ויחשבו שמותר לסכך באבנים.

ואף שלדעת רובם המכריע של הפוסקים מותר להניח את הסכך על דברים שמקבלים טומאה, כי רק הסכך צריך להיות כשר ולא המעמיד שלו. מכל מקום לכתחילה טוב לחשוש לדעה המחמירה, ולא להעמיד את הסכך על דבר שמקבל טומאה. לפיכך, מי שבנה את המחיצות על מסגרת של ברזל, לכתחילה לא יניח את הסכך על הברזל אלא יניח לרוחב הברזל קורות עץ, ועליהם ישעין את הסכך. אבל הרוצה להקל רשאי להניח את הסכך על הברזל, וסוכתו כשרה לברכה.[7]. יסוד המחלוקת בסוכה כא, ב, לחכמים מותר להעמיד את הסוכה בכרעי המיטה ולר' יהודה אסור. נחלקו האמוראים בטעמו של ר' יהודה, י"א מפני שאין להשעין את הסוכה על דבר ארעי כמיטה, וי"א מפני שאסור להעמיד את הסכך בדבר שמקבל טומאה. אם נפסוק כדעת ר' יהודה וכטעם השני, אזי יהיה אסור להעמיד את הסכך בדבר המקבל טומאה. וכן פסקו רמב"ן, ר"ן וריטב"א. אולם דעת רובם הגדול של הראשונים שאין בזה איסור. ראשית, הרבה ראשונים סוברים שהלכה כחכמים, וכ"כ רי"ץ גיאת, רמב"ם בפהמ"ש, רז"ה ורבנו ישעיה, וממילא אין מקום לחשוש להעמיד בדבר המקבל טומאה. אמנם הרבה ראשונים סוברים שהלכה כר' יהודה הואיל והגמרא דנה בשיטתו, אלא שלדעתם העיקר כטעם הראשון, וכ"כ בתרומת הדשן שהרי"ף והרא"ש סוברים שר' יהודה אוסר מפני שאין לסוכה זו קבע, ואם כן אין שום איסור להעמיד את הסכך על דבר שמקבל טומאה. ואף שמלכתחילה נכון לחוש לדעת הר"ן ודעימיה (עיין שו"ע תרכט, ז), מ"מ להלכה מותר להעמיד את הסכך על דבר שמקבל טומאה ולברך על סוכה זו, שכך דעת רובם המכריע של הפוסקים. וכן נפסק בשו"ע תרל, יג. בנוסף לכך, גם לשיטת הר"ן ודעימיה, האיסור מדרבנן בלבד (שעה"צ תרל, ס), וספיקא דרבנן לקולא.

לחזו"א (או"ח קמג, ב) שיטה משלו בהסברת הדעה שאסור להעמיד בדבר שמקבל טומאה, לפיה גם אם המעמיד של המעמיד יקבל טומאה הסוכה פסולה, הואיל ובלא אותו מעמיד של המעמיד, הסוכה לא יכולה לעמוד. לשיטה זו אסור לחזק את המחיצות על ידי מסמרים וברגים באופן שאם ינטלו הסוכה תיפול. אמנם גם לחזו"א יש להחמיר בזה רק בדברים הפסולים לסכך מהתורה, אבל מותר להעמיד את הסכך על מחיצות שרוחבם למעלה מד' טפחים שפסולים לסכך מגזרת תקרה. למעשה, שאר האחרונים לא הסכימו לחידושו, וכ"כ מ"א תרכט, ט; פמ"ג א"א תרכט, ט; גר"א יא, ומ"ב כה, ויסוד דבריהם בריטב"א ורמב"ן ועוד. וכן המנהג למעשה (ועיין בהרחבות).

הרוצה להחמיר שלא להעמיד את הסכך על דבר שמקבל טומאה, ועם זאת חושש שרוח מצויה תעיף את הסכך שלו, יניח על הסכך קרשים כבדים, שהם כשרים לסכך. ואם

יהיה צורך יוכל לחבר את הקרשים הכבדים לסוכה בדברים שפסולים לסכך, כחבלים, מסמרים ואזיקוני פלסטיק, שבאופן זה רק 'המעמיד של המעמיד' אינו כשר לסכך, אבל המעמיד של הסכך, היינו הקרשים הגדולים, כשרים לסכך.

ואם החשש הוא רק מפני רוח שאינה מצויה שתעיף את הסכך, מותר גם לשיטת המחמירים לקשור את הסכך עצמו בחבל או אזיקוני פלסטיק. וזאת משום שבמצב רגיל גם בלעדיהם הסכך עומד, וכל מגמתם היא רק לשמור על הסכך מפני רוח שאינה מצויה, ועל כן הם אינם נחשבים כמעמידים את הסכך.[8]. אם הסכך עומד ברוח מצויה בלא חיזוקים, אין החיזוקים נחשבים כמעמידים של הסכך, ואין מניעה שיהיו מדברים שמקבלים טומאה או פסולים לסכך (רש"י ומכתם כא, ב; ריטב"א יט, א. וכ"כ שבט הלוי ו, עד; בצל החכמה ה, מד). ואם יש חשש שהסכך יעוף ברוח מצויה, יניח עליו קורות שהן כשרות לסכך. ואם עדיין יש חשש שהרוח תעיף את הקורות, יקשור אותן בחבלים או יחברן במסמרים אל הדפנות, שבאופן זה רק המעמיד של המעמיד מקבל טומאה, וזה מותר גם לדעת הראשונים האוסרים להעמיד בדבר המקבל טומאה, כמבואר בהערה הקודמת. ורק לחזו"א הדבר אסור לשיטת האוסרים, ואף הוא מסכים שבשעת הצורך אפשר לסמוך על רוב הראשונים הסוברים שמותר להעמיד את הסכך בדבר שמקבל טומאה. וכן ראוי לנהוג, כדי להימנע ממצב שתגיע רוח חזקה שאינה מצויה בשבת או יו"ט ותעיף את הסכך ויהיה אסור להחזירו משום מלאכת בונה. ואם החבלים מועילים רק למקרה של רוח שאינה מצויה, אינם נחשבים מעמידים כלל.

יש להוסיף שאין לאסור משום גזירת תקרה לתקוע מסמרים בקורות הגדולות שנועדו לשמור על הסכך שלא יעוף ברוח (גזירה זו מובאת במ"א תרכז, ב, עפ"י התוס'), מפני שרק כאשר מחזקים במסמרים את הנסרים שהם עיקר הסכך יש לחוש לזה, כמבואר בערוה"ש תרכט, לב, ושעה"צ תרלג, ו, אבל כאן שהם רק בקורה שמעל עיקר הסכך, אין מקום לחשש זה. (ושלא כפי שכתב בפס"ת תרכט, יא, והערות 62, 26, שאסור שהמסמרים יעברו מהקורה לדפנות דרך המחצלת או הפלפונים (נסרים דקים). ועיין בספר הסוכה השלם עמ' רץ ועמ' שלה, שיש סוברים שחיבור הסכך במסמרים אינו פוסלו).

כאשר יש הכרח להעמיד את הסכך עצמו כדי שלא יעוף ברוח מצויה, עדיף בחבלים על פני אזיקוני פלסטיק, מפני שפיסולם לסכך מדרבנן, ולרוה"פ גם לדעת המחמירים מותר להעמיד את הסכך בדבר שפסול מדרבנן, כמבואר בהרחבות ה, ג.

ו - דפנות הסוכה

כל החומרים כשרים לדפנות, ובתנאי שיעמדו ברוח מצויה. ואין צורך שהדפנות יהיו אטומות כדי להגן מהשמש והרוח, לפיכך אפשר להשתמש בדפנות פלסטיק או זכוכית או גדר רשת (שו"ע תרל, א). גם קירות אבן כשרים לסוכה, מפני שרק הסכך צריך להיות כדירת ארעי, אבל הדפנות יכולות להיות של דירת קבע. וכן נהגו במקומות שונים, לפתוח לקראת סוכות את תקרת אחד החדרים שבבית, ולהניח שם סכך כשר, וזו סוכה מהודרת שנעים לשבת בה גם בימים קרים.

לכתחילה טוב לבנות סוכה מהודרת בעלת ארבע דפנות שלימות, ולעשות לה פתח שאפשר לסוגרו, כדי שהסוכה תהיה נוחה ומוגנת משמש ורוחות (עיין רמ"א תרל, ה). אולם מעיקר הדין, כיוון שהסוכה היא דירת ארעי, אין חובה שיהיו לה ארבע דפנות, אלא מספיק שיהיו לה שלוש דפנות. ואין צורך שהדופן השלישית תהיה שלימה, אלא מעיקר הדין די שרוחבה יהיה טפח, ואמרו חכמים שצריך להניח טפח זה במרחק של פחות משלושה טפחים מהדופן השנייה, וכהמשך לטפח זה צריך לעשות 'צורת פתח' (כמבואר בהערה). וכיוון שדין זה מורכב, נכון להדריך את מי שרוצה לחסוך בדפנות הסוכה, שיקים שתי דפנות שלימות, ובשלישית יעשה דופן שרוחבה שבעה טפחים (כ-56 ס"מ). ואז בכל אופן, גם אם סוכתו תהיה גדולה, וגם אם שתי הדפנות לא יהיו מחוברות זו לזו, אלא יעמדו זו כנגד זו, כיוון שבדופן השלישית יש מחיצה שרוחבה שבעה טפחים, הסוכה כשרה (רמ"א תרל, ג). [9]. מהתורה צריך שיהיו לסוכה שלוש דפנות, והלכה למשה מסיני שלדופן השלישית מספיק טפח (סוכה ו, ב). ואמרו חכמים (סוכה ז, א) שטפח זה צריך להיות מרווח (טפח ועוד), וצריך להעמידו במרחק של פחות משלושה טפחים סמוך לאחת הדפנות, וכל רווח שהוא פחות משלושה טפחים נחשב 'לבוד' (מאוחה), וכך תיווצר בדופן השלישית מחיצה של ארבעה טפחים שלמים, שהוא שיעור רוב מחיצה של סוכה קטנה. ועוד צריך ליצור כהמשך לטפח צורת פתח ברוחב ג' טפחים, כדי להרחיב את הדופן השלישית לשבעה טפחים. וי"א שצורת הפתח צריכה להיות של ד' טפחים שהוא שיעור פתח, ובפועל יחד עם צורת הפתח הדופן השלישית תהיה ח' טפחים (שו"ע תרל, ב, מ"ב ט-י). היו שתי דפנות זו כנגד זו, כיוון שביניהם הסוכה פרוצה ומפולשת, אמרו חכמים שצריך מחיצה ברוחב של מעט יותר מארבעה טפחים לדופן השלישית, ולהעמידה פחות משלושה טפחים סמוך לאחת הדפנות, ונחלקו הפוסקים אם צריך בנוסף לכך לעשות צורת פתח עד סוף אותה דופן (שו"ע תרל, ג). וכתב הרמ"א, שאם יעשה בשלישית דופן ז' טפחים, בכל אופן הסוכה

תהיה כשרה בלא צורך בלבוד וצורת פתח. אמנם אם תהיה בדופן השלישית פרצה של עשר אמות, צריך לעשות לה צורת פתח (מ"ב תרל, יח).

ז - גובה הדפנות ודין לבוד

כפי שלמדנו (בהלכה א), גובה הדפנות צריך להיות לכל הפחות עשרה טפחים (כ-80 ס"מ). וצריך להקימן סמוך לקרקע, ואם נוצר רווח של שלושה טפחים (כ-22 ס"מ) בין הקרקע לדפנות, הדופן פסולה. אבל אין שום הגבלה לרווח שבין הדופן לסכך, מפני שרואים את הדופן כאילו היא ממשיכה לעלות עד לסכך (שו"ע תרל, ט).[10]. כאשר הסכך מונח כלפי פנים הסוכה, אם המרחק האופקי שבין הקו שעולה ישר מהמחיצה כלפי מעלה ובין הסכך פחות משלושה טפחים (כ-22 ס"מ) עדיין הסכך נחשב כמחובר לדופן. אבל אם מהקו שמעל הדופן ועד הסכך יש רווח שלושה טפחים אוויר, הסוכה פסולה, מפני שאין חיבור בין הסכך לדפנות (שו"ע תרל, ט). גם כאשר הדופן מונחת בזווית מסוימת, מחשבים את הקו שעולה ממנה באופן ישר כלפי מעלה, ולא בזווית של קו הדופן, ומשם מחשבים את המרחק לסכך (עיין חזו"א עירובין עא, ו). אם הסכך נמשך מעבר לקו העולה מהדפנות, הסוכה כשרה.

דופן עקומה: הלכה למשה מסיני, שאם יש בצד הסוכה סכך פסול באורך של פחות מד' אמות, מחשיבים את כל הסכך הפסול כהמשך של הדופן, וזוהי דופן עקומה. היה הסכך הפסול יותר מד' אמות (כ-1.80 מטר), הדופן פסולה, מפני שאין מחשיבים דופן עקומה על יותר מד' אמות, והסכך הפסול חוצץ בין הדופן לסכך. לפיכך, בית שנפחת גגו, וסיכך על מקום הפחת, אם נשאר מהתקרה שסביב פחות מד' אמות, הרי שכתלי הבית נחשבים כתלים לסוכה. ואם נותר מהתקרה שסביב הסוכה ד' אמות, אינם נחשבים כדופן עקומה, וצריך להקים לסוכה דפנות שיקיפו את מקום הסכך (סוכה יז, א; שו"ע תרלב, א). אין צורך שהדופן תגיע עד לסכך, אלא כל שהדופן גבוהה עשרה טפחים היא כשרה, ומחשיבים אותה כאילו היא עולה בקו ישר כלפי מעלה ומגיעה עד הסכך, וכלל זה נקרא 'גוד אסיק מחיצתא'. ונחלקו הפוסקים כאשר הדופן אינה מגיעה לסכך, ובנוסף לכך יש שם סכך פסול פחות מד' אמות, אם אומרים את שני הכללים יחד: 'גוד אסיק מחיצתא' וגם 'דופן עקומה' (מ"ב תרלב, ד).

מותר לעשות דפנות על ידי העמדת מוטות או מתיחת חוטים חזקים במרחק של פחות משלושה טפחים זה מזה, שעל ידי כך חל עליהם דין 'לבוד'. כלומר, כיוון שיש ביניהם פחות משלושה טפחים (כ-22 ס"מ), הרי שכל השטח שביניהם נחשב מבחינה הלכתית מחובר (מאוחה). ואף שהרוח והשמש נכנסים שם, המוטות או החוטים

נחשבים כדופן. ואין זה משנה אם המוטות או החוטים במאונך או מאוזן, כל שיש ביניהם פחות משלושה טפחים, הרי הם לבודים. אלא שיש סוברים שהואיל וזו מחיצה גרועה, היא צריכה להקיף את הסוכה בכל ארבע דפנותיה (מ"א, ופתח כמובן שאינו פוסל). ואם המחיצה עשויה שתי וערב, כדוגמת גדר-רשת שמקיפים בה חצירות, אין זו מחיצה גרועה, ומספיק להקיף בה את הסוכה בשתי דפנות ועוד טפח (כמבואר בהלכה הקודמת). ומכל מקום צריך שהסוכה תהיה ראויה לאכילה ושינה בלא צער, כמבואר להלן (בהלכה יד).

ח - סוכה שדפנותיה מיריעות בד (סוכה לנצח)

בדורות האחרונים החלו לייצר 'סוכות לנצח', היינו סוכות שמסגרתן מברזל ודפנותיהן מיריעות בד עבה (ברזנט). סוכות אלו מצויות מפני שזול לייצר אותן ולשווקן, קל לבנותן ולפרקן, ונוח לאחסנן. אלא שיש מפוסקי זמננו שפקפקו בכשרותן, מפני שלדעתם דפנות הסוכה צריכות להיות יציבות, וכאשר הרוח מניעה אותם אנה ואנה, הן פסולות. אמנם להלכה, סוכות אלה כשרות, מפני שכל מה שהזהירו הראשונים הוא, שלא לעשות דפנות מיריעות שאינן מחוברות למטה, וכשהרוח נושבת בהן, הן עולות מעל שלושה טפחים מהקרקע ונפסלות בכך מלשמש דופן. ואף יש חשש שמא הרוח תנתק אותם לגמרי ממקום חיבורן. אבל ב'סוכות לנצח' אין חשש כזה, שכן היריעות מחוברות היטב מכל צדדיהן. ולכן סוכות אלו כשרות ואפשר לברך על הישיבה בהן. והרוצים להדר, מוסיפים בהן מוטות כדי ליצור דופן על ידי 'לבוד'.[11]. בסוכה כד, ב, מבואר שדפנות שעשויות מענפי אילן שנעים ברוח פסולות, ולכן צריך לחזקן שלא ינועו. וכ"כ רמב"ם ד, ה, ושו"ע תרל, י. ויש שרצו לומר על פי זה, שכל תנועה של הדופן פוסלת אותה (משכנות יעקב או"ח קכג; יחו"ד ג, מו). אולם דבריהם קשים מאוד, כי לא יתכן לחזק ענפי אילן עד שלא ינועו כלל. וכך משמע מדברי כל הראשונים שפירשו סוגיה זו וביארו, שהפסול הוא רק כאשר רוח מצויה יוצרת פרצה של ג' טפחים בין הדופן לקרקע ופוסלת בכך את הדופן, ואז הדופן פסולה גם כשאין רוח. אבל סתם תנועה שאינה יוצרת פרצה - אינה פוסלת. ועיין בהרחבות שכך עולה מדברי רס"ג, מאירי, רשב"א, הגהות אשרי ור"י מלוניל. וכן עולה במפורש מר' פרץ שהובא בטור ושו"ע תרל, י, שרק כאשר יש חשש שהיריעות יתנתקו לגמרי, נכון שלא לעשותן דפנות. וכ"כ המבי"ט, תוס' שבת, פמ"ג, חזו"א או"ח עז, ו; מלומדי מלחמה צו. והרוצים לחוש לדעת המחמירים יקבעו בסוכות הללו מוטות במרחק של פחות משלושה טפחים (22.8 ס"מ) זה מזה, עד לגובה של עשרה טפחים (כ-80 ס"מ), שכל רווח של פחות משלושה טפחים נחשב לבוד (מאוחה),

ועל ידי כך יש להם דופן גם בלא היריעות. אלא שרבים טועים וסומכים על חישוב ר' חיים נאה ששלושה טפחים הם 24 ס"מ ובאמת הם 22.8 ס"מ, ואם המרחק גדול יותר - כבר אין להם שם דין לבוד (כמבואר לעיל בהערה 1). ומ"מ סוכתם כשרה בלא פקפוק, שהלכה כדעת המקילים.

ט - הסוכה צריכה להיות תחת כיפת השמיים

הסוכה צריכה לעמוד תחת כיפת השמיים, כדי שהסכך יהיה זה שיסוכך על היושב בה ולא דבר אחר. לפיכך, העושה סוכתו תחת תקרת הבית או תחת האילן - סוכתו פסולה (סוכה ט, ב).

אבל מותר לעשות סוכה ליד בניין גבוה שמונע מקרני החמה להגיע לסוכה. מפני שרק תקרה או ענפים שחוצצים בין הסכך לשמיים פוסלים את הסוכה, אבל כל מה שמצידי הקו הישר שבין הסכך לשמיים אינו פוסל את הסוכה.

אם ענפי העץ שמעל הסכך דלילים מאוד וסכך הסוכה מעובה, עד שגם אם יסירו את הסכך שכנגד ענפי העץ עדיין צילו של הסכך הנותר יהיה מרובה מחמתו, הסוכה כשרה (שו"ע או"ח תרכו, א).[12]. לדעת תוס' ורא"ש, כל זמן שצל הסוכה כשר מצד עצמו גם בלא סיוע הצל שמהעץ, וצל העץ מועט מחמתו, הסוכה כשרה. ולדעת ראבי"ה ור"ן, יש לנכות את כל הסכך שעומד תחת ענפי העץ, ואם עדיין צילו של הסכך הנותר מרובה מחמתו, הסכך כשר. השו"ע תרכו, א, הזכיר את שתי הדעות כשני יש אומרים, ועפ"י כללי השו"ע, הלכה כדעה השנייה המחמירה. וכ"כ בבאו"ה 'ויש אומרים', אלא שהוסיף עפ"י האחרונים, שבשעת הדחק אפשר לסמוך על המקילים (א"ר תרכו, ה; פמ"ג א"א ד; שועה"ר י).

סוכה שיש בצידה ענפי אילן, וכשהרוח מנשבת היא מביאה אותם אל מעל הסוכה, אף שבאותה שעה צילם מרובה, הואיל ואינם קבועים מעל הסוכה, מעיקר הדין אינם פוסלים את הסכך (מהרש"ם בדעת תורה תרכו, ג). והרב פרנק במקראי קודש א, כג, הסתפק בזה, ולכן לכתחילה עדיף לחתוך את הענפים הללו. ועיין בהרחבות. כאשר מסוק או כדור-פורח מרחף מעל הסוכה, באותה שעה היא פסולה, מפני שאינם מתנועעים באקראיות עפ"י הרוח אלא מונחים על ידי אדם (דעת תורה למהרש"ם סי' תרכו). וכשיטוסו לדרכם, הסוכה תחזור לכשרותה, וכעין מה שכתב הרמ"א תרכו, ג.

מותר לבנות סוכה מתחת לחוטי כביסה או חוטי חשמל, שהואיל והחוטים דקים וצילם מועט מאוד, וגם אין מגמתם לעשות צל, אינם פוסלים את הסכך שתחתיהם.

י - צריך לשבת בצל הסכך (דיני קישוטים וכילה)

מצוות הסוכה לישב בצל הסכך הכשר. לפיכך, הפורס סדין תחת הסכך כדי להרבות את הצל בסוכה - פסל את הסוכה (שו"ע תרכט, יט). אבל מותר לאדם לשבת בתוך הסוכה כשכובע גדול לראשו, מפני שהכובע טפל לגופו ואינו חוצץ בינו לסכך.

מותר לתלות תחת הסכך מיני פירות וקישוטי נייר, מפני שהקישוטים טפלים לסכך ואינם חוצצים בין הסכך ליושבים בסוכה, ובתנאי שהקישוטים יהיו בתוך ארבעה טפחים הסמוכים לסכך (כ-30 ס"מ). ואפילו אם הקישוטים יכסו את כל הסכך, כל זמן שהם בתוך ארבעה טפחים של הסכך, הרי הם טפלים לסכך ואינם פוסלים אותו. ואם בטעות תלו איזה קישוט שמשתלשל אל מעבר לארבעה טפחים מהסכך, כל זמן שרוחבו פחות מארבעה טפחים - לא פסל את הסכך, אלא שאם יש בו רוחב שלושה טפחים עדיף שלא לשבת תחתיו. ואם רוחבו פחות משלושה טפחים (כ-22 ס"מ), מותר לשבת תחתיו (מ"ב תרלב, ג). אלא שמלכתחילה יש להעלות את כל הקישוטים אל תוך ארבעה טפחים של הסכך.[13]. מבואר בסוכה י, ב, שאם הקישוטים מופלגים מהסכך ד' טפחים, לדעת רוב האמוראים חוצצים, וכן נפסק להלכה בשו"ע תרכט, יט, ותרכז, ד. אלא שנחלקו הראשונים בטעם הפסול: למאור, ראבי"ה ומאירי, מפני שהוא כמו אוהל תחת אוהל, או סכך תחת סכך, לפי זה רק אם הקישוטים רחבים שבעה טפחים וצילם מרובה מחמתם נחשבים כאוהל וכסכך ופוסלים. לעומתם, רמב"ן, ראב"ד ורא"ש מבארים, שפסול הקישוטים כמו סכך פסול שכבר בד' טפחים פוסל תחתיו, ונחלקו הראשונים בשיטתם: לר"ן גם כשאין צל הקישוטים מרובה מחמתם אם הם מופלגים מהסכך ד' טפחים פוסלים. ולרא"ה רק אם צילם מרובה מחמתם פוסלים (עיין מ"ב תרכז, יא. ובירור הלכה לסוכה י, ב).

לפי זה כל שרוחבו פחות מד' טפחים בוודאי אינו פוסל את הסוכה, ומדינא אין בו איסור כמבואר במ"ב תרכז, טו. ואמנם לכתחילה לא ישב תחתיו. ואם הוא פחות מג' טפחים, לכתחילה מותר לשבת תחתיו (מ"ב תרלב, ג). אלא שלכתחילה יש להעלות את כל הקישוטים אל תוך ד' טפחים של הסכך (רמ"א תרכז, ד) ועיין בהרחבות י, ד-ה.

מיטה שיש עליה כילה קבועה, הישן בה לא קיים מצוות סוכה. ואם הכילה ארעית: אם גובהה פחות מעשרה טפחים, אין בה חשיבות והיא בטלה לסוכה והישן בה מקיים מצוות סוכה. אבל אם גובהה למעלה מעשרה טפחים, יש בה חשיבות והישן בה אינו מקיים את המצווה.

וכן הדין לגבי הישן תחת מיטה או שולחן שבסוכה, כיוון שהחלל שתחתיהם נוצר בדרך אגב, הרי הוא נחשב ארעי, ואזי אם החלל פחות מי' טפחים (76 ס"מ) - הישן שם קיים מצווה, ואם הוא יותר מי' טפחים - הישן שם לא קיים מצווה.[14]. עיין בשו"ע תרכז, א-ג, ובמ"ב ז. לסיכום: שלושה תנאים בהגדרת אוהל שהיושב בו אינו נחשב כיושב בסוכה: א) קביעות. ב) גובה י' טפחים. ג) גג רחב טפח (תנאי זה כמעט תמיד מתקיים מפני שאם בתוך ג' טפחים הוא מתרחב לטפח, דינו כגג רחב טפח). כל אוהל שיש בו שני תנאים חוצץ בסוכה. למשל, הישן תחת המיטה, כיוון שהמיטה לא נועדה לשם החלל שתחתיה, חלל זה נחשב ארעי, ולכן אם הוא גבוה עשרה טפחים יש בו שני תנאים, גג טפח וגובה י' טפחים וחוצץ. ואם אינו גבוה י' טפחים, נשאר בו רק תנאי אחד של גג טפח ומותר לישן תחת מיטה זו.

וכן הדין לגבי מיטת קומתיים, אם יש בחלל שבין המיטה התחתונה לעליונה י' טפחים (76 ס"מ), הישן בתחתונה לא קיים מצוות סוכה, ואם החלל פחות מי' טפחים - הישן בה קיים מצוות סוכה.[15]. מודדים י' טפחים מהמשטח שעליו עומד האוהל, ולכן אם העמידו את האוהל על הרצפה, למרות שהכניסו בתוכו מיטה, ובינה לאוהל פחות מי' טפחים, הישן שם לא קיים מצווה (עיין מ"ב תרכז, ה; שעה"צ יא). הישן תחת שולחן, למרות שהניח מזרון, מודדים מהרצפה עד תחתית השולחן, שהמזרון אינו נחשב כקרקע הסוכה.

מיטת קומתיים: אם יש פחות מי' טפחים בין התחתונה לעליונה, הישן בתחתונה מקיים את המצווה, וגם האיש שישן על המיטה העליונה אינו חוצץ (הרב אליהו, שבט הלוי ז, לו; י, פז, ב, פס"ת תרכז, ג, 6, ושלא כקנין תורה ה, א). וצ"ע אם מודדים י' טפחים מהמזרן או מהקרש שעליו מניחים את המזרן. ויותר נראה שמודדים מהמזרן, מפני שהוא מונח שם בקביעות. ויש שהסתפק אולי צריך למדוד מהרצפה (רשז"א), ותימה על כך, שהרי רגלי המיטה העליונה נשענים על המיטה התחתונה, ואינם עומדים לבדם על הרצפה. ומ"מ המתירים לישון במיטה התחתונה לא מדדו מהרצפה, שכן בוודאי יש יותר מי' טפחים בין הרצפה למיטה העליונה.

יא - פסולי סכך ואוויר והישיבה תחתיהם

היה באמצע הסכך הכשר חלק פסול כמו פלסטיק, או שהיתה מעל הסכך הכשר קורת בטון שפוסלת את הסכך שתחתיה, אם מקום הפסול רחב ד' טפחים (כ-30 ס"מ), אסור לשבת תחתיו. ואם מקום הפסול פחות מד' טפחים ויותר מג' טפחים (כ-22 ס"מ), לכתחילה אין לשבת ולישון תחתיו, ובשעת הצורך מותר (מ"ב תרלב, ג). ואם

מקום הפסול פחות מג' טפחים, מותר לכתחילה לשבת ולישון תחתיו, מפני שהוא בטל לסוכה.

היה בסכך חלל של אוויר, כיוון שהוא ניכר יותר מסכך פסול, דינו חמור יותר. אם רוחב חלל האוויר שלושה טפחים (כ-22 ס"מ), המקום שתחתיו פסול ואסור לשבת תחתיו. ואם הוא קטן משלושה טפחים, בטל לסוכה ומותר לשבת ולישון תחתיו (שו"ע תרלב, ב), ובתנאי שלא יהיה רוב ראשו או רוב גופו תחת האוויר.[16]. לר"ח, רי"ץ גיאת, תוס' ורא"ה, מותר לכתחילה לשבת תחת מקום אוויר של פחות מג' טפחים. לריטב"א ור"ן, אסור שיהיה רוב ראשו או רוב גופו תחת האוויר, לרא"ש ורי"ו האיסור הוא רק כאשר האוויר נמשך על פני כל הסוכה, וכ"כ למעשה בבית זבול ג, יד, וחזו"ע עמ' סח. ולמעלה כתבתי לחומרה, והרוצה להקל כרא"ש רשאי. ועיין בהרחבות.

אם חלל אוויר ברוחב ג' טפחים או סכך פסול ברוחב ד' טפחים חוצה את הסוכה, הרי שיש שם שתי סוכות, וצריך לראות אם יש לכל צד שלוש דפנות (רמ"א תרלב, ב).

מה שלמדנו שסכך פסול פוסל בד' טפחים הוא בסוכה גדולה, אבל בסוכה קטנה מי' טפחים, סכך פסול פוסל בג' טפחים, ופחות מג' טפחים אינו פוסל (שו"ע תרלב, א; מ"ב ח).

לפעמים יש לאדם מרפסת גדולה שרובה מקורה והחלק שעומד תחת רקיע השמים רוחבו חמישה טפחים בלבד, ולכאורה כיוון שרוחב סוכה כשרה צריך להיות לכל הפחות שבעה טפחים, אין דרך להקים שם סוכה. אולם לפי מה שלמדנו, שסכך פסול שרוחבו פחות משלושה טפחים מצטרף לסוכה ואפשר לשבת תחתיו, ניתן להקים שם סוכה. וכך יעשה: יקים סוכה ברוחב של שבעה טפחים בקצה המרפסת, וכיוון שחמישה טפחים מהסכך תחת הרקיע וכשרים, ופחות משלושה תחת גג המרפסת ופסולים, הרי שגם אותם שני טפחים מצטרפים לסוכה, ומותר לשבת ולישון תחתיהם. ובתנאי שיעשה מחיצה בין שני הטפחים שמצטרפים לסוכה לשאר המרפסת, כדי להבדיל בין שני הטפחים הללו שהם חלק מהסוכה לשאר המרפסת המקורה. וצריך שאורך מחיצה זו יהיה שבעה טפחים, וטוב שתגיע לסכך, ועל המשך הקו שעובר בין הסוכה למרפסת יעשה צורת פתח (עיין חזו"ע עמ' יב; מנח"י ו, ס, כ; שבט הלוי י, צט).

יב - הכוונה הנדרשת בהקמת הסוכה

מצווה לעסוק בהכנת הסוכה, ולדעת חכמי התלמוד הירושלמי, אף מברכים על הקמתה: "אשר קדשנו במצוותיו וצוונו לעשות סוכה" (ברכות פ"ט ה"ג; סוכה פ"א ה"ב).

אולם למעשה נפסק בתלמוד הבבלי, שמברכים על המצווה בעת קיומה, היינו בעת הישיבה בסוכה (מנחות מב, א; שו"ע תרמא, א).

ומכל מקום ברור שגם בהקמת הסוכה יש צד של מצווה. וחסידים ואנשי מעשה מזדרזים להתחיל במלאכת הקמת הסוכה בצאת יום הכיפורים, כדי לצאת ממצווה למצווה. ומשתדלים לסיים את הקמתה עד היום שלמחרת, שמצווה הבאה לידו של אדם יזהר שלא יחמיצנה (מהרי"ל, רמ"א תרכד, ה; תרכה, א).

לדעת בית שמאי, צריך להקים את הסוכה מתוך כוונה לקיים בה את מצוות החג, שנאמר (דברים טז, יג): "חַג הַסֻּכֹּת תַּעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים", ואם לא כיוון לכך - סוכתו פסולה. אולם הלכה כדעת בית הלל, שאין חובה להקים את הסוכה עבור מצוות החג, אלא כל שעשה אותה בשביל צל - כשרה. לפיכך, סוכה שעשו רועים או שומרים כדי להגן על עצמם מן החמה - כשרה. וכן סוכה שעשה גוי לשם צל - כשרה (סוכה ח, א-ב; שו"ע תרלה, א). אלא שאמרו חכמים, שאם לא עשו את הסוכה עבור מצוות החג, לכתחילה צריך לחדש בה דבר לקראת סוכות, כגון שיוסיף בה סכך כטפח על טפח, או שיוסיף בה קנה דק על כל אורכה (ירושלמי, מ"ב תרלו, ד). וכן דין סוכה ישנה, היינו סוכה שנותרה משנה שעברה, מצד הדין היא כשרה, אלא שהואיל והוקמה עבור סוכות דאשתקד, אינה נחשבת כסוכה שהוקמה לשם מצוות סוכה של השנה, ולכן לכתחילה צריך להוסיף בה סכך טפח על טפח או קנה דק לכל אורכה (שו"ע תרלו, א; מ"ב ז).[17].

לדעת הירושלמי מצווה לעשות סוכה, שכן צריך לברך: "אשר קדשנו במצוותיו וצוונו לעשות סוכה". וכ"כ בשאלתות, וזאת הברכה, שאילתא קפט (כמבואר בהעמק שאלה שם). אמנם רבים סוברים שהקמת הסוכה היא רק הכשר מצווה, וכך משמע מהבבלי, שסובר שאין מברכים על הקמתה, וכן משמע מדברי בית הלל שאינם מצריכים כוונה בהקמתה (עיין באו"ה תרנו, סוד"ה 'אפילו', רשב"ש שלד). עוד מבואר בירושלמי, שאם לא הקימו את הסוכה לשם מצווה, מצווה להוסיף בה דבר. וביאר בבנין שלמה א, מג, שטעם הירושלמי מפני שמצווה להקים את הסוכה, ובהוספת הדבר הוא נעשה שותף במצוות הקמת הסוכה, וכן נפסק למעשה כמובא למעלה, ואם כן יוצא שכולם מסכימים שיש צד מצווה בעשייתה.

יש אומרים שלהלכה סוכה שעשה גוי כשרה וכן סוכה שעשתה אשה כשרה (סוכה ח, א-ב, שו"ע יד, א; תרלה, א), לכתחילה נכון להדר לעשות את הסוכה על ידי יהודי זכר שהגיע למצוות (לחשוש לדעת ר"ת שפוסל מי שאינו חייב), וכ"כ מ"א יד,

ג; בכורי יעקב תרלה, ב; בנין שלמה א, מג. אמנם הדעה הרווחת שסוכה שעשה גוי או אשה כשרה לכתחילה.

אם הקימו את הסוכה כדי להסתיר בה דברים - פסולה, הואיל ולא נעשתה לשם צל. וכן העושה סוכה כדי שתשמש לו בית קבע, למרות שהסכך עשוי מעצים שכשרים לסכך - פסולה, משום שאינה דירת ארעי. ואם ירצה להכשיר את הסוכות הללו, יצטרך להסיר את כל הסכך שמעליהן ולהניחו מחדש לשם סוכה.

יג - תעשה ולא מן העשוי ודין סוכה גזולה ושאולה

החופר בערמה של גדיש כדי לעשות סוכה, למרות שהגדיש כשר לסכך, הסוכה פסולה, משום שכלל נקוט בידינו: "תעשה ולא מן העשוי". כלומר, צריכים לעשות את הסוכה על ידי הנחת הסכך, ולא שתיעשה מעצמה על ידי שיחפור בגדיש.

וכן צריך להקפיד על סדר בניית הסוכה, להקים תחילה את הדפנות ואח"כ להניח את הסכך. ואם הפך את הסדר והניח תחילה את הסכך, לדעת פוסקים רבים הסוכה פסולה. משום שהסוכה צריכה להיעשות על ידי הנחת הסכך, ואם הניח תחילה את הסכך, הסוכה נעשית על ידי בניית הדפנות.[18]. אם עשה את הסכך לפני הדפנות, יש פוסלים: מהרי"ל, רמ"א תרלה, א, לבוש, מ"ב י, בא"ח האזינו ב. ויש מכשירים: ב"ח, ברכ"י, בית השואבה; ערוה"ש ה; וחזו"ע עמ' לח. ומספק יש להחמיר. אם הקים תחילה דופן קטנה בגובה של טפח סמוך למקום הסכך בשיעור הנדרש לשלוש דפנות, ואח"כ הניח את הסכך, כיוון שהתחלת הקמת הדפנות קדמה לסכך, הסוכה כשרה. גובה טפח הוא השיעור המזערי לאוהל, וכך למדנו לעניין גדיש בסוכה טז, א.

מותר להתקין גגון מעל הסוכה, כדי שאפשר יהיה לפורשו על הסוכה בשעת הגשמים, ולהסירו לאחר שיפסיקו לרדת, וכך יוכלו להיכנס לסוכה כשהיא יבשה. ובשעה שהגגון פרוש עליה הסוכה פסולה, מפני שהגגון חוצץ בין הסכך לשמיים, ולאחר שיסירו את הגגון הסוכה תחזור לכשרותה. אבל אם בנו את הסוכה בשעה שהגגון היה פרוש עליה, לדעת רבים הסוכה פסולה, משום שהכשר הסוכה צריך להיות על ידי הנחת הסכך ולא על ידי הסרת הגגון (ב"ח, מ"ב תרכו, יח, והרמ"א תרכו, ג, מקל).

רשאי אדם לקיים את המצווה בסוכה שאולה, שחבירו נתן לו רשות להשתמש בה (סוכה כז, ב; שו"ע תרלז, ב). ואם חבירו בעל הסוכה אינו נמצא שם, ואין דרך לבקש ממנו רשות, מותר לשבת בסוכתו, מפני שהעריכו חכמים, שנוח לו ליהודי שיעשו מצווה בממונו. אבל אם ידוע שאותו אדם מקפיד שלא יכנסו לסוכתו, או שיש חשש שמא יחזור וכשיראה שאנשים זרים יושבים בסוכתו יתבייש להיכנס אליה, ויקפיד על כך

שהם תופסים לו אותה, אסור לשבת בסוכתו בלא רשות מפורשת (ט"ז ד; בכור"י ד; מ"ב ט).

אסור להקים את הסוכה בשטח פרטי בלא רשות, או בשטח ציבורי כשהציבור או נציגיו מתנגדים לכך. ואם הקים שם סוכה וישב בה, לא יברך על הישיבה בסוכה, שאין זה מברך אלא מנאץ, כיוון שהקמת הסוכה נעשתה באיסור.[19]. המקים סוכה על שטח של חבירו או ברשות הרבים במקום שמפריע לעוברים ושבים עד שברור שהציבור ונציגיו אוסרים להקים שם סוכה, יצא בדיעבד ידי חובה, הואיל ובפועל לא גזל, שכן השטח נשאר ברשותו של חבירו או ברשותם של הרבים. אלא שהואיל והקמת הסוכה והשהייה בה באיסור - לא יברך (שו"ע תרלז, ג; מ"א תרלז, א; שועה"ר יא). ובצידי רשות הרבים במקום שאינו מפריע כמעט לעוברים ושבים, מותר להקים סוכות כמקובל, שכל זמן שלא מחו בידו, משמע שמסכימים למעשיו (באו"ה תרלז, ג, 'וכן').

הגוזל סוכה שהוקמה על עגלה וישב בה - לא יצא, שהואיל ואינה מחוברת לקרקע, אפשר לגוזלה, ואין יוצאים ידי חובה בסוכה גזולה. הגונב עצים ועשה מהם סוכה, למרות שעשה איסור, יכול לקיים בה את מצוותו בברכה. משום שתקנו חכמים (משום תקנת השבים) שאדם שגזל עצים ותקעם במבנה שהקים, ייעשו העצים שלו לגמרי ועליו לשלם את דמיהם. וכיוון שהעצים שלו בלא שום זיקה לבעליהם הקודם, הוא יכול לקיים בסוכה את המצווה בברכה (סוכה לא, א; שו"ע תרלז, ג; מ"ב טו).

יד - עד כמה צריך להשקיע במבנה הסוכה

הסוכה היא דירת ארעי שמדרך הטבע המגורים בה אינם נוחים כמגורים בבית. וזו היא המצווה, לגור בדירת ארעי במשך שבעת ימי חג הסוכות. וכיוון שהסוכה היא דירת ארעי, לא נצטווינו לעשות לה קירות וסכך אטומים ומבודדים, כדי להגן על היושבים בה מקור, גשם וחום, כמו בבית רגיל. וכך יוצא שלפעמים השהייה בסוכה כרוכה בצער ואזי פטורים מהמצווה, שהמצטער פטור מהסוכה (להלן ג, ח-י). למשל, בעת שחם מאוד, או בלילות קרים מאוד, וכן בשעה שיורד גשם, פטורים מהסוכה. גם חולה שהישיבה בסוכה גורמת לו צער - פטור מהסוכה, ואין עליו חובה להקים לעצמו סוכה מרווחת ומוגנת כדי שיוכל לשהות בה בנחת כמו בבית (מהר"ח אור זרוע סי' קצד).

אבל מי שהתרשל בהקמת סוכתו, כך שגם במזג אוויר רגיל הוא מצטער בה, לא קיים את המצווה. שכן התברר למפרע שפשע בכך שלא הקים סוכה שראויה לדירת ארעי, שהרי אפילו במצבים רגילים הוא מצטער לשהות בה. ומי שמכיר בעצמו שהוא יכול לשהות בסוכה קטנה ורעועה בלא צער, יכול להקים סוכה כזו ולקיים בה את המצווה,

ובתנאי שיקבל על עצמו שלא לטעון באמצע חג הסוכות, שהואיל והסוכה קטנה או רעועה הוא מצטער בה (עיין ביכורי יעקב תרמ, יג; מ"ב תרמ, כד).

לדעת רבים, מי שהקים לעצמו סוכה שאינה ראויה לשינה, כגון שהוא נמצא במקום שהרוח שולטת בו ועשה לסוכה דפנות עשויות רשת, והרוח והקור חודרים לתוכה, גם לאכילה סוכה זו פסולה. וכן מי שהקים סוכה במקום שעבריינים מסתובבים בו בלילה ומסוכן לישון בה, סוכתו פסולה גם לאכילה. שכן המצווה שמוטלת עליו היא, להכין סוכה שתשמש לו כדירת ארעי, לאכילה ושינה, וכיוון שסוכתו אינה ראויה לשינה, אינה נחשבת דירת ארעי, וגם לאכילה היא פסולה (יראים, רמ"א תרמ, ד). ויש אומרים, שגם סוכה שאינה ראויה לשינה כשרה לאכילה. ואף שפשע בכך שלא הקים לעצמו סוכה שראויה לשינה, מכל מקום כיוון שסוכתו ראויה לאכילה, אפשר לקיים בה את מצוות האכילה בסוכה (חכ"צ). ואם הקים סוכה רגילה, שבארץ ישראל אפשר לישון בה, אלא שהואיל והוא גר בארצות קרות, לא ניתן לישון בה, לכל הדעות הסוכה כשרה, שכן לא חייבה התורה להקים מבנה קבע עבור הסוכה (עי' מ"ב תרמ, יח).

לפעמים אדם גר במקום שכדי לבנות בו סוכה הוא צריך להשקיע מאמצים רבים או ממון רב. ואזי עליו להשקיע בהכנת הסוכה כפי שהיה מוכן להשקיע כדי להסדיר לעצמו מקום נוח למגורים למשך שבוע. כלומר, יחשוב לעצמו, אם היה צריך לפנות את ביתו למשך שבוע, כמה היה מוכן לטרוח ולשלם כדי להסדיר לעצמו מקום מגורים נוח. את הטרחה והממון הזה עליו להשקיע כדי לבנות סוכה, או כדי לעבור למשך החג למקום שבו יוכל להקים סוכה. ומי שרגיל לצאת לנופש מעת לעת, צריך להשקיע בבניית הסוכה או בשכירת מקום שאפשר להקים בו סוכה, את הסכום שהוא מוכן לשלם על נופש של שבוע, כל אדם לפי עושרו.

כאשר אדם עומד לקנות בית, עליו להקפיד שיהיה לו שם מקום להקים סוכה, ועליו להשקיע בזה כפי שאדם שצריך לפנות את ביתו בכל שנה למשך שבוע, מוכן להשקיע כדי שיוכל לחיות בנוחות במשך אותו שבוע כל השנים. ועשיר צריך להשקיע כפי שהיה מוכן להשקיע עבור נופש של שבוע בשנה למשך שנים רבות.[20]. הכלל היסודי הוא "תשבו כעין תדורו", וממילא מה שאדם מוכן להשקיע כדי לחיות בנוחות שבוע, חייב להשקיע כדי לקיים את מצוות הסוכה. וכ"כ פמ"ג א"א תרמ, טו; בכורי יעקב תרמ, כה; דברי מלכיאל ג, לב; כה"ח תרמ, עז.

טו - סוכה נאה

מצווה להקים סוכה נאה, מקושטת ונעימה, שנאמר (שמות טו, ב) "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ", ודרשו חכמים (שבת קלג, ב): "התנאה לפניו במצות, עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה". וכך בכל המצוות.

בזמן חכמים נהגו לקשט את הסוכה ביריעות צבעוניות וסדינים מצוירים, ולתלות בה פירות כדוגמת: אגוזים, אפרסקים, שקדים, רמונים, אשכולות ענבים, זרי שיבולים, וכלי זכוכית ממולאים ביינות, שמנים ומיני סולת (שבת כב, א). והיה אסור לאוכלם במשך כל החג הואיל והוקצו למצוות קישוט הסוכה, ורק מי שהתנה עליהם לפני החג שיוכל לאוכלם כשירצה, רשאי היה לאוכלם בחג (כמבואר בהלכה הבאה). כיום פחות רגילים לקשט את הסוכה במיני מאכל, ונוהגים לקשט את הסוכה בשרשראות נייר ופלסטיק, פרחי נייר, תמונות יפות ונורות חשמל. וכן פורשים מפה יפה על השולחן ומניחים בסוכה כלים נאים.

נחלקו הפוסקים בשאלה, האם מותר לקשט את הסוכה בפסוקים, כדוגמת: "בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים" (ויקרא כג, מב). יש אוסרים, משום שרק לצורך גדול של לימוד התירו לכתוב חלקים מהתורה (ט"ז, מ"ב תרלח, כד), ויש מתירים, משום שיש בזה תועלת חינוכית (ש"ך, בני יונה). למעשה אפשר להקל, ובתנאי שלא יכתבו את הפסוקים בכתב שכשר לספר תורה (עפ"י רי"ו ותשב"ץ).

בכלל הידור המצווה, להקים סוכה מרווחת, מוגנת מהרוח והשמש, כדי שיהיה נעים לשבת בה.

צריך להקפיד שלא להשאיר בסוכה כלי סעודה מלוכלכים, ולא לעשות בה דברים שאינם מכובדים, ככביסה והחלפת חיתול לתינוק (עיין להלן ג, ב).

אסור לסכך בצמחים שריחם רע או שנושרים מהם עלים, שמא מחמת הריח הרע או העלים הנושרים יניח את סוכתו וילך לביתו (סוכה יב). אמנם בדיעבד, אם סיכך בהם, הסוכה כשרה. ואם הריח רע כל כך, עד שאין בני אדם יכולים לסובלו, הסוכה פסולה מהתורה, מפני שאינה ראויה לדירת אדם (שו"ע תרכט, יד; מ"ב לח).

יש להיזהר מפני שריפות בסוכה, שלא להניח בה נרות וחיבורי חשמל שאינם בטיחותיים, ולהרחיק את נורות החשמל מהסכך (עיין שו"ע תרלט, א; מ"ב ח).

טז - קדושת הסוכה וקישוטיה

הסוכה מקודשת למצוותה, שנאמר (ויקרא כג, לד): "חַג הַסֻּכּוֹת שִׁבְעַת יָמִים לַה'", ולכן במשך כל ימי החג אסור להשתמש בדבר מהסוכה, בין מן הסכך ובין מן הדפנות

(סוכה ט, א). הוסיפו חכמים ואסרו להשתמש גם בדברי נוי שנועדו לייפות את הסוכה, שהואיל וגם בקישוטים יש מצווה, הוקצו למצוותם. וגם אם הסוכה נפלה, עדיין חל איסור להשתמש בשבריה וקישוטיה עד סוף החג. וכיוון שהאיסור נמשך עד סוף היום השביעי, ובכלל זה גם בבין השמשות, שהוא תחילת חג שמיני עצרת, ממילא האיסור נמשך עד סוף היום השמיני (ביצה ל, ב; שו"ע תרלח, א-ב).[21]. האיסור מהתורה בשבעת הימים, ובשמיני מדרבנן, משום שהמוקצה נמשך מבין השמשות (רמב"ן, ר"ן, שו"ע תרלח, א). גם על סוכה שנפלה עדיין חל איסור אלא שהוא מדרבנן (תוס', רא"ש, רמ"א תרלח, א). הכל מסכימים שהסכך אסור מהתורה. ולגבי הדפנות, לדעת הרא"ש אין בהם איסור, וההלכה כסוברים שיש בהם איסור. לדעת הר"ן האיסור מהתורה, ובדעת הרמב"ם נחלקו אם איסור הדפנות מהתורה או מדרבנן. הסוכה וקישוטיה נעשים מוקצים למצוותם משעה שמתחילים להשתמש בסוכה (רמ"א תרלח, א), אמנם בפועל גם בלא שהשתמשו בסוכה, במשך השבת ויו"ט הם אסורים בטלטול ומוקצים מפני איסור סותר (מור וקציעה, באו"ה שם 'לא').

אמנם כיוון שהסוכה היא דירה, מותר לעשות בדפנות ובסכך כל שימוש שאדם רגיל לעשות בכותלי ביתו ותקרתו. לפיכך, מותר להישען על דופן הסוכה ולתלות עליה חפצים, וכן מותר לתלות על הסכך בגד לייבוש (סוכה י, ב). נמצא שהאיסור הוא לקחת דבר מהסוכה ולהשתמש בו, כגון ליטול קרש מהסוכה לצורך בניין או אפילו קיסם לחצוץ שיניים (רמ"א תרלח, א, מ"ב ד). וכן אסור להסיר את הבדים שתולים על דפנות הסוכה, או את הקישוטים והפירות שתולים לנוי על הסכך, כדי להשתמש בהם לצורך אחר. וגם אסור ליטול מהם דבר בלא סיבה, מפני שהוא פוגם בכך בסוכה או בנויה. גם שטיח או מרצפות שהונחו על הרצפה דינם כקישוטים שהוקצו למצוות הסוכה (אג"מ או"ח א, קפא).

היה בסוכה או בקישוטים דבר שהחל להפריע, כגון קרש שהתרופף ומרעיש, או קישוט שנתבלה ומכער את הסוכה, מותר להסירו ולזורקו דרך כבוד, אבל אסור להשתמש בו לצורך אחר.

החל לרדת גשם שעלול לקלקל את הקישוטים, מותר להסירם כדי לתלותם אח"כ שוב. הגיעו לו קישוטים נאים יותר, מותר להסיר את הישנים כדי לתלות את הנאים יותר במקומם, ובתנאי שלא ישתמש בקישוטים שהסיר לצורך אחר, מפני שהוקצו למצווה.

הרוצה שיהיה מותר לו ליהנות מהקישוטים שתלה בסוכה, יאמר לפני תחילת החג: אני מתנה על הקישוטים שאוכל להסירם וליהנות מהם מתי שארצה, וכך לא תחול עליהם קדושה. אבל על הסוכה עצמה שום תנאי לא יועיל (ביצה ל, ב; שו"ע תרלח, ב).
מותר לפרק סוכה כדי לבנותה במקום אחר, כי איסור המוקצה אוסר להשתמש בקרשי הסוכה לצורך אחר, אבל לצורך סוכה אחרת מותר.
לאחר החג פוקעת הקדושה מהדפנות ומהסכך ומהקישוטים של הסוכה, ומותר להשתמש בהם לכל שימוש של חול, אבל אסור לבזותם, כגון להשתמש בניירות לצורכי שירותים או לפסוע על עצי הסוכה דרך ביזיון (שו"ע תרסד, ח, מ"ב תרלח, כד).

יז - פרגולה

פרגולה הינה מבנה עץ קבוע שמקימים בחצרות וגינות כדי ליצור מקום מוצלל לשבת תחתיו, השאלה, האם עצי הפרגולה הקבועים יכולים להיחשב סכך כשר?
יש מתירים וסוברים, שהואיל והפרגולה לא נועדה לדירה, וגם אינה ראויה לדירה, שהרי הגשם חודר דרכה, עצי הפרגולה כשרים לסכך. אלא שנכון להוסיף לכבוד החג מעט סכך, כדי שהפרגולה לא תחשב סוכה ישנה (כמבואר לעיל בהלכה יב). ואם חמתה של הפרגולה מרובה מצילתה, צריך להוסיף עוד סכך עד שצילתה תהיה מרובה מחמתה.
לעומתם יש מחמירים וסוברים, שהואיל ומבנה הפרגולה חזק וקבוע, דין עצי הפרגולה כדין עצים שקבועים בגג הבית, שהם פסולים לסכך מהתורה. שכן היסוד העיקרי בסכך הסוכה שהוא צריך להיות ארעי, ופרגולה היא מבנה של קבע. למעשה, כיוון שמדובר בספק הנוגע לדין תורה, צריך להחמיר.
לפיכך, אם רוב שטח גג הפרגולה מקורה בקרשים קבועים, יש למעט את הקרשים הקבועים, עד שרוב שטח הגג יהיה פתוח ותהיה חמתו מרובה מצילתו. ויניחו על כל שטח הגג סכך כשר, באופן שגם בלא העצים המחוברים בפרגולה, צילתו של הסכך הכשר תהיה מרובה מחמתו, ועל ידי כך תהיה הסוכה כשרה.
אפשרות נוספת להכשרת פרגולה שצילתה מרובה מחמתה - להסיר את הקרשים הקבועים שבפרגולה ולהניחם שוב בלא להדביקם או לחברם במסמרים, וכל קרש שהונח מחדש כשר לסכך (שו"ע תרלא, ט).
כפי שלמדנו (בהלכה יג), צריך להקפיד להתחיל להקים את הדפנות לפני הנחת הסכך, וכל זמן שהקים בתחילה דפנות בגובה טפח סמוך למקום הסכך, כבר נחשב שהתחיל את הדפנות, והסכך שהניח אח"כ כשר. בהרבה פרגולות יש דפנות של טפח סמוך לגג, ואזי אין צורך לדאוג לקבוע דבר בדופן לפני הנחת הסכך (כמבואר בהערה 18).[22]. בין

המתירים: הרב רבינוביץ' (שיח נחום לט, ובתנאי שלא יצבע את הקרשים), הרב אריאל (אהלה של תורה ב, פה, אמנם לכתחילה החמיר), הרב לאו (יחל ישראל לה), הרב פרופ' הרשקוביץ (תחומין יט). בין האוסרים: הרב מרדכי אליהו (הלכות חגים נ, מב-מג), הרב אלישיב (שבות יצחק עמ' סח), והרב שלזינגר (אלה הם מועדי א, לח). וכך נלענ"ד מסברא כמבואר בהרחבות. ובכל אופן כיוון שמדובר בספק דאורייתא יש להחמיר.

ג - ישיבה בסוכה

א - כללי המצווה

מצווה שידור אדם בסוכה בשבעת ימי החג כדרך שהוא דר בביתו, שנאמר (ויקרא כג, מב): "בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים", ואמרו חכמים (סוכה כח, ב): "תֵּשְׁבוּ - כעין תדורו". כלומר, כדרך שאדם רגיל לדור כל השנה בביתו, כך הוא צריך לדור בסוכה עם מיטתו ומצעיו וכלי תשמישו, ומה שאין רגילים לעשות בבית, אין צריך לעשות בסוכה (שו"ע תרלט, א-ב).

ארבעה חלקים למצוות הישיבה בסוכה: א) דברים שחייבים לעשות בסוכה. ב) דברים שמצווה לעשות בסוכה. ג) דברים שאין מצווה לעשות בסוכה. ד) דברים שאסור לעשות בסוכה.

א) כל מה שאדם רגיל לעשות דווקא בבית, חובה לעשות בסוכה. לפיכך, חובה לקיים את סעודות הקבע והשינה בסוכה, שעיקר תפקידו של הבית להיות מקום לסעודות ושינה.

ב) דברים שלפעמים אדם עושה בבית ולפעמים בחוץ, כמו אכילת ארעי, לימוד תורה, קריאת ספר ושיחת חברים, מצווה לעשות בסוכה, ואם עשאם מחוץ לסוכה, אין בידו עוון. אמנם כיוון שיש בעשייתם בסוכה מצווה, יש להתאמץ לעשותם בסוכה, ומי שבלא שום סיבה יוצא מהסוכה ועושה אותם בבית, מבזה בכך את המצווה. כיוצא בזה לגבי אכילה, מצד הדין אין חובה לקבוע סעודות בחול המועד, ואם כן יכול אדם לאכול במשך כל ימי חול המועד אכילות ארעי מחוץ לסוכה. אלא שאם בלא קושי הוא יכול לאכול בסוכה, בכך שהוא אוכל בבית הוא מבזה את המצווה. ואם קשה לו לאכול בסוכה, כגון שקצת קר בה, אם יאכל אכילת ארעי בבית לא יחשב כמבזה את המצווה. ואע"פ כן, כיוון שהאוכל בסוכה מקיים מצווה, נכון שיהדר לאכול בסוכה. ויש אומרים שאף מצווה להתאמץ לקבוע בכל יום שתי סעודות על לחם בסוכה.[1]. משנה סוכה כז, א, לדעת חכמים המצווה היא שידור אדם בסוכתו כדרך שהוא דר בביתו, וכיוון שרגילים

לפעמים לאכול ארעי מחוץ לבית, אם ירצה, יאכל תמיד ארעי מחוץ לסוכה. וכך הלכה (שו"ע תרלט, ג). והאוכל ארעי בסוכה מקיים מצווה, והראייה שמברכים על כך. ויש שהעלו סברה (מ"ב תרלט, כד), שאף שאין חובה לאכול בכל יום שתי סעודות על לחם, מכל מקום מצווה להתאמץ לאכול בכל יום שתי סעודות על לחם. וכפי שסוברים הרא"ש והגר"א ועוד פוסקים לגבי חג המצות (פניני הלכה פסח יב, א). ועיין בהרחבות.

ג) דברים שרגילים לעשות תמיד מחוץ לבית, כמו תפילה במניין ושיעורי תורה, מקיימים לכתחילה בבית הכנסת ובבית המדרש, ואין צורך להתאמץ לקיימם בסוכה.

ד) דברי גנאי, כמו החלפת חיתול לתינוק, אסור לעשות בסוכה (עיין להלן ב, 2).

נשים אינן חייבות במצוות הסוכה, הואיל והיא מצוות עשה שהזמן גרמה, אבל נשים שיושבות בסוכה מקיימות מצווה. למנהג אשכנז וחלק מיוצאות ספרד אף תברכנה כמו הגברים 'לישב בסוכה'. ולמנהג רוב יוצאות ספרד, כיוון שאינן חייבות לשבת בסוכה, לא יברכו על ישיבתה (שו"ע תקפט, ו; פ"ה תפילת נשים ב, ח, 9).

ב - לדור דרך כבוד

כל שבעת הימים צריך אדם לעשות את סוכתו קבע ואת ביתו ארעי, שנאמר (ויקרא כג, מב): "בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים". על כן צריך אדם להעביר לסוכה את השולחן והכיסאות המכובדים שלו, ואת המיטה והמצעים הטובים שלו, כדי שיחיה בסוכה כדרך שהוא חי בדירתו כל השנה. כלומר, לא מספיק שיאכל ויישן בסוכה, אלא צריך שעיקר דירתו תהיה בסוכה, ואילו הבית ישמש כמטבח ומחסן שנועד לסייע לצורכי הסוכה (משנה וגמרא סוכה כח, ב).

אמרו חכמים שלימוד תורה רגיל נכון לקיים בסוכה, ולימוד עיוני ומייגע בבית או בבית המדרש, מפני שקל יותר להתרכז בהם (סוכה כח, ב; שו"ע תרלט, ד). ומי שמתקשה להתרכז בסוכה מפני החום או הרעש, גם לימוד רגיל עדיף שיקיים בחדר הנוח ביותר, שכן לימוד אינו מהדברים שנעשים דווקא בבית. וכן הלומד ונצרך לספרים רבים שיש טורח להביאם לסוכה, יכול ללמוד לכתחילה בבית המדרש או בחדר הספרים שלו.

ואף שצריך אדם לנהוג בסוכתו כדרך שהוא נוהג בביתו, מכל מקום ישנו הבדל בין הבית לסוכה, שבבית עושים את כל המלאכות, גם המכובדות וגם שאינן מכובדות. אבל בסוכה, משום כבודה, אין לעשות מלאכות שאינן מכובדות, אלא צריך לנהוג בסוכה כדרך שאנשים רגילים לנהוג בחדר הנאה והמכובד שבביתם. על כן אסור להניח בסוכה כלים שאינם מכובדים, כגון דלי וגיגית וכל דבר שאין רגילים להניח בחדר הנאה

שבבית. ואסור לשטוף את הכלים בסוכה, ואסור להחליף חיתול לתינוק בסוכה (סוכה כח, ב; שו"ע תרלט, א; ערוה"ש ד).

לאחר סיום האכילה, צריך לפנות בהקדם את כלי האוכל, כצלחות וסכו"ם, מפני שאין כבוד לסוכה שכלי האוכל המלוכלכים ישארו בה. אבל את כוסות השתייה אפשר להשאיר בסוכה, מפני שאין בהם כל כך לכלוך, ולפעמים רוצים לשתות בהם עוד. במקום שרגילים להביא את הסירים לשולחן, מותר להביאם גם לשולחן שבסוכה, ובמקום שהבאתם נחשבת לא מכובדת, אין להביאם לסוכה (סוכה כט, א, שו"ע תרלט, א; מ"ב ג-ו). אסור להניח בסוכה פח לשיירי אוכל, אבל מותר להניח פח לניירות וכדומה, כשם שרגילים להניח בחדרים מכובדים.[2] לדעת רבנו מנוח, ראב"ד ורבנו יונתן, בשעה שיש בסוכה כלים מלוכלכים, הסוכה פסולה מדרבנן, ומי שנכנס אז לאכול, אינו יכול לברך 'לישב בסוכה'. אמנם דעת רוב הפוסקים, שגם כאשר פוגמים בכבוד הסוכה, היא כשרה, ומותר לברך בה 'לישב בסוכה'. וכ"כ ר"ת, המאור, רמב"ן ור"ן, ובאחרונים: ב"ח, מ"א, פמ"ג ועוד. ומ"מ לכתחילה יש לחוש לדעת המחמירים (ח"א, מ"ב תרלט, ו, שעה"צ יג).

אין להניח בסוכה בגדים שצריך לכבסם, אבל מותר למי שהולך לישון להניח את בגדיו על כסא בסוכה, ולחלוץ את מנעליו וגרביו בסוכה, כדרך שהוא נוהג בביתו.

אין שום פגם בכך שישוחח אדם בדברי חול בסוכה, לפיכך הרוצה לשוחח עם חבירו פנים אל פנים או בטלפון, טוב שישוחח בסוכה כדרך שהוא נוהג בביתו, שכל אימת שהוא נמצא בסוכה יש לו מצווה (שו"ע תרלט, א). וכן הרוצים לשחק שחמט או מונופול וכיוצא בזה, טוב שישחקו בסוכה (עי' מהרי"ו קצא, ד"מ תרלט, א). ויש מהדרים שלא לעסוק בסוכה בדברי חול (של"ה, כה"ח תרלט, ה-ו, ועי' מ"ב ב). ואם מפני כך הם נמצאים פחות זמן בסוכה, אין בידם הידור. שכן להלכה, גם הרוצה לעסוק בדברי חול, מוטב שיעשה זאת בסוכה ויקיים בזה מצווה.

ג - חובת האכילה בלילה הראשון

הבדל גדול ישנו בין הלילה הראשון לשאר ימות החג, שבכל ימות החג, רק אם ירצה אדם לאכול סעודת קבע יהיה חייב לקיימה בסוכה, אבל מי שירצה להסתפק באכילת ארעי, יוכל לאכול מחוץ לסוכה. אולם בלילה הראשון של סוכות, חובה לאכול לחם בסוכה. מצווה זו נלמדת בגזרה שווה מחג הפסח, שכשם שבליל ראשון של פסח חובה לאכול מצה, כך בליל ראשון של חג הסוכות חובה לאכול לחם בסוכה (סוכה כז, א;

שו"ע תרלט, ג). אפשר ללמוד מכאן על חשיבותו של הלילה הראשון, שבו מניחים את היסוד לכל החג.

כדי לקיים את המצווה בתיאבון, צריך להיזהר שלא לאכול דברים משביעים כשלוש שעות לפני שקיעת החמה בערב חג הסוכות (מ"ב תרלט, כז).

זמן המצווה מתחיל מצאת הכוכבים. וכיוון שהמצווה נלמדת ממצוות אכילת מצה בפסח, יש לאכול את הלחם לפני חצות הלילה. בדיעבד, מי שלא הספיק לאכול עד חצות, יאכל עד שיעלה עמוד השחר (מ"ב כה-כו; פניני הלכה פסח טז, לא).

לפני תחילת אכילת הלחם בלילה הראשון, יכוון שבאכילה זו הוא מקיים את מצוות ה', שצוונו לאכול בסוכה זכר ליציאת מצרים וזכר לענני הכבוד שפרש ה' עלינו כדי להגן מן השרב והשמש. לכתחילה ראוי לכוון כך בכל שבעת ימי חג הסוכות. אמנם בדיעבד, אפילו בלילה הראשון, כל שידע שהוא מקיים מצווה באכילתו בסוכה, יצא ידי חובה (מ"ב תרכה, א. עיין לעיל א, ד-ה).

כשם שמדקדקים באכילת המצה בליל הסדר שתהיה כשיעור 'זית' לכל השיטות, כך מדקדקים באכילת הלחם בליל ראשון של חג הסוכות. לפיכך, יש לאכול לחם לפחות בשיעור חצי ביצה, ויש מחמירים לאכול לחם בשיעור של יותר מביצה שלימה, וטוב לנהוג כמותם. ואין צורך למעך את החלה כדי לחשב את שיעור נפח הביצה, אלא יש לאמוד את נפחה של החלה כפי שהיא. וצריך לאכול את שיעור הפת בנחת וברציפות. ואם הפסיק באמצע אכילתו יותר משיעור 'אכילת פרס' (כ-7-6 דקות), צריך לאכול שוב כשיעור.[3]. בבבלי סוכה כז, א, מבואר שלמדו בגזירה שווה, שכשם שמצווה לאכול מצה בליל ראשון של פסח, כך מצווה לאכול לחם בליל הראשון של סוכות בסוכה, ומשמע שהכוונה לאכול כשיעור 'זית' לפחות. וכן מבואר בירושלמי (סוכה פ"ב ה"ז), וכ"כ רמב"ם, רא"ש ועוד ראשונים, וכן נפסק בשו"ע תרלט, ג. נחלקו הפוסקים בשיעור כ'זית': לדעת הרבה גאונים וראשונים הוא כשיעור זית שבימינו, ולדעת הרמב"ם קרוב לשליש ביצה, ולדעת תוס' כמחצית ביצה. מחמת הספק נפסק בשו"ע או"ח תפו, א, כשיטת התוספות. ואף שיוצאים בזה לרובם המכריע של הפוסקים, משלושה צדדים יש מקום להחמיר לאכול כשיעור נפח של מעט יותר מביצה. א) לדעת הר"ן המצווה לאכול בלילה הראשון יותר מכביצה, מפני שרק שיעור כזה חובה לאכול בסוכה, וכתב במ"ב תרלט, כב, שלכתחילה נכון להחמיר כדעה זו. ב) לדעת נו"ב שיעור הביצים של ימינו מחצית משיעור הביצים שבימי חז"ל, ולכן הרוצה לאכול כשיעור מחצית הביצה צריך לאכול שיעור נפח ביצה. ובמצוות דאורייתא רגילים יוצאי אשכנז להחמיר כמותו.

ג) למרות שספרדים לא נהגו לחוש לדעת נו"ב, נהגו להחמיר לחשב את השיעורים לפי נפח חצי ביצה במשקל מים, ויוצא ששיעורו יותר מנפח ביצה לחם. ויש מבארים שיסוד שיטה זו בכך שאין לחשב את נפח החלה כפי שהיא לפנינו אלא יש למעך אותה (עיין פניני הלכה ברכות י', ה-ו; פסח טז, כב-כג). הרי שלכתחילה משלושה צדדים טוב לאכול מהחלה או הלחם כשיעור של מעט יותר מביצה, שהוא קרוב לשיעור פרוסה רגילה. וכל האוכלו בנחת ובלא הפסק, בוודאי הספיק לאוכלו בשיעור 'אכילת פרס' (פניני הלכה ברכות י', ז).

אם ירד גשם בלילה הראשון, יש אומרים שאין מצווה לאכול כ'זית' לחם בסוכה, שמצטער פטור מהסוכה (רשב"א וסמ"ג). ויש אומרים, שבלילה הראשון מצטער חייב לאכול כ'זית' בסוכה, ולכן גם אם יורד גשם יאכל כ'זית' לחם בסוכה (רא"ש ור"ן). למעשה, נכון להמתין כשעה או שעתיים, שאולי הגשם ייפסק, וניתן יהיה לקיים את המצווה לכל הדעות. ואם הגשם המשיך לרדת, או שפסק אבל כיוון שהסכך ספג מים, עדיין נושרות ממנו טיפות בכמות כזו שהשהייה בסוכה כרוכה בצער - יקדש בסוכה ויברך 'שהחיינו' על עיצומו של החג, ויאכל כ'זית' לחם, כדי לקיים את המצווה לפי דעת הסוברים שמצטער חייב לאכול בלילה הראשון בסוכה. אבל לא יברך 'לישב בסוכה', כדי לחוש לדעת הסוברים שגם בלילה הראשון אין מצווה למצטער לאכול בסוכה (רמ"א תרלט, ה, מ"ב לה). ואם עד חצות יפסיק הגשם, ועדיין יהיה לו קצת תענוג באכילת לחם, יחזור ויאכל שם לחם ויברך 'לישב בסוכה', כדי לקיים את המצווה גם לדעת הסוברים שהמצווה היא לאכול שלא בצער.

ד - אכילה בסוכה

כפי שלמדנו, מצווה לדור בסוכה כדרך שדרים בבית, וכיוון שאכילת קבע רגילים לאכול בבית, חובה לאוכלה בסוכה. אבל אכילת ארעי, לפעמים אדם אוכל מחוץ לבית, לפיכך מותר לאכול אכילת ארעי מחוץ לסוכה. והמהדרים מקפידים לאכול גם אכילת ארעי בתוך הסוכה, ואפילו מים אין שותים מחוץ לסוכה. אבל אין בכך חובה, ואפילו תלמידי חכמים רשאים לאכול אכילת ארעי מחוץ לסוכה (משנה סוכה כו, ב, ר"ן שם, באו"ה תרלט, ב, 'אבל').

ככלל, אכילת קבע היא אכילה חשובה שאדם אוכל כדי לשבוע, ואילו אכילת ארעי אדם אוכל כדי לטעום מאכל טעים או כדי להפיג מעט את רעבונו, אבל לא כדי לשבוע ממש. כיוון שהדגן הוא עיקר מאכלו של אדם, שממנו עושים לחם, עוגות ותבשילים משביעים כדוגמת פתיתים, איטריות ודייסה, האוכל ממנו שיעור של יותר מנפח ביצה, נחשב

כאוכל אכילת קבע, וחובה לאוכלו בסוכה. ואף שאין שבעים לגמרי משיעור זה, מכל מקום כיוון שרגילים לשבוע ממיני דגן, וגם משיעור של יותר מכ'ביצה' קצת שבעים, הרי זה נחשב כאכילת קבע. אבל אם יאכל כשיעור נפח ביצה בלבד, הרי זו אכילת ארעי שמותר לאוכלה מחוץ לסוכה.[4]. מבואר בגמרא סוכה כו, א, שאכילת לחם דרך ארעי מותרת מחוץ לסוכה, ואמר אביי, שהוא כפי שטועם תלמיד שממהר ללכת לבית המדרש. ופירשו, שהטעם לפטור אכילת ארעי מסוכה מפני שגם כל השנה אדם רגיל לאכול ארעי מחוץ לביתו (ר"ן וריטב"א). ושיעור ארעי, פירש רש"י, כמלא פיו - ביצה. ואם כן יותר מכביצה הוא קבע. וכן דעת תוס', רא"ש ור"ן. ולרמב"ם ורי"ץ גיאת, גם מעט יותר מכביצה עדיין נחשב ארעי ופטור מסוכה, ורק הרבה יותר מביצה חייב. ונפסק בשו"ע תרלט, ב, שמעט יותר מכביצה חייב בסוכה.

בפשטות כך הדין לגבי עוגות ושאר מאפים ממיני דגן שברכתם מזונות. ואמנם נחלקו אם יברכו על יותר מכביצה 'לישב בסוכה', אבל מוסכם שחובה לאוכלם בסוכה (חיד"א, כה"ח תרלט, לג). ולעניין תבשיל מזונות, דעת רא"ש, טור ושו"ע תרלט, ב, שרק שיעור חשוב שקובעים עליו סעודה, או שאוכלים אותו בחבורה, חייב בסוכה. אולם דעת מ"א ושועה"ר, שביותר מכביצה חייבים בסוכה, וכ"כ ביחו"ד א, סה. וכך כתבתי למעלה, ואמנם בשעת הצורך אפשר להקל בתבשילי דגן, גם ביותר משיעור ביצה, כל זמן שלא קבע עליהם סעודה.

פירות, מים ומיצים, כיוון שאין רגילים לשבוע מהם, אפשר לאוכלם ולשתותם מחוץ לסוכה בלא גבול.

וכן מותר לאכול מעט בשר, דגים וגבינה, מחוץ לסוכה. אבל המתכוון לאכול מהם כשיעור סעודה רגילה שהוא שבע ממנה, חייב לאכול בסוכה (מ"ב טו).[5]. למהר"ם מרוטנבורג ורמב"ן, הקובע עצמו לאכילת פירות, חייב בסוכה; ולר' פרץ, מאירי, או"ז, וכך משמע מרמב"ם (ו, ו), פטור מסוכה, אבל האוכל בשר או גבינה וכיוצא בהם דרך קביעות, חייב בסוכה. ולדעת רא"ש, טור ושו"ע תרלט, ב, רק במיני דגן יש קביעות סעודה, והאוכלם חייב בסוכה, אבל האוכל בשר וגבינה כשיעור קביעות סעודה פטור מסוכה. ויתכן שלא נחלקו אלא כל אחד דיבר כפי מה שהיה נחשב במקומו אכילת קבע. ולמעשה, י"א שהקובע סעודה על בשר וכיוצא בזה חייב בסוכה (גינת ורדים, חיד"א ודה"ח), וי"א שלכתחילה ראוי להחמיר (ב"ח, א"ר, בכור"י, מ"ב תרלט, טו, כה"ח טו). ויש שהקילו (שועה"ר, יחו"ד א, סה). ונלענ"ד שכיום לדברי הכל הקובע סעודה על בשר או גבינה - חייב בסוכה, שכל טעם המקילים, מפני שלא היו רגילים לקבוע עליהם

סעודה (ערוה"ש תרלט, ט), וכיום, שרבים רגילים לאכול ארוחות שלימות בלי לחם, ושבעים מירקות, בשר ואורז וכיוצא בזה, הרי זו כבר נחשבת בעיני כולם כאכילת קבע, וחובה לאוכלה בסוכה. ודין הברכה יבואר בהלכה הבאה.

לגבי יין ומשקאות חריפים, נחלקו הפוסקים: יש אומרים, שהואיל ואין שבעים מהם, אין חובה לשתות אותם בסוכה (רא"ש, רמ"א). ויש אומרים, שמפני חשיבותו של היין, השותה ממנו שיעור רביעית חייב בסוכה (ריטב"א). ויש מחמירים גם בשאר משקאות חריפים, שאם מתאספים לשתות אותם בחבורה, חייבים בסוכה (או"ז, מ"א). וכן ראוי לנהוג לכתחילה (מ"ב תרלט, יג, ובאו"ה 'ויין').

חשוב לציין, שבעת הסעודה, הסעודה על כל מרכיביה בכלל אכילת קבע שחובה לאכול בסוכה, ויש להקפיד שלא לטעום דבר מחוץ לסוכה. לפיכך, היוצא באמצע הסעודה מהסוכה לבית כדי להביא דבר מה לסוכה, לא ישתה בבית מעט מים ולא יטעם דבר, ואף לא ימשיך לבלוע את מה שהתחיל לאכול בסוכה (בנין שלמה מא; שואל ומשיב ד, ג, יא; מקראי קודש א, סו"ס לא).

ה - ברכת 'לישב בסוכה'

תקנו חכמים לברך לפני קיום מצוות הישיבה בסוכה: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצוונו לישב בסוכה". נחלקו המנהגים בשאלה, אימתי מברכים ברכה זו:

לדעת הרבה ראשונים, וכך דעת רי"ף ורמב"ם, בכל עת שאדם נכנס לסוכה כדי לשהות בה, גם אם כוונתו לשבת בה בלא לעשות דבר, כיוון שהוא מקיים בזה מצווה, לפני שישב יברך. וכך נוהגים למעשה עולי תימן, שתיכף לאחר כניסתם לסוכה מברכים בעמידה ומתיישבים.

ומנהג שאר עדות ישראל כדעת רבנו תם, שמברכים על האכילה, כי היא יותר עיקרית, ובברכה שעל האכילה פוטרים את כל שאר הדברים שעושים במסגרת מצוות הישיבה בסוכה. ואף שגם השינה חשובה, מכל מקום יש חשש שיברך לפני השינה ובסוף לא יירדם, אבל האכילה תלויה בהחלטתו של האדם, ולכן עליה ראוי לברך. השאלה על איזו אכילה מברכים?

למנהג אשכנז, העומד לאכול שיעור שחייבים לאוכלו בסוכה, מברך על אכילתו 'לישב בסוכה'. לפיכך, המתכוון לאכול פת או מזונות כשיעור יותר מנפח 'ביצה', יחד עם הברכה על האוכל מברך 'לישב בסוכה'. ומי שאינו מתכוון לאכול כשיעור זה במשך

כל שהייתו הנוכחית בסוכה, יברך 'לישב בסוכה' גם על טעימה כל שהיא של מזונות או יין או מאכל חשוב אחר. ואף שיש בזה עוד מנהגים, כך ראוי לנהוג.

למנהג ספרד, מברכים 'לישב בסוכה' על אכילה חשובה שרגילים לקבוע עליה סעודה, ויש בזה הבדל בין לחם לשאר מיני מזונות. על לחם, גם אם יאכל ממנו רק מעט יותר משיעור נפח של ביצה, יברך 'לישב בסוכה'. ועל שאר מיני מזונות, בין עוגות בין תבשילים כדוגמת פתיתים ודייסה, רק אם יאכל מהם שיעור שאפשר לשבוע ממנו בארוחה רגילה, שהוא כנפח של ארבע ביצים, יברך 'לישב בסוכה'.[6]. דעת רוב הראשונים ומהם: בה"ג, רב האי גאון, רי"ף, רמב"ם ורש"י, שכל אימת שאדם נכנס לסוכה לשם מצווה, ואפילו הוא מתכוון לשבת בלבד, יברך. וכך נוהגים עולי תימן, וכך דעת הגר"א למעשה. לעומת זאת, דעת ר"ת, העיטור, רב יהודאי גאון ועוד גאונים, לברך על האכילה בסוכה, וכך נוהגים רוב ישראל (שו"ע תרלט, ח, ומ"ב). נחלקו האחרונים במה תלוי מנהג הברכה. יש אומרים שעל כל מאכל שחייבים לאכול בסוכה, מברכים 'לישב בסוכה', כ"כ גינת ורדים, וכך נוהגים אשכנזים (מ"ב תרלט: טז, מו). ולמנהג ספרד, מברכים על סעודת קבע, וכפי שיבואר בהערה הבאה.

לט"ז, ח"א, מ"ב תרלט, מח, וחזו"א, כל מה שנהגו לברך על האכילה, הוא כאשר מתכוונים לאכול, אבל מי שנכנס לשבת בסוכה ויודע שבכל משך שהייתו בה לא יאכל, יברך על שהייתו. ולמאמ"ר ח, מברכים רק על אכילה שחייבים לאכול בסוכה. ורבים מיוצאי אשכנז נוהגים, שאם אין מתכוונים לאכול כשיעור שמחייב סוכה, מברכים גם על טעימה כל שהיא של מזונות או יין או מאכל חשוב אחר, מפני שהעיקר כדעת הסוברים שיש לברך גם על שהייה בסוכה, אלא שהואיל ונהגו לברך על אכילה, טועמים דבר ואגב הברכה על אכילתו מברכים על הסוכה. ועיין בהרחבות ה, ט-י.

ונראה שכיום, גם למנהג ספרד, האוכל סעודה בלא לחם ומזונות, כגון שאוכל מרק, בשר, אורז ותפוחי אדמה, צריך לברך. ואף שבעבר ההוראה היתה שלא לברך על סעודה שאין בה לחם, כיום שרבים רגילים לקבוע סעודה מלאה וחשובה בלא מיני דגן, הרי שזו נחשבת סעודת קבע, וצריך לברך עליה. ומי שידוע לו שהוריו מקפידים שלא לברך על סעודות כאלה, רשאי להמשיך במנהגם. אבל כדי לצאת מהספק, עדיף שיקפיד לאכול בסעודות הללו לחם ויברך 'לישב בסוכה'.[7]. עיין לעיל הערה 5, שהקובע סעודה על מאכלי בשר או גבינה ותוספות, חייב בסוכה. ואמנם כתב ביחו"ד א, סה, שלא יברך, שכן נהגו הספרדים לברך רק על סעודה שיש בה לחם או מזונות כשיעור קביעות סעודה (שואל ונשאל ג, צה, וקסה, וחזו"ע עמ' קלו). ולבא"ח נהגו לברך רק בסעודה על

לחם. אולם נראה שכל דבריהם נכונים לדורות הקודמים, שלא היתה קביעות סעודה בלא לחם או לכל הפחות שעיקרה מיני מזונות. אבל כיום, שרבים מאוד קובעים את סעודתם על מאכלים כאלה, הרי שזו סעודה חשובה, ויש לברך עליה. ויש לצרף את דעת רוב הראשונים שסוברים שעל כל ישיבה בסוכה מברכים, ועוד יש לצרף את הסוברים (המובאים בהערה הקודמת), שאם אינו מתכוון לאכול סעודה, יברך על עצם השהייה. וכ"כ בשו"ת דבר חברון או"ח תקפו.

ו - מדיני הברכה

כיוון שנוהגים לברך 'לישב בסוכה' לפני האכילה, התעוררה שאלה, איזו ברכה להקדים. למנהג אשכנזים וחלק מהספרדים, מברכים תחילה על האוכל ואח"כ 'לישב בסוכה'. מפני שעל ידי האכילה מתחייבים לשבת בסוכה, ולכן הברכה על האוכל קודמת לברכת הסוכה. ואין צריך לעמוד בשעה שמברכים על הסוכה. ולמנהג חלק מספרדים, עדיף לברך תחילה 'לישב בסוכה' בעמידה, ואחר הברכה להתיישב ולברך על האוכל. ונכון לכל אדם להמשיך במנהג אבותיו.[8]. סוגיית הברכה מבוארת בסוכה מה, ב - מו, א, ויש בה שני חלקים: א) לדעת הרמב"ם יש לעמוד בעת הברכה, מפני שהמצווה מופיעה בלשון 'תשבו', וצריך לברך לפני המעשה, לפיכך יש לברך בעמידה ומיד לשבת. וכן נוהגים עולי תימן. ולדעת הראב"ד והרא"ש, 'תשבו' פירושו תשהו בסוכה, ולכן גם בעמידה מקיימים את המצווה, וכיוון שנהגו לברך לפני הסעודה, ממילא מברכים בישיבה לפני האכילה. ב) לדעת מהר"ם מרוטנבורג, יש להקדים את ברכת הסוכה, מפני שבמצוות הסוכה מתחייבים תחילה בעת הכניסה לסוכה. והרא"ש כתב, שהמנהג להקדים את הברכה על הלחם, מפני שלפי המנהג לברך על הסוכה בהקשר לאכילה, הרי שהאוכל גורם לברכת הסוכה. עוד כתב הט"ז ב, שיש להקדים 'המוציא' (או מזונות) כי יש להקדים את ברכת הנהנין. למעשה, נהגו באשכנז, מרוקו ותוניס ורוב ספרדים, לברך על האוכל תחילה ואח"כ על הסוכה (רמ"א תרמג, ב-ג; עלי הדס יא, ג). אמנם דעת השו"ע תרמג, ג, שהלכה כרמב"ם וכמהר"ם, שמברכים תחילה על הסוכה ואח"כ על המזון. וכ"כ בא"ח האזינו ה'; כה"ח תרמג: ט, טז; יחו"ד ה, מז. ואף שכתבו שכך עדיף, מ"מ לא ביטלו את המנהג השני.

שכח לברך 'לישב בסוכה' בתחילת הסעודה, יברך באמצעיתה וימשיך לאכול. ואם נזכר לאחר שסיים את עיקר אכילתו, אם עוד יכול לאכול או לשתות דבר מה לפני ברכת המזון, יברך 'לישב בסוכה' ויאכל או ישתה דבר מה. ואם נזכר לאחר הסעודה, לדעת רוב

הפוסקים יברך למרות שאינו מתכוון להמשיך לאכול (מ"ב תרלט, מח), ומנהג ספרדים שלא לברך (יחו"ד ה, מח).

כל זמן שאדם נשאר בסוכה, הברכה שבירך עליה בתחילה מועילה לו. וגם אם יאכל סעודה נוספת, לא יברך לפניה 'לישב בסוכה'. וגם אם יצא דרך ארעי לשירותים, או להביא דבר מה, או לשוחח עם חבירו, כשיחזור לסוכה לא יברך שוב, כי הברכה שבירך בתחילה עדיין מועילה לו (מ"ב תרלט, מז). אבל אם יצא לצורך חשוב, כמו להתפלל או לעשות עסקיו, כשיחזור יברך שוב על הסוכה. וגם כאשר היציאה היתה שלא לצורך חשוב אם היא ארכה יותר משעה, כשיחזור יברך שוב (שועה"ר תרלט, יג).[9]. לב"ח וט"ז תרלט, כ, אם בירך על סעודתו, ונשאר ברציפות בסוכה ובא לאכול סעודת קבע נוספת, מברך שוב 'לישב בסוכה', שמן הסתם בברכתו הראשונה התכוון לפטור רק עד הסעודה הבאה. ולדעת לבוש, של"ה ומ"א יז, אינו מברך שוב, הואיל ולא הסיח דעתו. וכ"כ שועה"ר, ח"א, מ"ב מז, שעה"צ פו. וכך הלכה, שספק ברכות להקל. ואם יש שם מי שצריך לברך, טוב לבקש ממנו שיתכוון להוציאו. ויש אומרים שאם בין אכילה לאכילה יצא לזמן קצר, אף שיציאה כזו אינה נחשבת הפסק, כאן שהוא עומד להתחיל סעודת קבע חדשה, צריך לברך (יעב"ץ ובכורי יעקב), ויש אומרים שגם בזה לא יברך (דה"ח שועה"ר ועוד). וספק ברכות להקל (שעה"צ פו).

מי שהתחיל לאכול בסוכתו והתכוון להמשיך את סעודתו בסוכת חבירו, אם כשבירך 'המוציא' התכוון לפטור את מה שימשיך לאכול בסעודת חבירו, פטר את עצמו גם מברכת 'לישב בסוכה' בסוכת חבירו. ואם לא התכוון לכך, הרי שלפני שיצא מסוכתו עליו לברך ברכת המזון, ואח"כ בסוכת חבירו, כשם שעליו לברך על האוכל כך עליו לברך על הישיבה בסוכה (לכל מנהג לפי מה שיחייב אותו בברכה).[10]. אמנם למ"א ושועה"ר, אם הלך לסוכתו של חבירו באמצע הסעודה, צריך לברך שוב, אולם לט"ז ולבושי שרד, אם התכוון לכך בשעה שבירך 'לישב בסוכה', אין צריך לברך. והכריע מספק במ"ב תרלט, מח, ושעה"צ צג-צד, שלא יברך. ואם הלך לאחר שסיים את הסעודה ובירך ברכת המזון, מן הסתם לא כיוון בברכת 'לישב בסוכה' על סוכת חבירו, ולכן אם ירצה לאכול בה - יברך 'לישב בסוכה'. ועיין בפניני הלכה ברכות ג, יא, בדין הרוצה להמשיך סעודתו בבית חבירו. ועיין בפס"ת תרלט, יט (ג-ה).

ז - שינה בסוכה ודין מתנמנם

חובה לישון בסוכה, בין שינת קבע ובין שינת ארעי. ואמנם לגבי אכילה, אכילת ארעי מותרת מחוץ לסוכה, מפני שגם בשאר ימות השנה אוכלים לעיתים אכילת ארעי מחוץ

לבית, כמבואר לעיל (הלכה ד). אולם בשינה הדין חמור יותר, משום שגם לשינת ארעי יש חשיבות, שלעיתים גם שינה מועטת מועילה להפיג עייפות, ואין רגילים לישון ארעי מחוץ לבית, לפיכך גם שינת ארעי חייבת בסוכה (סוכה כו, א; שו"ע תרלט, ב).

אמנם יש אנשים שנוטים להתנמנם בלי משים בנסיעות ושיעורים, והתנמנמות זו, שנעשית שלא ברצונם, אינה נחשבת כשינת ארעי ואין בה איסור. וההבדל ביניהם ברור, בשינת ארעי אדם מניח את ראשו על השולחן או על המשענת כדי לישון מעט, ואנשים רבים מקפידים שלא לישון כך בחוץ. אולם המתנמנם רוצה להישאר ער, ובעל כרחו הוא מתנמנם ומתעורר לסירוגין.[11]. אמנם כתב בבא"ח האזינו ח' שיש להעיר את מי שמתנמנם בקריאת התורה. וכן הורה הרב אלישיב. אולם מנגד יש סוברים, שאין צריך להעיר את מי שנרדם שלא ברצונו, הואיל והישן פטור מהמצוות (הליכות שלמה ט, יז), ויש אומרים שאין להעיר אותו כי הוא מצטער (מהרי"ל דיסקין, חזו"ע עמ' רא). וי"א שאם השינה פחות ממהלך מאה אמה (יש ששיערוהו כ-54 שניות), אין בה איסור כלל (עי' מ"ב תרלט, יא, שכך משמע מרי"ץ גיאת). והנראה שעיקר החילוק למעשה הוא בין מי שמתכוון לישון שינת ארעי, ומשעין את ראשו כדי לנוח, שאותו צריך להעיר, הואיל והוא מבטל מצווה מהתורה (אלא אם כן הוא נחשב מצטער). לבין מי שמתנמנם בעל כורחו בעוד שהוא יושב, שאינו נחשב ישן שינת ארעי, כי אינו מתכוון לישון. והנוסע לדבר מצווה, או לצורך דבר האבד, כיוון שנסע ברשות, אם הוא רגיל להשעין את ראשו על הספסל ולישון ארעי, רשאי, מפני שדין הסוכה כדין הבית כל השנה, ובכל השנה ישנם אנשים שרגילים לישון ארעי בנסיעה. אולם אם יצא לטיול ושאר צרכי רשות, אסור לו לישון ארעי (כמבואר להלן בהלכה יד), ורק בנמנום בלא רצון אין איסור. ועיין ברמ"א תרמ, ג, ובהרחבות.

אלא שלגבי השינה התעוררו בעיות נוספות, שמסיבות שונות ישנם אנשים שמתקשים לישון בסוכה, והשאלה מתי הם נחשבים מצטערים ופטורים ממצוות השינה בסוכה. כדי לברר דין יסודי זה, צריך להקדים ולבאר תחילה את דין המצטער.

ח - חולה ומצטער פטורים מהסוכה

חולה ועוזריו פטורים מהסוכה. ואין מדובר רק בחולה שיש בו סכנה, אלא אפילו חולה שאין בו סכנה, כגון שחש בראשו וישיבת הסוכה קשה לו, פטור מהסוכה. ואם החולה נזקק לעוזר, גם העוזר פטור מהסוכה (סוכה כו, א; שו"ע תרמ, ג).

וכן מצטער פטור מהסוכה, משום שמצוות הסוכה היא, שידור אדם בסוכתו כדרך שהוא דר בביתו כל השנה. וכמו שאין אדם דר במקום שבו הוא מצטער, כך גם בסוכות,

בשעה שאדם מצטער מישיבתו בסוכה, אינו חייב לשבת בה. ואמנם הסוכה היא דירת ארעי, ומטבעה אינה נוחה כמו בית, ואי הנוחות הזו אינה פוטרת מהסוכה, כי על כך נצטווינו. אבל כאשר נוסף גורם אחר לכך שהשהייה בסוכה תהיה כרוכה בצער, פטורים מהסוכה. המקרה השכיח של מצטער הוא כאשר יורדים גשמים.

הצער שפוטר מסוכה צריך להיות משמעותי, כזה שגורם לאדם להעדיף לעזוב את ביתו הקבוע ולעבור לדירה אחרת שיש לו ליד ביתו, שהיא פחות נוחה באופן משמעותי. למשל, אם ירדו עליו טיפות ספורות, עדיין יעדיף להישאר בדירתו הקבועה, ועל כן הוא עדיין חייב בסוכה. אבל אם הטיפות יימשכו, עד כדי שיעור שיוכלו לפגום את מאכלו ולהטריד את שנתו, יעדיף לעבור לדירה אחרת, למרות שהיא יותר קטנה ופחות נוחה, ולמרות טורח המעבר, וממילא במצב כזה הוא מצטער ופטור מהסוכה. וכל זמן שהסכך ימשיך לטפטף מים כשיעור שיכול לפגום את מאכלו, עדיין הוא פטור מהסוכה (שו"ע תרלט, ה, א"א בוטשאטש תרמ). ואם הוא מצטער לעניין שינה, אבל לעניין אכילה אינו מצטער, הוא פטור משינה וחייב באכילה (מ"ב תרמ, טז).[12]. משנה סוכה כח, ב: "מאימתי מותר לצאת מהסוכה - משתסרח המקפה". ומבואר בגמ' כט, א, שהכוונה לתבשיל של גריסים, ופירש רש"י שהוא ממהר להתקלקל במעט גשמים. וכך נפסק בשו"ע תרלט, ה. שיעור זה לאנשים רגילים, אבל הרגישים, מצטערים בפחות. ובשינה, גם אנשים רגילים מצטערים ממעט טיפות, ואף אם לא ירדו כשיעור שתסרח המקפה, פטורים מהסוכה (רמ"א תרלט, ז). ובוודאי שבדברים של רשות, כלימוד ושיחה, במקצת טיפות פטורים (א"א בוטשאטש תרלט, ז). ההשוואה לבית מוזכרת ברמ"א תרלט, ה, בשם כמה ראשונים. והגדיר זאת באשל אברהם בוטשאטש תרמ: "השיעור כפי שיש לאדם בית קטן אצל דירתו, והגדול יותר נוח, ועל ידי צער משהו היה הולך להקטן. והשיעור יש לומר כפי רוב בני אדם, ובזקן יש לומר כפי דעת זקנים כוותיה". והובא בהליכות שלמה ט, יח. נראה שאם השירות המטאורולוגי צופה בוודאות שירד גשם בלילה, והוא דואג ומצטער מזה, פטור מהשינה בסוכה (ועיין בהרחבות).

אם יצא מהסוכה מחמת גשמים, ולאחר שהתיישב לאכול בבית פסקו הגשמים, לא הטריחו אותו לחזור לסוכה, אלא יסיים את סעודתו בביתו. וכן אם הלך לישון בביתו מחמת הגשמים ופסקו, לא הטריחו אותו לחזור לסוכה כל אותו הלילה, אלא יישן בביתו עד הבוקר (שו"ע תרלט, ו-ז).[13]. יסוד ההלכה בסוכה כט, א, ועיין בב"י ושו"ע תרלט, ו-ז. מבואר שם שהפטור הוא רק עד שיתעורר ויעלה עמוד השחר, אבל אם התעורר אחר עמוד השחר, אם הוא רוצה להמשיך לישון, עליו לעבור לסוכה. ויש סוברים כך

למעשה. ויותר נראה שזה אמור לגבי מי שרגיל לקום סמוך לעמוד השחר, אבל מי שרגיל לישון עוד שעה או שעתיים, לא הטריחו אותו לעבור לסוכה לפני השעה שהוא רגיל להתעורר (עיין פס"ת טז, הלח"ב יז, 42). ובוודאי שכך הדין לגבי מי שחושש שאם יעבור לסוכה לא יצליח להירדם שוב, שמדין מצטער אינו חייב לעבור לסוכה. ומנגד נראה, שמי שהמעבר לסוכה אינו אלא טרחה מועטה עבורו, גם אם התעורר באמצע הלילה, נכון שיעבור לישן בסוכתו. וכעין מה שכתב במ"ב מא.

ט - המשך דיני מצטער

אם באו זבובים או יתושים רבים לסוכתו, ואין לו דרך לסלקם, והם מצערים אותו, או שהתפשט ריח רע מאוד בסוכתו, או שבצהרים נעשה חם מאוד, או שבלילה נעשה קר מאוד או שהרוח נושבת שם בחוזקה, וגם כשהוא מתעטף במלבושיו החמים הוא מצטער. בכל המקרים הללו, אם הצער הוא כזה שאם היה קורה בביתו, היה מעדיף לעבור לדירה סמוכה שיש לו, למרות שהיא פחות נוחה באופן משמעותי, הרי הוא פטור מהסוכה. וכל זה בתנאי שעל ידי יציאתו מהסוכה הוא אכן יינצל מהדבר שמצער אותו, אבל אם גם בבית יסבול מהיתושים או הריח, עליו להישאר בסוכה (שו"ע ורמ"א תרמ, ד).

במצב שבו אנשים רגישים מצטערים, ורוב האנשים אינם מצטערים, כגון כאשר נושבת רוח בסכך ומשירה מעט עלים על שולחן האוכל - רוב האנשים חייבים בסוכה, והרגישים פטורים. אבל אין אדם יכול לטעון שהוא מצטער מדבר שאפילו אנשים רגישים אינם רגילים להצטער ממנו, שכן בטלה דעתו אצל כל אדם, וחובה עליו לאכול ולישון בסוכה (רמ"א תרמ, ד, מ"ב כח-כט).

מי שהתרשל מתחילה והקים סוכה רעועה מהמקובל, למרות שאינה מגינה כראוי מפני החום או הקור, אינו יכול לטעון אח"כ במשך החג שהוא מצטער בה, כיוון שבכך שהקים סוכה רעועה, התחייב לדור בה במשך חג הסוכות בלא תלונות. ואם בכל זאת יתלונן ויטען שעכשיו הוא מצטער, נמצא שחטא וביטל את המצווה בכך שהקים סוכה לא מתאימה, ועליו לטרוח מיד בחיזוק סוכתו כדי שלא יצטער בה (עיין לעיל ב, יד, ולהלן סוף הלכה יג).

אם כבה האור בסוכתו בליל שבת, ויש לו אור בביתו, כיוון שהוא מצטער לאכול בחושך, יאכל בביתו. ואם יש לו שכן שהוא יכול לאכול בסוכתו בלא טורח רב - ילך אצלו. אבל אם הדבר כרוך בטורח רב או באי נעימות רבה, הרי הוא מצטער ופטור מהסוכה (רמ"א תרמ, ד, מ"ב כב-כג).

מי שנעשה פטור מהסוכה מפני שהישיבה בה כרוכה בצער, כגון בעת שיורד גשם, ובכל זאת התעקש ואכל בסוכה בעוד שהגשם יורד עליו, אין בידו מצווה אלא מעשה הדיוטות. ואף צד של איסור יש בזה, שכן אדם צריך לכבד את ימי החג, ואסור לו לצער את עצמו בהם. אבל אם הוא פטור מהסוכה מפני שקיומה כרוך בטורח רב, כגון שירד גשם בסוכה והתחיל לאכול בבית ופסק הגשם, שמצד הדין הוא אינו חייב לטרוח לשוב לסוכה, ובכל זאת טרח וחזר לסוכה, יש לו על כך שכר, הואיל ובפועל הישיבה בסוכה נעשתה שלא בצער (באו"ה תרלט, ז, 'הדיוטות').

י - אימתי אדם נחשב מצטער ופטור משינה בסוכה

אף שחובה לישון בסוכה, בין שינת קבע בין שינת ארעי, רבים נהגו להקל שלא לישון בסוכה, השאלה האם יש להם על מה לסמוך? שתי סיבות עיקריות נזכרו בפוסקים לגבי פטור משינה בסוכה, האחד מצד מצטער, והשני לגבי אנשים נשואים.

בארצות אירופה הקרות, השינה בסוכה כרוכה בצער מפני הקור שבלילות, ואף היו אנשים שנעשו חולים לאחר השינה בסוכה. ועל כן הורו הפוסקים, שהמצטער לישון בסוכה מחמת הקור, ואין לו דרך לחמם את עצמו כראוי, מפני שאין לו שמיכות מתאימות, או מפני שגם בהן הוא מצטער, פטור משינה בסוכה. ובארץ ישראל הקור אינו עז כל כך, אולם מנגד ישנם כיום יותר אנשים מפונקים ורגישים שמצטננים בלילות קרים גם כשהם ישנים עם שמיכה חמה, וגם הם נחשבים כמצטערים שפטורים משינה בסוכה. אולם בלילות שהם יודעים שאין חשש שיצטננו, וכן בשנת הצהרים, כשאין חשש שיצטננו בה, חובה עליהם לישון בסוכה.[14]. מוסכם על פוסקי אשכנז שחיו במקומות קרים בהרבה מארץ ישראל שכאשר קר מאוד פטורים משינה בסוכה, אלא שנחלקו לגבי מקום מגוריהם. למרדכי שחי בגרמניה פטורים, ולרמ"א שחי בפולין חייבים. ולכאורה לפי זה בארץ ישראל שאקלימה הרבה יותר חם חייבים תמיד. אולם בפועל, בלילות הקרים שבהרים, לא מעט אנשים מצטננים מהשינה בסוכה. ואולי מפני שאנו מפונקים יותר. ומ"מ למעשה, מי שחושש שיצטנן צריך להתכסות בשמיכות חמות, ואם יראה מהניסיון שגם זה לא עוזר לו והוא מצטנן בלילות קרים, אזי בלילות אלו הוא פטור משינה בסוכה מדין מצטער. ומי שעלול להצטנן גם בצהרים, גם בצהרים יישן בבית.

יש אנשים שאינם מצליחים להירדם בסוכה, ואף שבאמת אין בסוכה דבר שצריך להפריע לשנתם, מכל מקום הם מתוחים מהסביבה השונה, וכיוון שבפועל הם לא נרדמים, הרי שהם מצטערים ופטורים מהשינה בסוכה. ואין עליהם חובה לבנות לעצמם

סוכה מקירות לבנים, כדי שירגישו בה נוח ויוכלו להירדם בלילה, שלא צוותה התורה להקים קירות קבע לצורך מצוות הסוכה. אבל אם יעשו כך, תבוא עליהם ברכה, שיוכלו לקיים את המצווה. וגם מי שפטור מהשינה בלילה, אם ביום הוא מצליח להירדם בסוכה, אם ירצה לישון ביום, חובה עליו לישון בסוכה.

מי שרוצה לישון בצהרים, ובמקום סוכתו ישנם ילדים שמרעישים ומפריעים לישון, וגם אם יבקש מהם, לא יצליחו לשמור על השקט, הרי שהוא מצטער, ואם הוא עייף, מותר לו לישון בביתו.[15]. מובן מאליו שמי שבפועל אינו נרדם בסוכה, פטור כדין מצטער. ואמנם אין המצטער פטור אלא בדבר שדרך בני אדם להצטער בו, אולם אם ידוע שהוא מאניני הדעת, וכל אניני הדעת מצטערים בזה, אזי הוא פטור (רמ"א תרמ, ה, מ"ב כח-כט).

כאשר נמצאים אורחים בסוכה, ולא נעים לבקש מהם לצאת, הנצרך לישון רשאי לישון בביתו מדין מצטער (הליכות שלמה ט, יט). ויש מקילים בזה רק כאשר קשה לו למצוא פתרון בסוכת חבירו (ריש"א הובא בסוכת חיים עמ' תלה).

יא - אנשים נשואים

לכתחילה אדם נשוי צריך לבנות סוכה שיוכל לישון בה יחד עם אשתו. ואף שאשה פטורה ממצוות הסוכה, אם תישן בסוכה תקיים מצווה. בנוסף לכך, אם בני הזוג לא ישנו יחד בסוכה, שמחת החג שלהם תיפגם, ולכן נכון לבנות סוכה שגם האשה תוכל לישון בה עם בעלה (עיין לעיל ב, יד; ובהרחבות שם יד, ה).

כאשר אין אפשרות להכין מקום שינה לאשה בסוכה, כגון שמקום הסוכה קטן ומספיק לאיש בלבד, או שישנם עוד אנשים שצריכים לישון בסוכה, ואין באפשרותם לבנות עבורם סוכה נוספת לשינה, ובני הזוג מצטערים כשאינם ישנים יחד. יש אומרים שמותר לאיש לישון בלילות עם אשתו בחדרם שבבית, משום שמצוות הסוכה היא, שיישן אדם בסוכתו כדרך שהוא ישן בביתו עם אשתו, ואם אינו יכול לישון עם אשתו בסוכה, הרי הוא פטור מהסוכה (רמ"א תרלט, ב). ויש אומרים שרק כאשר הם ממש מצטערים מכך שאינם ישנים בחדר משלהם, האיש פטור מהסוכה מדין מצטער (מ"א ח). ויש אומרים שאיש נשוי חייב בסוכה כמו רווק, וגם אם יצטער מחמת שהוא ישן בסוכה ואשתו בבית, הוא חייב בסוכה. ורק בלילות מיוחדים (של מצוות עונה), הוא פטור משינה בסוכה (גר"א, מ"ב תרלט, יח).

למעשה, מי שמאוד מצטער מכך שאינו ישן יחד עם אשתו, צריך להשקיע מאמץ וכסף כדי להכין לעצמו סוכה שיוכל לישון בה יחד עם אשתו. ואם הדבר קשה לו מאוד, אם

ירצה, יוכל לסמוך על דעת המקילים לישון בבית עם אשתו.[16]. לדעת רמ"א (ד"מ תרלט, ג), מצוות הסוכה לישון בה עם האשה, וכך נהגו רבים להקים סוכה שיוכלו לישון בה עם האשה. וכאשר קשה מאוד לבנות סוכה כזו, פטורים משינה בסוכה, כי הפירוד ביניהם פוגם בשמחתם וגורם צער לאיש או לאשה, ואפשר להקל בזה גם בעת שהאשה נידה, ק"ו כאשר הפירוד גורם לביטול מצוות עונה. כעין זה כתב הט"ז תרלט, ט, שאם האיש רוצה לשמח את אשתו בכך שיישן עמה בחדר, אפילו כשהיא נידה, הרי זה עוסק במצווה ופטור מהמצווה. וכ"כ שועה"ר ט. והמ"א ח' סובר עפ"י השל"ה, שרק כאשר האיש מצטער לישון בנפרד מאשתו הוא פטור, וכ"כ הלבוש. ומשמע מהם שגם בשעה שהאשה נידה שייך דין מצטער. ולדעת הגר"א ושער אפרים, אין דין ישיבה בסוכה שיישן בסוכתו עם אשתו. וכ"כ בנשמת אדם קמז, א, שהמצווה לשמח את האשה בקניית בגד ולא בשינה בחדרה. וכן דעת בכורי יעקב תרלט, יח, ומ"ב יח, והוסיפו שבלילות של מצוות עונה האיש פטור מהסוכה בכל הלילה.

כתב הרמ"א בד"מ שם, שהחרד אל דבר ה' ישתדל להכין סוכה שיוכל לישון שם עם אשתו, ויעבוד את ה' בשמחה, וכן נוהגים המדקדקים, ע"כ. וכ"כ דה"ח, שועה"ר, ח"א ועוד. ומ"מ משמע מדברי הפוסקים שאין חובה להשקיע ממון רב כדי לבנות סוכה נוספת כדי לישון בה עם האשה, וכנראה הטעם, מפני שזו דירת ארעי, וצריך להשקיע בה כדירת ארעי, היינו כדרך שאדם משקיע בדירה למשך שבוע. יש לציין שמותר לקיים מצוות עונה בסוכה (באו"ה תרלט, א, 'ואל').

יב - קטן חתן ואבל

קטן שהגיע לחינוך, חייב בסוכה, וגם הגדולים מצווים שלא לתת לו לאכול סעודת קבע או להשכיב אותו לישון מחוץ לסוכה. גיל חינוך הוא הגיל שבו הקטן מבין את כללי המצווה, כלומר, את החובה לאכול ולישון בסוכה. רוב הקטנים מגיעים לכך בגיל חמש עד שש (שו"ע תרמ, ב). אמנם לעיתים הקטנים מצטערים בשינה בסוכה, משום שהם רגישים יותר לקור, או מפני שהם מפחדים, ואזי דינם כדין מצטער שפטור מהשינה בסוכה. וכן כאשר מבוגרים יושבים ולומדים או משוחחים בסוכה, וקשה לקטן להירדם שם, מותר להשכיב אותו בבית, ואח"כ יעבירו אותו לסוכה.

אסור לערוך נישואים במועד, מפני שאין מערבים שמחה בשמחה (מו"ק ח, א). אבל המתחתנים לפני חג הסוכות, ממשיכים לקיים את שבעת ימי השמחה בתוך החג. ואמרו חכמים שהחתן פטור מן הסוכה, מפני שהסוכה אינה סגורה כמו בית, והחתן והכלה מתביישים לשמוח בה בחופשיות. ואמרו חכמים שגם שושביני החתן וכל

הבאים לשמחו ולסעוד עמו פטורים מהסוכה, מפני שהסוכה בדרך כלל צפופה ואינה יכולה להכיל את כל המשמחים, ולכן היו מקיימים את סעודות שבע-הברכות מחוץ לסוכה (סוכה, כה, ב; שו"ע תרמ, ו). אבל את כל שאר סעודות-המצווה חייבים לקיים בסוכה, ובכלל זה סעודת ברית מילה, פדיון בן, בר מצווה וסיום מסכת. וזאת משום שסעודות-מצווה אלו אינן חשובות מספיק כדי לדחות את מצוות הישיבה בסוכה (גר"א, באו"ה תרמ, ו). וכיום נוהגים לקיים גם את סעודות שבע-הברכות בסוכה, למרות שבעקבות זאת יאלצו להזמין פחות אנשים.

אבל חייב במצוות הסוכה, ואף שהוא מעדיף לשבת לבדו בצערו, עליו להתעשת ולקיים את מצוות החג (סוכה כה, א; שו"ע תרמ, ה). ובאמת אין אבלות בחג, שכל מי שהתחיל לשבת שבעה לפני כניסת החג, החג מבטל את המשך השבעה. ומי שמת לו מת בתוך חג הסוכות, אינו יושב שבעה במועד, ומיד לאחר ההלוויה הוא ממשיך לשבת בסוכה, ורק לאחר סיום החג יתחיל לשבת שבעה.

אונן, היינו מי שמתו מוטל לפניו ועדיין לא נקבר, פטור ממצוות הסוכה, שהואיל והוא טרוד במצוות הבאת מתו לקבורה, הוא פטור מלעסוק במצוות אחרות (מ"ב תרמ, לא; שעה"צ מח).

יג - העוסקים במצווה והולכי דרכים

היוצא מביתו לצורכי מצווה, כגון שהוא מלווה חולה שמאושפז בבית חולים, פטור מהסוכה ביום ובלילה. שכך הוא הכלל: "העוסק במצווה פטור מהמצווה". משום שהטרחה לחפש סוכה או ללכת אליה עלולה לפגוע בקיום המצווה שהוא עסוק בה (סוכה כה, א). וגם כשיש שם סוכה קרובה, אם יש חשש שלא יישן בה היטב, יישן במקום הטוב ביותר עבורו. אמנם כאשר קיום מצוות הסוכה אינו מטריח אותו, ואינו מפריע לקיום המצווה שהוא עסוק בה, כגון שיש שם סוכה קרובה ונוחה - באותן שעות שהוא אינו צריך להיות צמוד לחולה, יאכל וישן בסוכה (שו"ע תרמ, ז, מ"ב לז-לח).

חיילים שעוסקים בשמירה ואין להם זמן פנוי, נחשבים כעוסקים במצווה, ואינם צריכים לטרוח לבנות לעצמם סוכה. אמנם המפקדים שצריכים לדאוג לרווחתם, צריכים לדאוג להקמת סוכה נוחה, כדי שהחיילים יוכלו לאכול בה. וכאשר אין בזה חשש ביטחוני, אף לישון בה.

ככלל אסור לעבוד בחול המועד, אולם במקרים מסוימים מותר לעבוד, כגון מי שעובד במאפייה או במחלבה (פ"ה מועדים יא, ג). ואזי אם בשעת העבודה ההליכה לסוכה מטריחה את העובד, הוא פטור מהסוכה. שכך הוא הכלל: "תשבו כעין תדורו", מצוות

הישיבה בסוכה כדרך שנוהגים כל השנה. וכשם שבכל השנה אין העובדים טורחים לאכול בחדר אוכל מסודר, כך אינם צריכים לטרוח כדי לאכול בסוכה. וכשם שבכל השנה אם יהיה שם חדר אוכל סמוך יעדיפו לאכול בו, כך אם יש שם סוכה שבלא טורח אפשר לאכול בה, עליהם לאכול בה.

וכן מי שנצרך לצאת לנסיעת עסקים, שאם לא יבצע אותה בחול המועד, עלול להיגרם לו הפסד גדול. כאשר יש לו טורח מסוים בהשגת סוכה בעת נסיעתו, הוא רשאי לאכול מחוץ לסוכה. היה נוסע ביום, חייב בסוכה בלילה. אמנם אם מלאכת הקמת הסוכה או הנסיעה אליה תארך כמה שעות, והדבר יפגע במטרת נסיעתו, גם בלילה הוא פטור מהסוכה (שו"ע רמ"א תרמ, ח, לבוש, באו"ה 'הולכי').

מי שהוכרח לקיים בחג הסוכות טיפול רפואי שלאחריו יסבול עד שיחשב כמצטער, בכל משך הזמן שצערו נמשך הוא פטור מהסוכה. אבל אם ניתן לבצע את הטיפול לפני סוכות או לאחריו, ובכל זאת החליט לבצעו בסוכות, למרות שבפועל הוא מצטער, חובה עליו לשבת בסוכה. שהואיל ובלא כורח הכניס את עצמו למצב של מצטער, אינו נפטר בכך מהסוכה (אור זרוע, הגה"א, רמ"א תרמ, ג).

יד - טיולים

הרוצים לצאת עם משפחתם לטיול, צריכים לתכנן את הטיול באופן כזה שיאכלו את ארוחתם בסוכה. ואם החליטו לצאת למקום שאין בו סוכה, עליהם להקפיד שלא לאכול במשך הטיול ארוחת קבע, אלא יסתפקו בפירות וירקות ומעט מזונות (לעיל הלכה ה). ואמנם יש סוברים שמותר ליוצא לטיול לאכול ארוחת קבע מחוץ לסוכה, שכשם שבכל השנה מי שיוצא לטיול אינו מקפיד לאכול בתוך בית מקורה, כך גם בסוכות מי שמחליט לצאת לטיול אינו צריך להקפיד לאכול בסוכה. אולם נראה למעשה שאין להקל בזה, מפני שרק מי שנאלץ לצאת לדרכו פטור מן הסוכה. אבל המחליט לצאת לטיול כדי ליהנות, מחליט בזה לבטל את עצמו מהמצווה בלא סיבה הכרחית, ולכן רק אם יקפיד לאכול ארוחות קבע בסוכה, יהיה רשאי לצאת לטיול.[17]. סוכה כו, א: "תנו רבנן: הולכי דרכים ביום - פטורין מן הסוכה ביום וחייבין בלילה, הולכי דרכים בלילה - פטורין מן הסוכה בלילה וחייבין ביום. הולכי דרכים ביום ובלילה - פטורין מן הסוכה בין ביום ובין בלילה". יש סוברים שדין היוצאים לטייל כדין הולכי דרכים שפטורים מהסוכה, וזאת משום שצריך אדם לנהוג בסוכתו כדרך שהוא נוהג בביתו, ובכל השנה כאשר יוצאים לטיול בטבע אין מקפידים לאכול בתוך בית, וממילא כאשר יוצאים לטייל בסוכות, פטורים מלאכול בסוכה. וכן דעת ריש"א (הערות למס' סוכה כו,

א), הרב ליאור, כמובא במקראי קודש (הררי עמ' תקפז), ושאילת שלמה ב, פח. לעומת זאת, לדעת רבים, כאשר חכמים פטרו הולכי דרכים מהסוכה, על פי הכלל "תשבו כעין תדורו", התכוונו למצב שבו אדם נאלץ לצאת לדרכו לצורך פרנסתו או לצורך חשוב אחר, ואזי ינהג כבכל השנה, שהולכי דרכים אוכלים מחוץ לבית. אבל בלא צורך, הלא זהו מה שצוותה התורה לשבת בסוכה ולא לצאת למקומות אחרים ולהיפטר מהמצווה. ואם החליט לטייל ולבלות בחול המועד, חייב בסוכה. כיוצא בזה למדנו בסוף הלכה יג, שמי שהחליט בלא כורח לקיים טיפול רפואי בחול המועד, גם אם הוא בפועל מצטער, חובה עליו לשבת בסוכה (רמ"א תרמ, ג, עפ"י ראשונים). וכ"כ אג"מ או"ח ג, צג; רשז"א (הליכות שלמה ט, כא); יחו"ד ג, מז; אהלה של תורה ב, צג. בנוסף לכך, היוצאים לטיולים בחול המועד אינם נוהגים כבכל השנה, כי בדרך כלל יוצאים לטיול רק בחופשים או לעיתים נדירות, ואילו הם קובעים עצמם לטייל תמיד בחול המועד. וימי חול המועד אינם ימי חופש אלא ימים מקודשים שנועדו לשמחת החג בסעודות ולימוד תורה. ולכן מי שהחליט לצאת לטיול, לכל הפחות צריך להקפיד לאכול בסוכה. ונראה שאם תכננו את הטיול באופן נאות, ומחמת תקלה שאינה תלויה בהם נקלעו למקום שאין להם בו סוכה והם רעבים, יוכלו לאכול בלא סוכה, וכשם שבכל השנה, אדם רעב שנקלע למקום שאין בו חדר לאכול, מוכן לאכול בחוץ.

ככלל נכון להקפיד שלא לאבד את הימים הקדושים של חול המועד על טיולים, כי הם נועדו ללימוד תורה וסעודות מצווה. וכבר למדנו שחציו של היום צריך להיות מוקדש לה' בתורה ותפילה (פ"ה מועדים י, ו). וזאת הסיבה שאסור לעשות מלאכה במועד, כדי שיעסקו בתורה (ירושלמי מו"ק פ"ב ה"ג). וכאשר אדם מקדיש את המועדים להנאת עצמו, אומר עליו הקב"ה: אלה אינם מועדי אלא מועדיכם, ועליהם נאמר: "חָדְשֵׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שָׂנְאָה נַפְשִׁי הָיוּ עָלַי לָטֹרַח נִלְאֵיתִי נְשֹׂא" (ישעיהו א, יד). אבל המקדישים את המועדים לתורה, תפילה וסעודות של מצווה, אהובים וחביבים לפניו יתברך (של"ה מסכת סוכה נר מצוה לא).

ויש נסיעות שיש בהן מצווה, כגון מי שהולך להקביל פני רבו שאינו רגיל לפגוש אותו בכל חודש. וכן מי שנוסע לירושלים להסתופף בחצרותיה, להתקרב להר הבית ולהתפלל ליד הכותל המערבי, שזו מעין מצוות עלייה לרגל (פ"ה מועדים א, טז-יז; י, ו). והיוצאים לנסיעות כאלה שיש בהם מצווה, אם יקשה עליהם למצוא סוכה לאכול בה, רשאים לאכול אכילת קבע מחוץ לסוכה.

ד - ארבעת המינים

א - מצוות ארבעת המינים

מצווה ליטול בחג הסוכות ארבעה מינים: אתרוג, לולב, הדס וערבה, שנאמר (ויקרא כג, מ): "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וַעֲנַף עֵץ עָבֹת וְעַרְבֵי נָחַל, וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלוֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים". פְּרִי עֵץ הָדָר הוא אתרוג, כַּפֹּת תְּמָרִים - לולב, עֲנַף עֵץ עָבֹת - הדס, וַעַרְבֵי נָחַל - ערבה (סוכה לה, א, ועיין מאירי וריטב"א שם, רמב"ם בהקדמתו למשנה).

כיוון שהלולב הוא הגבוה שבארבעת המינים, נקראת המצווה על שמו 'נטילת לולב', וכך אנו מברכים: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על נטילת לולב".

מהתורה מצווה ליטול לולב ביום הראשון בלבד, שנאמר (שם): "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן". ורק במקום המקדש נצטווינו ליטול לולב בכל שבעת הימים, שנאמר בהמשך הפסוק: "וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלוֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים". בפועל, כיוון שמצווה לעלות לרגל בשלושת הרגלים, נמצא שבזמן שבית המקדש היה קיים, רבים מישראל קיימו את המצווה במשך שבעה ימים.

לאחר שנחרב בית המקדש, התקין רבן יוחנן בן זכאי שבכל מקום ייטלו לולב שבעה ימים זכר למקדש. ויש צורך גדול לעשות זכר למקדש, מפני שאמרו חכמים, שעל ידי זיכרון המקדש והמשכת המצוות שהתקיימו בו בזמן הזה, אנחנו מרפאים את מכת החורבן והגלות ומקרבים את הגאולה (סוכה מא, א).

נוטלים אתרוג אחד, לולב אחד, שלושה ענפי הדס, ושני ענפי ערבה. בשעת הדחק ייטול הדס אחד וערבה אחת בלא ברכה (שו"ע תרנא, א).[1]. לדעת ר' טרפון נוטלים שלושה הדסים ושתי ערבות, ואמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כר' טרפון (סוכה לד, ב). וכן דעת רוה"פ, ומהם: בה"ג, רמב"ם ורא"ש, וכן נפסק בשו"ע תרנא, א. ויש אומרים שהלכה כר' עקיבא שדי בהדס אחד וערבה אחת, וכן דעת רמב"ן וריטב"א, וכתב רמ"א, שבשעת הדחק סומכים עליהם. ואף שי"א שגם יברך (עיין מ"ב ו), רבים סוברים שלא יברך, וספק ברכות להקל.

היו המינים קטנים מאוד - פסולים. וכך הוא שיעורם: האתרוג לפחות כנפח של ביצה, שדרו של הלולב לפחות ארבעה טפחים. ההדסים והערבות לפחות שלושה טפחים. וכלפי מעלה אין להם שיעור, וכל שאפשר לשאתם הרי הם כשרים. להלן נרחיב בדינים אלו (הלכות: ז, ח, ט, יב; הערות: 4, 6).

ב - ארבעת המינים מבטאים את אחדות ישראל

ארבעת המינים מעכבים זה את זה, שאם חסר מין אחד מהם אין מקיימים את המצווה (מנחות כז, א). לכתחילה יש ליטול אותם יחד ולאגוד את הלולב עם ההדסים והערבות, ובדיעבד אם נטלם אחד אחד, יצא ידי חובה (שו"ע תרנא, יב, ועיין להלן ה, ב).

רעיון עמוק צפון בהלכה זו. אמרו חכמים: כשם שבארבעת המינים יש שני מינים שנותנים פירות - אתרוג ולולב (דקל-תמר), ושני מינים שאינם נותנים פירות - הדס וערבה, כך בישראל יש תלמידי חכמים ואנשי מעשה. וכשם שאם חסר מין אחד אין יוצאים ידי חובת ארבעת המינים, כך בישראל אין תלמידי החכמים מתקיימים בלא עזרת אנשי המעשה שמסייעים להם בפרנסתם, ואין אנשי המעשה מתקיימים בלא תלמידי החכמים שנותנים ערך נשמתי לחייהם ומקשרים אותם לחיי העולם הבא (עפ"י מנחות כז, א; חולין צב, א; תנחומא אמור; רי"ץ גיאת הל' לולב).

ביתר פירוט ביארו חכמים (ויק"ר ל, יב) שארבעת המינים רומזים לארבעה סוגי אנשים. האתרוג יש בו טעם וריח, כנגד יהודים מושלמים בתורה ומעשים טובים. הלולב (דקל-תמר) יש בו טעם ואין בו ריח, כנגד תלמידי חכמים שיש בהם תורה אבל אינם זוכים להרבות במעשים טובים. ההדס שריחו טוב ואין בו טעם, רומז לבני אדם שיש בהם מעשים טובים אבל לא זכו להיות תלמידי חכמים. הערבה שאין בה לא טעם ולא ריח, רומזת ליהודים פשוטים, שלא זכו לתורה ומעשים טובים. ולכאורה כיוון שאין בהם תורה ומעשים טובים, אין לחייהם ערך ולא יוכלו לזכות לחיי העולם הבא. "מה הקב"ה עושה להם? לאבדם אי אפשר! אלא אמר הקב"ה: יוקשרו כולם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו". ועוד אמר הקב"ה: "אם עשיתם כך, אותה שעה אני מתעלה", והיכלות של מעלה נבנים על ידי כך, שנאמר (עמוס ט, ו): "הַבּוֹנֶה בַשָּׁמַיִם מַעֲלוֹתָיו וַאֲגֻדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ".

עוד דרשו חכמים, שארבעת המינים רומזים ליסודות העיקריים של האומה: לשלושת האבות ויוסף, לארבע האמהות, לסנהדרין ותלמידי החכמים שעימה (ויק"ר ל, ט-יא).

ג - רמזים נוספים בארבעת המינים

עיקר ההידור נאמר לגבי האתרוג, שיש בו טעם וריח, כנגד אנשים שלמים, שיש בהם תורה ומעשים טובים, והוא רומז לשלימות שתהיה בעתיד. וכן נלמד בהמשך ההלכות, שמדקדקים בהידורו ויופיו של האתרוג יותר משאר המינים.

הלולב כנגד תלמידי חכמים, שאמנם אינם זוכים להרבות במעשים טובים, אבל הם מייצגים את התורה הקדושה. וכשם שהלולב גבוה שבמינים, כך התורה נעלה על הכל, ולכן תקנו לברך על הלולב, לרמוז על מעלת התורה שאין למעלה הימנה.

התנאי הבסיסי ללימוד תורה שיהיה מתוך התקשרות לכלל ישראל באחדות, ולמרות שיש בתורה דעות שונות וצדדים שונים, כולם יוצאים ממקור אחד וחוזרים להתלכד יחד. אכן הלולב בצורתו המיוחדת מבטא את תכונת האחדות. עליו צומחים לשני צדדים מנוגדים, אבל הם נצמדים לשדרה באחדות. אמנם יש בו עלים רבים, אבל הם אינם נפרדים זה מזה אלא כל אחד חופף על חבירו ומוסיף עליו עוד מעט משלו, וכולם יחד מכסים את השדרה. וכן כל עלה ועלה מורכב משני עלים שמתאחדים זה עם זה על ידי התיומת (כמבואר בהלכה ו). גם צורתו הישרה של הלולב מבטאת אחדות, שהוא כולו מכוון למטרה אחת, וכאשר הוא עקום הוא פסול, מפני שהוא פונה לשני כיוונים. וכן אמרו חכמים (סוכה מה, ב): "מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים". כיוצא בזה אמרו חכמים (ויק"ר ל, יא): "כפות תמרים אלו תלמידי חכמים שכופים את עצמם ללמוד תורה אלו מאלו". הרי שהלולב רומז לתורה, שיש בה דעות ומחלוקות, אבל שורש כולן אחד, ומגמת כולן אחת. מתוך רמז זה תלמידי חכמים צריכים להתעורר להרבות שלום ואחדות בעולם (עיין ברכות סד, א; עין איה שם).

ההדס רומז למצוות ומעשים טובים, שכמו הריח הטוב השפעתם הטובה מתפשטת סביב. אמרו חכמים שהצדיקים נקראים הדסים, ובזכותם העולם הזה מתקיים (סנהדרין צג, א), שעל ידי המצוות המעשיות מתגלה הקדושה בחיי המעשה, ועל ידי כך מתגלה ערכו של עולם הזה והוא מתקיים. אחת המצוות שההדסים רומזים אליה היא מצוות פרו ורבו וחינוך הילדים, שהעלים המשולשים מבטאים ריבוי, וכפי שאמרו חכמים שההדס רומז ליעקב אבינו ולאה אמנו: "מה הדס זה רחוש בעלים, כך היה יעקב רחוש בבנים", ו"כך היתה לאה רחושה בבנים" (ויק"ר ל, י). ונשים שטורחות בלידת הילדים, גידולם וחינוכם, זוכות לעיקר מעלה זו.

לכאורה לערבה אין שום מעמד, שאין לה טעם וריח, לא תורה ולא מעשים טובים. אולם יש בה כוח צמיחה עצום, והיא מבטאת את החיוניות והיופי שבעולם הזה, את ה'דרך-ארץ' שקדמה לתורה. ולכן ערכה גדול, שמכוח החיוניות שביהודים הפשוטים, מתחזקים תלמידי החכמים ובעלי המעשים הטובים בעבודתם. ומכוח אותה חיוניות

צומחים גדולי ישראל, וכפי שמצינו פעמים רבות, שדווקא ממשפחות פשוטות צמחו תלמידי חכמים חשובים ובעלי מעשים גדולים.

יתר על כן, הערבה מבטאת את מצבם של ישראל בעולם הזה, שמצד אחד יש לטבע של העולם הזה כוח צמיחה אדיר שעל ידו יכול להיעשות קידוש השם שאין דומה לו בכל העולמות. אבל מנגד, הקדושה עדיין לא מתגלה באופן קבוע בעולם הזה, ולכן אין לערבה טעם וריח, וכאשר היא אינה מקבלת מים, שרומזים לתורה ואמונה, היא נובלת במהרה, וכך נחרב בית מקדשנו וגלינו מארצנו. וכן מצינו שאמרו חכמים (ויק"ר ל, י), שהערבה רומזת לרחל ויוסף. שמצד אחד על ידם עם ישראל מתקיים בעולם הזה, שכל הילדים שנולדו ליעקב אבינו נולדו בזכות רצונו להתחתן עם רחל אמנו, וכל קיומם של ישראל תלוי ביוסף הצדיק שהכין במצרים מקום לצמיחתו של עם ישראל. ומנגד, כיוון שהם קשורים אל חיי העולם הזה, שעלול להתרחק ממקור חייו הרוחניים, מתו שניהם צעירים מאחיהם. אולם עיקר גילוי הגאולה בעולם הזה תלויה בהם, ולכך רומזים רחל ויוסף ביופיים המיוחד. וזהו שאמרו חכמים, שלעת הגאולה עתידים כל עצי הסרק של ארץ ישראל לתת פירות (כתובות קיב, ב).

הרי לנו שכל המינים נצרכים כאחד, ורק על ידי איחוד כל הכוחות, עם ישראל יכול למלא את יעודו, לתקן את העולם ולהיטיב לכל הברואים כדבר ה'.

ד - כללי הפסולים

חמישה סוגי פסולים ישנם. הראשון: ארבעת המינים צריכים להיות אלו שצוותה התורה ולא מינים אחרים. פרי עץ הדר הוא אתרוג ולא לימון, וגם אתרוג מורכב פסול (להלן י). 'ענף עץ עבות' הוא הדס שעליו משולשים ולא הדס שוטה. כמו כן צריך ליטול ערבה ולא ענף של צפצפה.

הפסול השני: נשתנתה צורתו מדרך ברייתו. כגון לולב שעליו צומחים רק בצד אחד, או הדס וערבה שנשרו רוב עליהם.

השלישי: שאין בו שיעור. שכל שהוא קטן מדי, אינו ראוי להיקרא 'פרי עץ הדר' או 'כפות תמרים' או 'ענף עץ עבות' או 'ערבי נחל' (כמבואר להלן הלכות: ז, ח, ט, יב). כל שלושת הפסולים הללו פסולים כל שבעת הימים.

הרביעי: שאינו הדר, היינו שהמין לא נשתנה כל כך אבל איבד את צורתו הטבעית הנאה, כגון שהתייבש לגמרי. לרוב הפוסקים הנפסל משום הדר פסול רק ביום הראשון (רמב"ם ורמב"ן). ויש אומרים שהוא פסול בכל שבעת הימים (רא"ש).

החמישי: חסר. באתרוג הכוונה שחסר מבשרו (להלן יא); בלולב הכוונה שנחלקה תיומתו (להלן ו). חסרון פוסל רק ביום הראשון שבו המינים צריכים להיות תמימים, אבל בשאר הימים אינו פוסל (עיין סוכה לד, ב, תוס' 'שתהא'; רש"י לו, ב, 'ומשנינן'). הרי שכדי שאחד מהמינים ייפסל, עליו לעבור שינוי משמעותי. לפיכך, אין מקום למתח המלווה חלק מהעוסקים בבחירת המינים. ואמנם בהלכות הבאות נלמד בהרחבה על פגמים שונים שפוסלים את ארבעת המינים, אולם מדובר במקרים חריגים מאוד. ואף שרוב משמעותי של המינים המצויים בשוק כשרים, נהגו ישראל להדר במצווה ולבחור מינים יפים, שנאמר (שמות טו, ב): "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ", ודרשו חכמים (שבת קלג, ב): "התנאה לפניו במצוות; עשה לפניו סוכה נאה, ולולב נאה" (להלן הלכה יד). אבל אין צורך להיות במתח בשל כך.

בשעת הדחק, כאשר אין שום אפשרות להשיג מין כשר, אפשר לקיים את המצווה במין שנפסל מחמת 'הדר' או 'חסר' (הסוג הרביעי והחמישי), כגון לולב יבש או שנחלקה תיומתו. ולדעת רוב הפוסקים אף מברכים על נטילתו, ויש אומרים שאין מברכים.[2]. סוכה לא, א: "אמר רבי יהודה: מעשה בבני כרכין שהיו מורישים את לולביהם לבניהם (מכאן שלולב יבש כשר). אמרו לו: אין שעת הדחק ראיה". הרי שגם חכמים מסכימים, שבשעת הדחק אכן נוטלים לולב יבש. לדעת הראב"ד, היו נוטלים יבש רק כדי שלא תשכח המצווה, אבל לא היו מברכים על נטילתו. וחשש לדעתו בשו"ע תרמט, ו. ולרמב"ם על לולב יבש מברכים, אבל על שאר הפסולים אין מברכים. ולדעת רובם המכריע של הראשונים, בשעת הדחק מברכים על כל המינים שנפסלו מחמת 'הדר' או 'חסר', ומהם: רי"ץ גיאת; מחזור ויטרי שעג; ר"ת; רי"ד; עיטור; מנהיג; ראבי"ה ב, תרנג; רא"ש (ג, יד); סמ"ג, או"ז ועוד רבים. וכן פסקו הרדב"ז, מ"א, א"ר, מ"ב תרמט, נח.

בנוסף לחמשת סוגי הפסולים שנוגעים לארבעת המינים עצמם, אין יוצאים ידי חובה במין שהוא גזול, וביום הראשון גם שאול פסול (כמבואר להלן יג). וכן מה שהוקדש לעבודה זרה נפסל למצווה (שו"ע תרמט, ג).

ה - לולב

ענפי הלולב צומחים משני צדדיו וחופפים את שדרתו. היה הלולב פגום באופן שרק מצד אחד של שדרתו צמחו עלים והצד השני נותר ערום - פסול (שו"ע תרמה, ג).

דרך הלולב שעליו צומחים זה על זה ומכסים את כל שדרתו. היו עליו קצרים עד שאין העלה מגיע לתחילת העלה שמעליו - פסול (שו"ע תרמה, ד).

ענפי הדקל בתחילת גידולם צומחים כלולבים, היינו ענפים שכל עליהם צמודים לשדרתם. וכשהלולב ממשיך לצמוח, עליו הולכים ונפתחים עד שיוצרים את צורת המניפה המוכרת של ענפי הדקל, ואז הם נקראים 'חריות'.

לכתחילה טוב שהעלים של הלולב יהיו צמודים לשדרתו באופן שאם יניחו אותו על השולחן, עליו יהיו צמודים בלא סיוע. התחילו עליו של הלולב להיפתח, כל זמן שניתן לאוגדם ולהצמידם לשדרה - כשר, וזהו לולב ש'נפרדו עליו'. ואם העלים שהחלו להיפתח התקשו, עד שלא ניתן לאוגדם ולהצמידם לשדרה באופן חלק כדרך שהיו בתחילה, הלולב פסול, וזהו לולב ש'נפרצו עליו' (סוכה כט, ב; שו"ע תרמה, א-ב).

התעקם הלולב מאוד עד שנעשה כמגל, היינו כחצי עיגול - פסול. התעקם פחות - כשר אבל אינו מהודר, שאחד מהידורי הלולב שיהיה ישר. וגם אם התעקם כמגל, אם העיקום היה כלפי שדרתו, כיוון שעיקום זה טבעי ללולב ומצוי לפעמים, הלולב כשר (שו"ע תרמה, ח).

נכפפה שדרתו של הלולב כפיפה עמוקה בזווית - פסול (שו"ע תרמה, ט). יש אומרים שגם אם העלים נכפפו כפיפה עמוקה, הלולב פסול (ט"ז, מ"ב מ-מא). אבל אם רק קצה העלים העליונים נכפף כצורת אות 'ו' - כשר, שכך דרך גידולם של חלק מהלולבים.

יש אומרים שאם קצה העלים העליונים נכפף בכיפוף עמוק עד שנעשה ככפתור, הלולב פסול (ר"ן וריטב"א), ומנגד יש סוברים שלולב זה יותר מהודר, שעל ידי כך תיומתו של העלה העליון אינה נפתחת (רא"ש). למעשה, לולב זה כשר, שכך דרך גידולם של לולבים רבים, אלא שהואיל ויש מחמירים בזה, אין הוא נחשב מהודר (שו"ע תרמה, ט, מ"ב מב).

ו - נחלקה התיומת

כל עלה ועלה שבלולב מורכב משני עלים שמחוברים זה לזה בגבם. חיבור זה נקרא 'תיומת', שעל ידו נעשים שני העלים כתאומים צמודים. כאשר הלולבים ממשיכים לצמוח לקראת היותם 'חריות', ראשי העלים הולכים ונפתחים, והראשון להיפתח הוא העלה המרכזי העליון שבלולב. וכיוון שטבעו של הלולב שעליו סגורים על ידי חיבור ה'תיומת', הרי שאם התיומת נפתחה, ישנו חסרון בלולב, ולכן למרות שהוא עדיין נראה לולב, הוא פסול לנטילה ביום הראשון, כי ביום הראשון המינים צריכים להיות שלמים. אבל בשאר הימים הוא כשר.

נחלקו הפוסקים בשאלה, מהי הגדרת 'נחלקה התיומת': יש אומרים, שרק כאשר נחלקה רוב התיומת של רוב העלים - הלולב פסול (רי"ף ורמב"ם). ויש אומרים, שדין נחלקה

ה'תיומת' נאמר על העלה האמצעי העליון, שהואיל והוא הבולט והניכר שבעלים, אם נחלקה רוב תיומתו - הלולב פסול (גאונים ור"ן). וכך נוהגים למעשה, שלא ליטול ביום הראשון לולב שרוב תיומתו של העלה המרכזי שבו נפתחה. ויש מהדרים ליטול לכתחילה לולב שלא נחלקה תיומתו של העלה העליון אפילו במעט. בפועל, ברוב רובם של הלולבים רוב העלה העליון סגור, כך שכמעט כל הלולבים כשרים גם ליום הראשון. אבל מעטים הלולבים שאפילו מעט מן העלה המרכזי שלהם לא נפתח, וככל שהלולב יותר מפותח ויפה, כך גובר הסיכוי שמעט מהעלה העליון שלו יהיה פתוח. ונראה שעדיף ליטול לולב גדול ויפה שעלהו העליון פתוח במקצת מאשר לולב קטן וצמוק שעלהו העליון סגור. ומי שחושש שמא העלה העליון שלו ימשיך להיפתח, ועד שיגיע היום הראשון רובו יהיה פתוח, יכול להדביק אותו, ובכך להצילו מלהיפסל.

היו בראש הלולב שני עלים עליונים אמצעיים, צריך שבכל אחד מהם רוב התיומת תשאר שלימה. אבל אם שני העלים הללו נפרדו זה מזה, כיוון שהם שני עלים נפרדים, הלולב כשר (מ"ב תרמה, טו; פמ"ג משב"ז ד).

יש מעדיפים ליטול לולב שיש עליו 'קורא', שהוא כעין מעטה חום שמצמיד את העלים, ולדעתם כל עוד ה'קורא' על העלים הם נחשבים סגורים. ויש אומרים שלכתחילה עדיף ליטול לולב בלא 'קורא', ושני טעמים לכך: האחד, לדעתם ה'קורא' אינו מועיל להחשיב את העלה המרכזי כסגור, ואמנם אין צריך לחשוש שמא מתחת ל'קורא' רובו פתוח, כי זה מקרה נדיר מאוד, אבל מכל מקום יתכן שהוא פתוח במקצת, ואזי יש נוהגים שלא להחשיבו כמהודר. טעם שני, למנהג אשכנז נוהגים לכסכס בעלי הלולב בעת הנענועים, וכאשר יש על הלולב 'קורא' אי אפשר לכסכס בו.[3]. לדעת רוב הראשונים, ומהם: ר"ח, רי"ף, רמב"ם, רמב"ן, הפסול של נחלקה התיומת הוא כאשר רוב העלים נפתחו ברובם, וכ"כ בשו"ע תרמה, ג. ולרב פלטוי גאון ור"ן, מדובר בעלה המרכזי. ואף שרוב הראשונים מקילים, כמעט שלא מצאנו אחרונים שהתירו למעשה ביום הראשון לולב שנחלקה תיומתו של העלה המרכזי. אלא שי"א שהפסול הוא רק כאשר כולו נחלק (רמ"א, שועה"ר, ח"א, חזו"ע). וי"א שאם נחלק רובו פסול (ר"ן, יש"ש, ב"ח, גר"א, מ"ב תרמה, יט). ויש שכתבו שהמהודר הוא שהעלה המרכזי לא יהיה פתוח, ונחלקו בהידור זה: לט"ז הוא שלא יפתח טפח, ולח"א ובכור"י שלא יפתח אפילו כלשהו. ומ"מ כיוון שמדובר בהידור, שאף הוא שנוי במחלוקת, עדיף להדר בשאר נויי הלולב.

לדעת בכורי יעקב תרמה, ט, כאשר העלה האמצעי סגור על ידי 'קורא', גם אם לאחר הסרת ה'קורא' יתברר שהוא פתוח, כל זמן שהיה עטוף ב'קורא' דינו כסגור, ולכן

מבחינה זו לולב עם 'קורא' מהודר. וכך הורה הרב אליהו זצ"ל. ולמאמ"ר תרמה, ד, ה'קורא' אינו מחשיבו סגור, ורבים חוששים לזה, וכדי לבדוק אם הוא סגור למהדרין מעדיפים לולב בלא 'קורא' (חזו"א, חזו"ע, פס"ת תרמה, 13). למנהג אשכנז גם מצד הכסכוס בעלים בעת הנענוע יש עדיפות ללולב בלא 'קורא' (בכור"י תרמה, ב). ולשו"ע (תרנא, ט), אין צריך לכסכס.

ז - דיני הלולב ושיעורו ודין לולב קנרי

לולב שרוב עליו העליונים נקטמו או העלה העליון האמצעי שלו נקטם - פסול ביום הראשון (שו"ע רמ"א תרמה, ו). אם נמשך בסוף העלה העליון כמין קוץ, אין הוא נחשב כחלק מהעלה, וגם אם נחרך או נחתך, הלולב כשר למהדרין.

לולב שהעלה העליון שלו מסתיים בזיגזג כפי שמצוי לפעמים, כשר לכתחילה.

לולב שרוב עליו התייבשו, עד שנעשו לבנים בלא שמץ של ירוק - פסול (שו"ע תרמה, ה). אורך שדרו של הלולב צריך להיות לכל הפחות ארבעה טפחים, שהם כ-32 ס"מ, ובשעת הדחק 25.3 ס"מ. וכל זה כדי לצאת ידי חובה, אבל הידורו של הלולב שיהיה גבוה כמקובל (מ"א תרעב, ג).[4]. לדעת ר' טרפון (סוכה לב, ב), הטפחים שבהם משערים ד' מינים הם קטנים בשישית מטפחים רגילים, וכן פסקו תוס', רבנו יונה, רא"ש ור"ן. ולדעת רי"ף ורמב"ם, הלכה כת"ק, וגם בד' מינים מודדים בטפחים רגילים. להלכה נפסק (שו"ע ורמ"א תרנ, א) שלכתחילה מחמירים כטפחים רגילים ובשעת הדחק מקילים ומברכים גם על השיעור הקטן. אלא שכידוע התעורר ספק לגבי שיעור טפח רגיל, לר"ח נאה 8 ס"מ, ואם כן בלולב לכתחילה שיעורו לפחות 32 ס"מ, ובשעת הדחק 26.6 ס"מ. ולשיעור עדכני טפח - 7.6 ס"מ, ובלולב לכתחילה 30.4 ס"מ, ובשעת הדחק 25.3 ס"מ. וכתבתי למעלה לכתחילה כשיעור ר"ח נאה שהוא עגול, ובמשך שני דורות היו רגילים לכתוב כמותו. אבל בשעת הצורך העיקר כשיעור העדכני. (עיין לעיל ב, 1. יש עוד שיעור מחמיר לנו"ב וחזו"א, לפיו טפח הינו 9.6 ס"מ, ובלולב לכתחילה 38.4 ס"מ, ובשעת הדחק 32 ס"מ).

בדורות האחרונים התעוררה שאלה לגבי כשרותו של לולב קנרי, שצומח על זן מיוחד של דקל שהובא מהאיים הקנריים. הדקל הקנרי שונה בכמה דברים משאר זני הדקלים המוכרים לנו, עליו קצרים, צפופים ורכים יותר, שדרתו רכה ונוטה להתכופף לצד שמטים אותו, צבעו ירוק יותר ופירותיו אינם טעימים.

המכשירים סוברים שהואיל וככלל הוא דקל שמצמיח תמרים, למרות כל השינויים הוא כשר (ציץ אליעזר ח, כב; רשז"א). ויש אומרים, שהואיל ופירותיו אינם ראויים כל

כך לאכילה, וגם יש בו שינויים רבים מדקל רגיל, אין זה 'כפות תמרים' (אג"מ או"ח ד, קכג). למעשה, אף שסברת המקילים נראית, שכן יש זנים של דקל שדומים לדקל קנרי. מכל מקום כיוון שהדבר שנוי במחלוקת, נכון להימנע מליטול לולב קנרי. ובשעת הדחק אפשר לסמוך על המיקלים וליטלו בברכה.

ח - הדס

עֲנַף עֵץ עָבֹת הוא ענף הדס שעליו גדלים בשלישיות ונראים כעין קליעה, והם חופפים את עצו עד שהוא נראה כענף עבה. וצריך ששלושת העלים יצאו מקן אחד, היינו בגובה שווה, אבל אם היו שני עלים יוצאים בשווה והעלה השלישי למעלה או למטה מהם, אין זה 'עֲנַף עֵץ עָבֹת', אלא 'הדס שוטה' שפסול למצווה (סוכה לב, ב; שו"ע תרמו, ג). וכך הוא טבעם של הדסים, שכאשר הם צומחים בכוח וחיוניות, הם מצמיחים שלושה עלים בכל קן וקן. ואין צריך לדקדק בזה מאוד, אלא כל שבעיני בני אדם נראים העלים כשלישייה שיוצאת מגובה שווה בענף, הרי הם משולשים, למרות שבפועל אחד מהם גבוה מעט מחבירו.[5]. לעיתים במבט כללי העלים נראים משולשים וכאשר מתבוננים יותר רואים שאחד העלים יוצא מעט גבוה מחבריו. והעיקר הוא שכל שנראה במבט ראשון כמשולש הוא משולש, וכן נהגו מורי הוראה רבים שהסתכלו על כך במבט שטחי, וכן הלכה (עיין בהרחבות ח, א). ויש מדקדקים יותר, אבל גם לדעתם אם יש קו שווה לשלושת שרשי העלים בענף שממנו הם צומחים - כשר. כלומר, מקום יציאת העלה עצמו רחב לפחות שני מילימטרים, ואם כן כאשר אחד מהעלים גבוה במילימטר וחצי מחבריו, הרי שבפועל יש קו אחד שמחבר את מקום יציאת כל שלושת העלים, אלא שבעלה אחד הקו נוגע בחלק העליון של יציאתו ובעלה אחר הקו נוגע בחלק התחתון של מקום יציאתו.

שלושה ענפים של הדס צריך ליטול עם הלולב, ושיעור כל ענף - שלושה טפחים, שהם כ-24 ס"מ, ובשעת הדחק 19 ס"מ. ואין הגבלה לאורך הענף, שגם אם יהיה ארוך הרבה - כשר, אלא שיש להקפיד שבעת שאוגדים את ההדסים עם הלולב, יהיה שדרו של הלולב עולה מעל ההדסים טפח (שו"ע תרנ, א-ב; עיין להלן ה, ב).

לכתחילה צריך שהעלים המשולשים יכסו את כל שלושת הטפחים, כי יש סוברים שבלא זאת ההדס פסול (גאונים). אמנם למעשה, אם העלים המשולשים מכסים את רוב שלושת הטפחים - ההדס כשר, שכך דעת רוב הפוסקים (ראב"ד, רא"ש, שו"ע תרמו, ה). גם כאשר הענף ארוך ארבעה טפחים ויותר, אם עליו משולשים בשיעור רוב שלושה טפחים - כשר; ואם העלים המשולשים בשיעור שלושה טפחים, למרות שמעבר להם

יש עלים שאינם משולשים, ההדס כשר למהדרין (ב"ח; עיין באו"ה תרמו, ט, סוד"ה 'ולעיכובא').[6]. עיין לעיל בהערה 4, לפיכך, לשיעור ר"ח נאה צריך שיהיה אורך ההדסים 24 ס"מ. ולשיעור העדכני צריך שהיו ההדסים באורך 22.8 ס"מ, ובשעת הדחק 19 ס"מ (ולמהדרין לפי שיעור חזו"א 28.8 ס"מ). שלושת הטפחים נמדדים מהענף בלא העלים שנמשכים בראשו מעבר לענף. כדי לקיים את המצווה לכתחילה, יש למדוד את הענף רק ממקום צמיחת העלים התחתונים. בחישוב רוב משולש צריך שיהיה רוב אורך הענף משולש, ולכתחילה שגם רוב הקנים יהיה משולש. היו מתחילה שלושה עלים בכל קן ונשר אחד מכל קן, יש מכשירים (רא"ה, רי"ו, ריטב"א), ויש פוסלים (ר"ן וב"י), ולדעת הרבה אחרונים בשעת הדחק אפשר להקל (שעה"צ תרמו, כא).

דרכו של ההדס להצמיח פירות כעין ענבים קטנים, בתחילה צבעם ירוק ואח"כ הוא נעשה אדום ושחור. אם היו ענביו של ההדס ירוקים, ההדס כשר. ואם היו אדומים או שחורים, ובאורך שלושת הטפחים של ההדס היה מספר הענבים מרובה ממספר העלים - ההדס פסול, משום שצבעו מנומר. ואם ליקט את הענבים - חזר לכשרותו, ואין מלקטים אותם ביום טוב, מפני שהוא נראה בזה כמתקן (סוכה לג, ב; שו"ע תרמו, ב, יא).

לעיתים יוצאים מבין עלי ההדס ענפים נוספים, וטוב לחותכם (שעה"צ תרמו, לו).

נקטם ראשו של ההדס, עדיף לקחת הדס אחר, מפני שיש סוברים שהדס קטום פסול (ראב"ד ורז"ה). וכשאין הדס אחר, יחתוך את הענף באופן שהעלים של ההדס יסתירו את קטימת הענף, וכך יוכל לברך עליו (שו"ע תרמו, י; שעה"צ לב).

הדס שעליו כמשו - כשר. אבל אם התייבשו לגמרי עד שהם נפרכים בציפורן ונסתלק מהם מראה ירקות והלבינו פניהם - פסול. ואם שרו את ההדס במים למשך יום וכבר אין בו סימנים אלו, הרי שלא התייבש לגמרי והוא כשר (שו"ע תרמו, ו-ז, מ"ב כ).

ט - ערבה

סימני הערבה הם שלושה: א) עלה שלה משוך לאורכו כמו נחל ולא בצורה סימטרית. ב) שפת העלה שלה חלק. ג) הענף שלה אדום מעט, וגם אם בעודו צעיר צבעו ירוק, סופו להאדים. ויש מין דומה לערבה שנקרא צפצפה, שאין בו את שלושת הסימנים הללו: העלה שלו מאורך בצורה סימטרית, בשפת עלהו יש שיניים כדוגמת מסור, והענף שלו ירוק. ואמנם יש גם סוג של ערבה ששפת העלה שלה אינו חלק, אלא ששיניה עדינות מאוד לעומת השיניים של הצפצפה (סוכה לג, ב; שו"ע תרמז, א).

כיוון שרוב הערבות גדלות סמוך לנחלים, נקרא מין זה 'עַרְבֵי נָחַל', אולם אין זה מעכב, וכל שהוא מין ערבה, גם אם גדל בהרים ובמדבריות, כשר למהדרין.

שני ענפים של ערבה צריך ליטול עם הלולב, ושיעור כל ענף - שלושה טפחים, שהם כ-24 ס"מ, ובשעת הדחק 19 ס"מ (עיין בהערות 4, 6). אין הגבלה לאורך הענף, שגם אם יהיה ארוך הרבה - כשר, אלא שיש להקפיד שבעת שאוגדים את הערבות עם הלולב, יהיה שדרו של הלולב עולה מעל הערבות טפח (שו"ע תרנ, א-ב; להלן ה, ב).

התכונה המרכזית של הערבה שהיא מלאה חיוניות וכוח צמיחה, ולכן מטבעה היא גדלה ליד מים. וכשהערבה אינה במים היא מתייבשת במהרה, ואם נתייבשו רוב עליה עד שנסתלק מהם כל מראה הירקות ונעשו לבנים - פסולה. ואם כמשו עליה, כיוון שעדיין לא התייבשה, כשרה בדיעבד (שו"ע תרמז, ב). וכיוון שהערבה מתייבשת במהרה, נוהגים המהדרים להחליף את הערבות מספר פעמים במשך החג. ולפעמים על ידי שמירתן בנרתיק פלסטיק אטום, והוצאתן לצורך המצווה בלבד, הן נשמרות בהידורן כל ימי החג.

ערבה שרוב עליה נשרו - פסולה, וצריך להיזהר בזה, כי לפעמים בעת שתוחבים את הערבה לאיגוד הלולב העלים נתלשים (שו"ע תרמז, ב).

ערבה שנקטם ראשה - פסולה, מפני שאין בה 'הדר', אבל אם נקטם העלה העליון והגבעול שלה נותר שלם - כשרה (מ"ב תרמז, י).

י - אתרוג מורכב ודין הפיטם

פְּרִי עֵץ הָדָר שנצטווינו ליטול בחג הסוכות הוא אתרוג, וזיהוי האתרוג עבר במסורת בישראל מדור לדור. וכשם שבכל הפירות אנו מוצאים זנים שונים, כך אנו מוצאים אתרוגים מזנים שונים, מהם גדולים ומהם קטנים, מהם צהובים ומהם ירקרקים, וכולם אתרוגים כשרים.

בעיה חמורה התעוררה במאות השנים האחרונות. רוב האתרוגים גודלו על ידי גוים, וכיוון שעץ האתרוג עדין ורגיש ונוטה לקבל מחלות, כדי לחזקו ולהאריך את שנותיו נהגו הגוים להרכיב אותו על לימון או חושחש. למרות שהיו פוסקים שהקילו בזה, להלכה נפסק, שאתרוג שצמח על עץ מורכב פסול. מפני שהתורה ציוותה ליטול אתרוג ואילו האתרוג המורכב נחשב ברייה חדשה, או שילוב של שני פירות, אתרוג ומין העץ שעליו הוא מורכב (רמ"א, מ"א, שבות יעקב). ויש אומרים שהוא פסול מפני שנעשתה בו עבירה, שאסור להרכיב מין עץ אחד על מין עץ אחר (לבוש). כיום מגדלי האתרוגים

מקפידים לשתול עצים שאינם מורכבים, ועל כן אפשר לסמוך על הסוחרים כאשר הם מעידים על האתרוגים שהם מוכרים שאינם מורכבים.

לכל האתרוגים יש בתחילה פיטם, אלא שברובם הפיטם מתייבש ונושר בעודם קטנים מאוד. אתרוגים אלה שאין להם פיטם כשרים לכתחילה, ואין בהם שום חסרון, שכך הוא טבעם. ויש זנים של אתרוגים שנוטים יותר לגדל פיטם, כאשר לעיתים נותרת בפיטם חיוניות מרובה וזהו הפיטם הבשרי, ולעיתים הוא יבש וזהו הפיטם העצי. ישנו ריסוס שעוצר את תהליך ההתייבשות של הפיטם ונשירתו, וחקלאים שרוצים לגדל אתרוגים עם פיטם בשרי, משתמשים בו.

מראהו של הפיטם הבשרי כמראה האתרוג, ויש בתוכו בשר כבשר האתרוג, ובראשו שושנתא, כמין פרח שהתייבש ונעשה כעץ. דינו של הפיטם הבשרי כדין ראש האתרוג לכל דבר, שכל חסרון או כתם שפוסל בחוטם האתרוג פוסל גם בחלק הבשרי של הפיטם. ולגבי השושנתא, אם ניטלה כולה - פסול, ואם נשאר ממנה לכסות את בשר הפיטם - כשר (עיין בהרחבות י, ז-ט).

אבל דין הפיטם העצי קל יותר, אם ניטל כל הפיטם עד שאינו בולט כלום - האתרוג פסול. ואם נותר בו כל שהוא שבולט מעל גובה האתרוג - כשר (שו"ע תרמח, ז; מ"ב ל).

ניטל כל העוקץ, היינו קצה הענף שמחבר את האתרוג לעץ, עד שבשרו של האתרוג נגלה, האתרוג פסול ביום הראשון משום שנחסר מעט מבשרו. ואם נשאר מעט מהעוקץ לכסות את בשר האתרוג - כשר (שו"ע תרמח, ח; מ"ב לג).

יא - חסרון וכתמים

אתרוג שניקב ונחסר ממנו חלק, פסול ביום הראשון, מפני שביום הראשון האתרוג צריך להיות שלם, שנאמר (ויקרא כג, מ): "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן", לְקַחְתֶּם - לקיחה תמה - שלימה. אבל בשאר הימים, גם אם נחסר ממנו חלק - האתרוג כשר. וגם ביום הראשון, אם האתרוג נפגע מקוץ, ויש ספק אם נחסר ממנו חלק, האתרוג כשר. וגם כאשר ברור שהאתרוג נחסר, אם האתרוג המשיך לגדול ומקום הפגיעה הגליד ונוצרה עליו כעין קליפה, האתרוג כשר גם ליום הראשון (שו"ע תרמח, ב; הרחבות יא, א-ד).

עלתה על האתרוג חזזית, היינו כעין פצע מוגלתי, ואין אפשרות לקלף אותו בלא להחסיר חלק מבשר האתרוג, אם היה הדבר על רובו של האתרוג - פסול. וכן אם היתה החזזית בשניים או שלושה מקומות שמתפשטים על רובו, למרות שבפועל היא אינה מכסה את רובו, כיוון שהאתרוג נראה מנומר - פסול. וכן אם עלתה החזזית על חוטמו של האתרוג, היינו על מקום השיפוע העליון שבאתרוג, כיוון שהוא המקום הבולט שבאתרוג, גם

כשהחזזית קטנה, אם היא בולטת לעיני כל אדם במבט שטחי - האתרוג פסול. כדין חזזית כך גם דין כתם בצבע משונה מאוד, שחור או לבן (שו"ע תרמח, ט-יג, טז). וכל מיני החזזית והכתמים הללו נדירים מאוד, שכן רק תופעות חריגות פוסלות את ארבעת המינים.[7]. חזזית פסולה משום שאינה הדר (גר"א תרמט, ה), הרי שלדעת רוב הראשונים והשו"ע תרמט, ה, היא פוסלת רק ביום הראשון. ולדעת הרא"ש והרמ"א, פוסלת כל שבעה (לעיל הלכה ד). עוד כתב שם הרמ"א, שאין להתיר את החזזית ביום השני על ידי שיחתוך אותה, מפני שאף שחסר כשר ביום השני, כיוון שבא מכוח פְּסוּל, נשאר פסול. אולם למעשה אפשר להקל בזה, הואיל ולשו"ע ורוה"פ, גם בלא לחתוך את החזזית, היא כשרה מהיום השני ואילך. וכ"כ במ"ב לח. יתר על כן, לדעת הט"ז תרמט, ט, ופמ"ג, יש מקום להסתפק אם חזזית פסולה משום הדר או חסר, ואם משום חסר, הרי שלכל הדעות היא פסולה רק ביום הראשון. לפיכך, בשעת הדחק אפשר להקל בחזזית ביום השני, גם בלא שיחתוך אותה. וכ"כ מ"ב תרמט, מט, שעה"צ נג.

אבל כתמים רגילים, שצבעם צהוב אפור או חום, שמצויים באתרוגים (בלאטלעך), אינם פוסלים אותם, כי כך טבעם של האתרוגים. בדרך כלל כתמים אלו נגרמים ממגע של עלים וענפים, שיוצרים באתרוג שריטה קלה שמפרישה נוזל שאח"כ נגלד על קליפת האתרוג. ואמנם יש מחמירים שאם הכתמים הללו בולטים וגבוהים מן האתרוג, ולא ניתן לקלפם בלא להחסיר מבשר האתרוג, רק בשעת הדחק נוטלים אותם (מ"ב תרמח, נ; נג). אולם למעשה, גם אם הם בולטים ואין אפשרות לקלפם, אינם פוסלים את האתרוג, הואיל והם רגילים להיות מצויים בו. אמנם ככל שיש באתרוג יותר כתמים, הוא פחות נאה ומהודר.

יש לציין שגם לאחר שהאתרוג נקטף, אם יקבל מכה קלה, יש חשש שייפצע ויפריש מעט נוזל שקוף שיגרום להופעת כתם חום באותו מקום. ואמנם כתם זה אינו פוסל, אולם הוא פוגם בהידור, ולכן מקפידים לשמור את האתרוג בפשתן או שרוול ספוגי. ואם אירע שהאתרוג קיבל מכה, טוב לשוטפו, כדי להסיר ממנו את הנוזל שהפריש, ולמנוע בכך את הכתמתו.

יב - מדיני האתרוג

אתרוג שחור - פסול, מפני שאין זה צבעו של אתרוג (שו"ע תרמח, יז). אתרוג שצבעו כרתי (ירוק-שחור) - פסול, מפני שעוד לא נגמר פריו. אבל אם ידוע שאם ישהו אותו בין תפוחים יצהיב מעט, למרות שעדיין צבעו כרתי - כשר (שו"ע תרמח, כא). אתרוג שהצהיב עד שנעשה כתום - כשר (מור וקציעה תרמח).

האתרוג צריך להיות ראוי לאכילה, ולכן אתרוג של ערלה פסול. וכן אתרוג שלא הפרישו עליו תרומות ומעשרות - פסול (רמב"ם לולב ח, ב).
אתרוג קטן מנפח ביצה, כ-50 סמ"ק - פסול, מפני שעוד לא נגמר פריו. אבל אם שיעורו כביצה, למרות שהוא עדיין בוסר - כשר. וכלפי מעלה אין לו שיעור, ואפילו אם צריך שתי ידיים כדי לשאתו - כשר (שו"ע תרמח, כב). ויש מחמירים שיהיה לפחות בנפח של 100 סמ"ק. ואף שלהלכה אתרוג בשיעור 50 סמ"ק כשר (פ"ה ברכות י, 11), לכתחילה טוב להדר, שכן חלק מההידור של האתרוג שיהיה בגודל רגיל ולא קטן.
אתרוג יבש פסול, מפני שאין בו הדר (סוכה לא, א; לד, ב). ושיעורו שאינו מוציא שום ליחה, שאם יתקעו בו את המחט בצד של החוט, ישאר החוט יבש כשהיה (שו"ע תרמח, א). וכל אתרוג שעברה עליו שנה בידוע שהוא יבש (רמ"א שם). אבל אם שמרו אותו באופן מיוחד, בקירור או בשקית אטומה, יתכן שגם לאחר שנה תישאר בו לחות ויהיה כשר (בכורי יעקב ד, שעה"צ ח).
אתרוג שצורתו משונה לגמרי מצורת אתרוג רגיל, כגון שהוא עגול ככדור, או שגידלו אותו בתבנית מרובעת - פסול. אבל אם יש לו שני ראשים כתאומים - כשר, הואיל ואינו משונה לגמרי מצורת אתרוג (שו"ע תרמח, יח-כ).

יג - שאול וגזול

מצוות נטילת לולב ביום הראשון, שייטול אדם לולב ששייך לו, שנאמר ויקרא כג, מ): "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן", לָכֶם - משלכם, שיהא הלולב שייך לזה שמקיים בו את המצווה. לפיכך, המקבל מחבירו לולב בהשאלה, אינו יכול לצאת בו ידי חובה ביום הראשון. ובשאר הימים, אין צורך שהלולב יהיה שייך לזה שמקיים בו את המצווה, ויכול אדם לקיים את המצווה בלולב שאול.
ואם בעל הלולב יתן את הלולב לחבירו במתנה, יוכל לקיים בו את המצווה גם ביום הראשון. וכדי שלא תיווצר תקלה, שאחר שיקבל את הלולב במתנה לא ירצה להחזירו, יתן לו את הלולב "במתנה על מנת להחזיר". היינו שהמתנה תהיה תלויה בכך שאח"כ יחזיר לו את הלולב במתנה, ואזי אם זה שקיבל את הלולב לא יחזיר אותו בזמן סביר, כיוון שלא קיים את התנאי, המתנה בטלה מעיקרה (סוכה מא, ב; שו"ע תרנח, ג-ד).
לפי ההלכה, קטן שלא הגיע למצוות יכול לקבל מתנה אבל אין בכוחו לתת מתנה. הרי שאם יתנו לו את הלולב במתנה לא יוכל להחזירו במתנה. לפיכך, ביום הראשון, צריך להקפיד שלא לתת לקטן את הלולב לפני שכל הגדולים יקיימו בו את המצווה,

שאם יתנו אותו במתנה לקטן, שוב לא יוכל להקנותו להם בחזרה, כדי שיקיימו בו את המצווה (שו"ע תרנח, ו. עיין להלן ה, ו, 5).

היה אחד המינים גזול או גנוב, גם אם היה יפה ומהודר - פסול לכל שבעת ימי חג הסוכות, משום שזו 'מצווה הבאה בעבירה'. ואם בעל הלולב התייאש מהלולב שלו, ובנוסף לכך הגזלן נתן או מכר את הלולב הגזול לאדם אחר, כיוון שהלולב כבר אינו ברשותו של הגזלן, אפשר לקיים בו את המצווה, אבל אסור לברך עליו. וגם אם יעביר אותו לחבירו, וחבירו לחבירו אפילו אלף אנשים, כל זמן שידוע שהוא גזול, אסור לברך עליו, והמברך עליו מנאץ (ב"ק צד, א; שו"ע תרמט, א; מ"ב ו).[8]. בגמ' סוכה כט, ב, מובאת מחלוקת לגבי מצווה הבאה בעבירה. לדעת רובם המכריע של הראשונים, מצווה הבאה בעבירה אינה נחשבת מצווה, וכך דעת בה"ג, רי"ף, ראב"ד, רמב"ן, רא"ה, רא"ש, ריטב"א, ר"ן ועוד. אמנם לרז"ה אין העבירה פוסלת את המצווה, ודעת הרמב"ם לכאורה כמותו. למעשה נפסק שכל מצווה הבאה בעבירה פסולה (רמ"א תרמט, א; לבוש, ברכ"י ועוד). ואם הלולב יצא מרשות הנגזל, כגון שהנגזל התייאש ממנו והגזלן הקנה אותו לחברו (שינוי רשות), כיוון שהלולב כבר אינו שייך לנגזל (שכן במקום לולב צריך הגזלן להחזיר לבעליו את שוויו הכספי), אפשר לקיים בו את המצווה, אבל אסור לברך עליו, כמבואר למעלה.

מי שאין לו לולב והגיע לבית כנסת וראה שם לולב, יבקש רשות מבעל הלולב ליטול את לולבו כדי לקיים בו את המצווה. ואם בעל הלולב אינו נמצא בסביבה, ואין דרך לבקש ממנו רשות, מותר ליטול את לולבו בלא רשותו, והרי זה כלולב שאול שאפשר לצאת בו ידי חובה מהיום השני והלאה. ואף שהלוקח חפץ של חבירו בלא רשות נחשב גזלן, כאן שמדובר במצווה, שיערו חכמים שמן הסתם נוח לו לאדם שיקיימו מצווה בחפציו. וזאת בתנאי שלא יקח את הלולב ממקומו, ויזהר מאוד לשומרו (רמ"א תרמט, ה). ואם בעל הלולב ידוע כמי שמקפיד במיוחד על חפציו, גם לצורך מצווה אסור ליטול את לולבו בלא רשות (מ"ב לד).

יד - הידור מצווה

מצווה להדר במצוות, שנאמר (שמות טו, ב): "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ" - "התנאה לפניו במצות; עשה לפניו סוכה נאה, לולב נאה, שופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה, וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאין" (שבת קלג, ב). וכן מצינו שקיבל ה' את מנחתו של הבל שהביא קרבן מבכורות צאנו ומחלביהן, ואילו את

קרבנו של קין, שקימץ והביא מפירות האדמה הפשוטים, לא קיבל (בראשית ד, ג-ה; רמב"ם איסורי מזבח ז, י-יא).

אמרו חכמים שמצוות ההידור שיוסיף עד שליש ממחיר המצווה (ב"ק ט, א). שאם למשל הלך לשוק ומצא לולבים כשרים במחירים שונים, מצווה עליו להוסיף שליש על מחירו של הלולב הפשוט ביותר, כדי לקנות לולב יפה יותר. ואם ירצה להדר במצווה ולהוסיף יותר משליש, כדי לקנות לולב יותר מהודר, הקב"ה ישלם שכרו. ובתנאי שתוספת ההידור מעבר לשליש אינה על חשבון קיום מצוות אחרות שקודמות בחשיבותן, ואינה על חשבון תשלום חובותיו וסיפוק צרכי ביתו.

הרי שאם מציעים לאדם שלוש אפשרויות: סט של ארבעת המינים בשישים שקלים, וסט יותר יפה בשמונים שקלים, וסט יותר יפה במאה שקלים. מצוות ההידור מחייבת שיוסיף שליש ויקנה את הסט שעולה שמונים שקלים. ואם ירצה להדר יותר ולקנות את הסט שעולה מאה שקלים, הקב"ה ישלם שכרו.

וכל זה באדם רגיל, אבל מי שמצבו דחוק, אין עליו מצווה להוסיף שליש (יש"ש, מ"א, מ"ב תרנו, ו). ומנגד, מי שזכה לעשירות, ראוי שיהדר ויוסיף יותר משליש. ובמיוחד מי שרגיל תמיד להדר בקניית בגדים ורהיטים, ובהם הוא מוכן להוסיף ולשלם פי כמה ממחיר הבגדים והרהיטים הרגילים, שמצווה עליו להוסיף ולהדר במצוות לפחות כפי שהוא מוסיף בצרכי חול.[9]. בב"ק ט, א, הסתפקו אם מצוות ההידור היא שליש מלגיו (מבפנים) או מלבר (מבחוץ). שליש מלגיו פירושו שהתוספת עבור ההידור תהיה שליש מהמחיר הבסיסי, שאם הוא יכול לקנות ארבעה מינים פשוטים ב-60 ₪, יש להוסיף למצוות ההידור עוד 20 ₪, ולקנותו ב-80 ₪. שליש מלבר פירושו שהשליש הוא ממחיר המין המהודר, לפיכך עליו להסכים לשלם לשם ההידור 90 ₪, שמתוכם שליש הוא התוספת על המחיר של המינים הפשוטים. רוב הראשונים הכריעו מלבר (ר"ח, ר"ן ראב"ן ועוד), אבל הרא"ש כתב לקולא - מלגיו, וכן הכריע בב"י, תרנו, א, הואיל וספק דרבנן לקולא. וכ"כ רוב האחרונים. ולכן בדוגמא למעלה כתבתי שליש מלגיו.

מי שכבר קנה מינים פשוטים, מצוות ההידור מחייבת שיוסיף ויקנה יקרים יותר בשליש רק אם הוא מוצא מי שיקנה ממנו את המינים הפשוטים שכבר קנה, שאם לא כן בפועל הוא יוציא יותר מתוספת שליש (גר"א עפ"י ירושלמי; מ"ב ה; שעה"צ ב).

ה - נטילת לולב

א - זמן המצווה

זמן נטילת לולב ביום ולא בלילה. ונוהגים ליטול את הלולב בשחרית, ומי שלא נטלו בשחרית יטלנו אח"כ, ואם כבר שקעה החמה - יטלנו בלא ברכה, ואם יצאו הכוכבים - הפסיד את המצווה (שו"ע תרנב, א; מ"ב ב).

מצווה ליטול את הלולב בעת אמירת הלל, ולנענע בו בפסוקי "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ" ו"אָנָּא ה' הוֹשִׁיעָה נָּא". והואיל ותקנו חכמים ברכה על נטילת לולב, נוהגים לברך על הלולב לפני אמירת הלל, ויש מקדימים לברך על הלולב בסוכה לפני התפילה (להלן ג).

לכתחילה אין ליטול את הלולב לפני הנץ החמה, שהוא הזמן שהשמש מתחילה להיראות במזרח. אבל מי שהוצרך להשכים לצאת לדרך, ולא יוכל ליטול לולב לאחר הנץ החמה, ייטול לולב בברכה משעה שיעלה עמוד השחר, היינו משעה שייראה האור הראשון במזרח (שו"ע תרנב, א; פ"ה תפילה יא, ב, 1).

כפי שלמדנו (ד, א), על פי התורה מצווה ליטול לולב ביום הראשון של החג בלבד, ורק במקדש מצווה ליטול לולב שבעה ימים. וכך נהגו בזמן שבית המקדש היה קיים, שבכל העולם נטלו לולב ביום הראשון בלבד, ואילו בשאר הימים, רק העולים לרגל נטלו לולב. וכאשר חל היום הראשון של חג הסוכות בשבת, תושבי ארץ ישראל היו נוטלים לולב, וכדי שלא יבואו לטלטל אותו ברשות הרבים, תקנו שייטלו אותו בבית (סוכה מב, ב). ותושבי חוץ לארץ לא נטלו לולב, מפני שלא ידעו בוודאות אימתי נתקדש החודש בבית הדין, ולכן הוצרכו לעשות מספק שני ימים טובים של גלויות. וכיוון שלא היתה וודאות ששבת היא היום הראשון, גזרו חכמים שלא ליטול בו לולב, שמא למרות שקבעו ליטול את הלולב בבית, יהיו שיטעו ויטלטלו אותו ברשות הרבים תוך חילול שבת (סוכה מג, א).

לאחר שנחרב בית המקדש, תקנו חכמים, שבכל העולם ייטלו לולב שבעה ימים זכר למקדש, ומנגד תקנו שגם בארץ ישראל, אם יחול היום הראשון בשבת, לא ייטלו לולב, כדי שיהיו כל ישראל נוהגים מנהג אחד (סוכה מד, א). וגם לאחר שהחלו לקדש חודשים על פי הלוח, וכבר לא היה ספק לגבי זמנו של היום הראשון, נשאר האיסור במקומו, שלא ליטול לולב ביום ראשון שחל בשבת (רמב"ם הל' לולב ז, טז-יח).

אפשר אולי לומר בטעם העניין, שלאחר חורבן בית המקדש, נחלש כוח השפעתה של מצוות נטילת לולב, ולכן היה צורך לחזקו על ידי נטילת לולב בכל מקום שבעה

ימים. ומנגד החשש מפני הפגיעה בכבוד השבת גבר מאוד, שהשבת נותרה יסוד החיים והברכה לקיומם של ישראל. וצריך לומר שקדושת השבת מועילה בזמן הזה במקום נטילת לולב. וכדי שלא יגיעו חס ושלום לחילול שבת, גזרו שגם כאשר היום הראשון חל בשבת לא ייטלו לולב. בפועל יוצא, שבשנים שיום ראשון של חג הסוכות חל בשבת, אין מקיימים את מצוות נטילת לולב מהתורה, מפני שנטילת הלולב בשאר הימים היא מצווה מדברי חכמים.

ב - איגוד המינים

ארבעת המינים מעכבים זה את זה, שאם היה חסר אחד מהם, אין יכולים לקיים את המצווה בשלושת הנותרים (מנחות כז, א). מצווה ליטול את כל ארבעת המינים יחד, ובדיעבד, אם היו כל ארבעת המינים אצלו, יכול לקיים את המצווה בברכה על ידי נטילתם אחד אחר השני (שו"ע תרנא, יב).

לא זו בלבד שמצווה ליטול את ארבעת המינים יחד, אלא שמצווה לאגוד את הלולב וההדסים והערבות יחד, שכך הוא נויה של המצווה, ומצווה להתנאות לפניו במצוות, שנאמר (שמות טו, ב): "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ". אבל האתרוג אינו נאגד עמהם, שכך דייקו חכמים בפסוק: "פְּרִי עֵץ הָדָר, כַּפּוֹת תְּמָרִים וַעֲנַף עֵץ עָבֹת וְעַרְבֵי נָחַל" (ויקרא כג, מ), הרי ש'ו' החיבור מחברת את שלושת המינים יחד, ואילו האתרוג נותר לבדו, ואינו נאגד עמהם.

יש אומרים שמצווה לאגוד את שלושת המינים בקשר גמור שאסור לעשותו בשבת, כדוגמת קשר כפול. וגם הנוהגים להשתמש בקוישקלאך (שרוולים מקליעת עלי לולב) נכון שיקשרו אותו בקשר כפול (שו"ע תרנא, א). ויש סוברים שאין צורך להקפיד על כך, אלא העיקר שיהיו שלושת המינים אגודים (ריטב"א, ועי' מ"ב תרנא, ח).

למרות שבפועל רבים נוהגים לאגוד את הלולב בעלי לולב, אפשר לאגוד את הלולב בכל סוג של חוט או רצועה (שו"ע תרנא, א).

כשאוגדים את הלולב עם ההדסים והערבות, צריך להקפיד ששדרתו של הלולב תהיה גבוהה טפח מעל ההדסים והערבות (שו"ע תרנ, ב). ואם היו ההדסים או הערבות ארוכים והלולב קצר, ושדרתו אינה גבוהה מהם טפח, יש לעשות אחת משתיים: או לקצר את ההדסים והערבות ולהעמידם על השיעור הכשר, שהוא שלושה טפחים, כדי ששדרתו של הלולב תהיה גבוהה מהם טפח. או לקושרם באופן שתחילתם תהיה נמוכה מתחילת הלולב, כדי שבפועל שדרתו של הלולב תצא מעליהם טפח.

לא ייטול יותר מלולב אחד ואתרוג אחד. ולהדסים צריך שלושה ולערבות שתיים, ואם רצה להוסיף עוד הדסים וערבות - רשאי, ורבים מדקדקים שלא להוסיף על שלושה הדסים ושתי ערבות (שו"ע תרנא, טו).

אסור להוסיף מין אחר על ארבעת המינים שצוותה התורה, והמוסיף עובר על איסור 'בל תוסיף' (שו"ע תרנא, יד).[1]. יש סוברים שכשם שאסור להוסיף מין על ארבעת המינים, כך אסור להוסיף הדס שוטה (בה"ג). ויש סוברים שאין הוא מין נוסף, והרוצה להוסיף הדסים שוטים רשאי (רב נטרונאי גאון ורב פלטוי גאון), וכך נוהגים עולי תימן.

יש נוהגים לקשור את ההדסים בצד ימין של שדרת הלולב ואת הערבות בצד שמאל (של"ה, מ"ב תרנא, יב). ויש נוהגים לקשור הדס אחד בימין, ואחד בשמאל, ואחד באמצע, וערבה אחת מימין ואחת משמאל (מ"א ד, בשם האר"י). ובשני האופנים מקיימים את המצווה למהדרין.

יש נוהגים להדר שיהיו ההדסים גבוהים מעט מהערבות, מפני שההדסים רומזים לצדיקים והערבות לעמי הארץ (רמ"א תרנא, א).

בנוסף למצווה לאגוד את שלושת המינים יחד, יש מהדרים לקשור את הלולב עצמו בעוד שלושה קשרים, והאשכנזים מקפידים להשאיר את החלק העליון שבלולב בלא קשירה, כדי לכסכס בלולב בעת הנענועים (רמ"א תרנא, א; מ"ב יד). ויש נוהגים לעשות י"ח קשרים בלולב (עיין כה"ח טז).

ג - סדר נטילת הלולב וברכתו

ייטול ביד ימין את הלולב וההדסים והערבות, וביד שמאל את האתרוג. וזאת משום ששלושת המינים יחד חשובים יותר מהאתרוג, ולכן ראוי לנוטלם ביד ימין שהיא החשובה והחזקה. ואם טעה והחליף את הידיים יצא ידי חובה.

יש אומרים שגם איטר ייטול את הלולב ביד ימין כדרך רוב האנשים, משום שגם אצל איטר יש חשיבות ליד ימין, שהיא רומזת למידת החסד (שו"ע תרנא, ג). וכן נוהגים על פי הקבלה. ויש אומרים, שהואיל ואצל איטר יד שמאל היא החזקה והחשובה, ייטול בה את שלושת המינים, ואת האתרוג ייטול ביד ימין (רמ"א).

צריך להקפיד ליטול את ארבעת המינים כדרך גדילתם, עיקרם למטה וראשיהם למעלה. ובאתרוג, עוקצו למטה וחוטמו למעלה, שכך היא תחילת גידולו באילן. ואם הפך אחד מהם, כיוון שנטלו שלא כדרך גדילתו, לא קיים את המצווה (סוכה לז, ב; מה, ב; שו"ע תרנא, ב).

אוחזים את הלולב כאשר שדרתו של הלולב לצד פניו של הנוטלו, ומצמידים את האתרוג לאגודת הלולב (שו"ע תרנא, יא). ובאופן זה מנענעים אותו לארבע רוחות ולמעלה ולמטה, כמבואר בהלכה הבאה.

תקנו חכמים לברך לפני קיום המצווה: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצוונו על נטילת לולב". כדי שהברכה תהיה סמוכה ככל האפשר לקיום המצווה, נוטלים לפני הברכה את ארבעת המינים, אלא שאוחזים את האתרוג הפוך, עוקצו למעלה וחוטמו למטה, באופן שאין מקיימים בו את המצווה, ומיד בסיום הברכה הופכים אותו ומנענעים את הלולב. ויש נוהגים לאחוז בעת הברכה את הלולב בלבד, ומיד בסיום הברכה נוטלים את האתרוג ומנענעים אותו עם הלולב (עיין שו"ע תרנא, ה).

ביום הראשון מוסיפים ומברכים לפני קיום המצווה 'שהחיינו' (שו"ע תרנא, ו).

נוהגים לעמוד בעת אמירת הברכה וקיום מצוות נטילת הלולב. והברכה מועילה לכל הלולבים שייטול וינענע באותו היום (רמ"א תרנא, ה).

נוהגים לברך על הלולב לפני תחילת ההלל (שו"ע תרמד, א). ויש מהדרים לברך על הלולב בסוכה לפני שהולכים לבית הכנסת, כדי לחבר את מצוות הלולב עם מצוות הסוכה (האר"י, של"ה). והמתפללים וותיקין, אינם יכולים לברך על הלולב לפני כן בסוכה, כי זמן נטילת לולב לאחר הנץ החמה.

נוטלים את הלולב והאתרוג בידיים, והמניח את הלולב או האתרוג בכלי ונטל את הכלי - לא יצא. ולא יהיה דבר חוצץ בין הידיים למינים, אבל האגד שאוגדים בו את הלולב אינו חוצץ, כי הוא נועד לצורך המינים. ויש שהחמירו להסיר טבעות מהאצבעות, אבל מן הדין הטבעות אינן חוצצות, הואיל והן מכסות רק חלק קטן מהיד (שו"ע תרנא, ז).

מי שכף ידו חבושה, ואצבעותיו מחוץ לתחבושת באופן שהוא יכול לאחוז בהן את המינים, יכול בדיעבד לקיים כך את המצווה (עיקרי הד"ט לג, כה, ועיין בהרחבות). ואם אינו יכול לאחוז את המינים באצבעותיו, יקיים את המצווה בידו השנייה בלבד, ויברך על הלולב ויאחז אותו תחילה ואח"כ יניח את הלולב ויאחז את האתרוג, שכבר למדנו בהלכה הקודמת, שבדיעבד אפשר ליטול את המינים בזה אחר זה.

ד - צורת הנענועים

בעצם זה שנוטלים את ארבעת המינים ומגביהים אותם - מקיימים את המצווה, שנאמר (ויקרא כג, מ): "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם". ותקנו חכמים לנענע את הלולב כדרך שצוותה התורה להניף כמה קרבנות (סוכה מב, א; מנחות סא, א).

כך היא דרך ההנפה: "מוליך ומביא, מעלה ומוריד". כלומר, מרחיק את הלולב ממנו וחוזר ומקרב אותו אליו, מעלה אותו כלפי מעלה ושוב מוריד. ויש בזה ביטוי של אמונה: "מוליך ומביא - למי שהארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד - למי שהשמים והארץ שלו" (סוכה לז, ב). ולכן נוהגים להניף לכל ארבע הרוחות, וכלפי מעלה וכלפי מטה. עוד אמרו חכמים (שם): "מוליך ומביא - כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד - כדי לעצור טללים רעים".

טעם נוסף, לאחר ימי הדין, בהם עמדנו לפני ה' בתפילה, אנו מתחילים את השנה בשמחה, ומניפים את ארבעת המינים כאות ניצחון על הצלחת התשובה והתחדשות ההתקרבות אל ה' יתברך (ויק"ר ל, ב; לעיל א, ג).

וכך הוא סדר הנענועים: מצמידים את האתרוג שביד שמאל אל אגודת הלולב וההדסים והערבות שביד ימין, ואוחזים אותם קרוב לגוף, ויש מהדרים להצמידם לחזה, ומשם מוליכים אותם לכיוון הנענוע כאשר ראש הלולב כלפי מעלה עם נטייה לכיוון הנענוע, ושוב מחזירים את ארבעת המינים אל הגוף. וכך עושים שלוש פעמים לכל אחד ששת הכיוונים שמנענעים אליהם, שהם ארבע רוחות ולמעלה ולמטה. כאשר מנענעים את הלולב כלפי מטה, אין הופכים את ראשו כלפי מטה, אלא כשראשו כלפי מעלה מוליכים אותו מכיוון הלב לכיוון מטה.

יש שמתחילים לנענע לכיוון מזרח, ומשם פונים לצד ימין, ומנענעים לדרום, מערב וצפון, ואח"כ מנענעים למעלה ולמטה (שו"ע תרנא, י). ועל פי מנהג האר"י, מנענעים תחילה לצד דרום, הנענוע השני לצפון, השלישי למזרח, הרביעי למעלה, החמישי למטה, והשישי לצד מערב.

יש שפונים בעת הנענוע אל הצד שאליו מנענעים את הלולב, ובעת שמנענעים למעלה ולמטה פונים למזרח. ויש שנוהגים לעמוד בכל סדר הנענועים לצד מזרח ומטים את הלולב כסדר הנענועים. וכל המנהגים הללו טובים, ונכון לכל אדם להמשיך במנהג אבותיו, וכשמנהג אבותיו אינו ברור, ינהג כפי שירצה.[2]. בבלי סוכה לז, ב: "מוליך ומביא מעלה ומוריד". "מוליך ומביא - למי שהארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד - למי שהשמים והארץ שלו". לדעת רבים למדנו מכאן שצריך לנענע לארבע רוחות ולמעלה ולמטה (שבולי הלקט, רא"ש ג, כו). וכך המנהג הרווח (שו"ע תרנא, ט). ויש שכתבו כפשוטו, מוליך ומביא כנגדו, ומעלה ומוריד, בלא צורך לפנות לארבע רוחות (רמב"ם ז, י; ריטב"א). וכן מנהג חלק מהתימנים (מהרי"ץ). לגבי מספר הנענועים למדנו בירושלמי ג, ח: "צריך לנענע שלש פעמים על כל דבר ודבר". יש סוברים שבעת שמוליך מנענע

שלוש פעמים כשהלולב רחוק מהגוף, ואח"כ מביא ומנענע שלוש פעמים כשהלולב קרוב לגוף (שו"ע תרנא, ט), ויש סוברים שמוליכים ומביאים שלוש פעמים (רמ"א), והאר"י תמך במנהג זה, וכך המנהג הרווח. ויש מדקדקים לצאת ידי שתי השיטות, ומוליכים ומביאים לכל צד שלוש פעמים, ובאחת הפעמים מנענעים את הלולב כשהוא רחוק שלוש פעמים, ושוב מנענעים אותו שלוש פעמים כשהוא קרוב לגוף (ב"ח, רש"ל, ט"ז ובכורי יעקב תרנא, לג). יש נוהגים לנענע לארבע רוחות על ידי הידיים בלבד בלי להפנות את הגוף לארבע רוחות (מהרי"ל, א"ר תרנא, כד; מ"ב לז). ויש נוהגים גם להפנות את הגוף לארבע רוחות (מאמ"ר יג; כה"ח צו). ומנהג האר"י להתחיל את הנענוע מהחזה, קרוב יותר למנהג זה (עי' שעה"צ מט).

מנהג אשכנז להשתדל לכסכס בלולב בעת הנענועים, היינו ליצור על ידי הנענועים רחש קל בעלים שבראש הלולב (מ"ב תרנא, מז). והספרדים אינם נוהגים לכסכס בלולב.

ה - היכן מנענעים

בנוסף לנענועים שלאחר הברכה על הלולב, תקנו חכמים לאחוז את הלולב בעת אמירת ההלל, ולנענעו בעת אמירת הפסוקים: "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ" ו"אָנָּא ה' הוֹשִׁיעָה נָּא" (סוכה לז, ב). וסמכו דבריהם על הפסוק (דברי הימים א' טז, לג-לה): "אָז יְרַנְּנוּ עֲצֵי הַיָּעַר... הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ. וְאִמְרוּ הוֹשִׁיעֵנוּ אֱלוֹהֵי יִשְׁעֵנוּ וְקַבְּצֵנוּ וְהַצִּילֵנוּ מִן הַגּוֹיִם לְהֹדוֹת לְשֵׁם קָדְשֶׁךָ לְהִשְׁתַּבֵּחַ בִּתְהִלָּתֶךָ". דרך רינתם של העצים על ידי שהם מתנועעים, ואימתי הם מרננים? בעת שאומרים 'הודו' ובעת שאומרים 'הושיענו'. ובתוך כך למדנו רמז נוסף בנענועי הלולב, שיש בהם תפילה לקיבוץ הגלויות מארבע כנפות תבל.

וכיוון שבחג הסוכות נידונים על הגשם, יש בנענועי ארבעת המינים שצמחו בגשמי השנה הקודמת ביטוי של הודאה על הברכה של השנה שעברה, ותפילה על השנה הבאה, שמן השמיים והארץ וארבע הרוחות, יבואו עלינו גשמים וטללים טובים, ולא גשמים וטללים רעים ולא רוחות רעות.

כפי שלמדנו, מנענעים את הלולב בעת שאומרים שני פסוקים: "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ" ו"אָנָּא ה' הוֹשִׁיעָה נָּא". ונוהגים לחלק את הנענועים לפי המילים, ובעת אמירת שם השם עוצרים ומכוונים לקדושת שמו. נמצא אם כן שבפסוק 'הודו' שיש בו שש מילים מלבד שם השם, בכל מילה מנענעים לכיוון אחד. ובפסוק 'אנא' שיש בו שלוש מילים מלבד שם השם, בכל מילה מנענעים לשני כיוונים (מ"ב תרנא, לז).

על פי המקובלים מנענעים חמש פעמים: א' לאחר הברכה על הלולב, ב' ב"הודו לה'" הראשון, ג' "אנא ה' הושיעה נא", ד' "אנא ה' הושיעה נא", ה' ב"הודו לה'" שבסוף ההלל. ואין הבדל בין החזן לקהל. וכן נוהגים ספרדים וחלק מהחסידים. ומנהג יוצאי תימן, שמנענעים ארבע פעמים, מפני שאין חוזרים על הפסוק "אנא ה' הושיעה נא".

למנהג אשכנז, הקהל מנענע בלולב תשע פעמים, והחזן שבע פעמים. וזאת משום שלמנהג זה נוהגים לנענע בכל עת שאומרים בהלל "הודו לה'", ועל ידי כך מתווספים לקהל עוד ארבעה נענועים, ולחזן עוד שני נענועים. ההבדל בין החזן לקהל נובע ממנהג אמירת ארבעה פסוקים אלו: "(א) הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ. (ב) יֹאמַר נָא יִשְׂרָאֵל כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ. (ג) יֹאמְרוּ נָא בֵּית אַהֲרֹן כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ. (ד) יֹאמְרוּ נָא יִרְאֵי ה' כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ". למנהג אשכנז, הקהל עונה אחר כל אחד מארבעת הפסוקים: "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ". נמצא שהקהל מנענע בלולבו בכל ארבעת הפסוקים. אבל החזן מנענע רק בשני הפסוקים הראשונים. בראשון מפני שהוא אומר "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ", ובשני, מפני שבפסוק זה הוא קורא לכל ישראל להודות לה', ובכך הוא שותף במה שהם אומרים אח"כ 'הודו'. אבל בשני הפסוקים האחרונים, כיוון שהוא אומר שבית אהרון ויראי ה' ישבחו לה', החזן אינו נכלל עמהם, ולכן אינו מנענע בהם (שו"ע ורמ"א תרנא ח). עוד נענוע אחד מתווסף למנהג אשכנז בסוף ההלל, שהואיל ואומרים פעמיים 'הודו', מנענעים שם פעמיים. וכבר למדנו שעל פי הקבלה מנענעים שם פעם אחת.[3]. יש מיוצאי אשכנז שנוהגים שגם החזן מנענע בעת אמירת שני הפסוקים האחרונים - "יאמרו נא בית אהרן" ו"יאמרו נא יראי ה'", אגב כך שהקהל מנענע (כמובא בתוס' סוכה לז, ב, 'בהודו'), וכתב בבכורי יעקב תרנא, לב, שאין לבטל מנהגם.

למנהג יוצאי ספרד הקהל חוזר על ארבעת הפסוקים, כך שממילא יש שם רק 'הודו' אחד. ועיין בפניני הלכה זמנים א, 17, במקורות שני המנהגים לעניית הקהל.

ו - נשים וקטנים בלולב

נשים פטורות ממצוות נטילת לולב, הואיל והיא תלויה בזמן, וכלל נקוט בידינו, נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן (קידושין כט, א). ואשה שרוצה לקיים מצווה שהזמן גרמה יש לה על כך שכר.

למנהג רוב יוצאות ספרד, נשים אינן מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן, שהיאך תברך "אשר קדשנו במצוותיו וצוונו" כאשר לא נצטוותה. ולמנהג יוצאות אשכנז, הואיל והנשים מקיימות בכך מצווה - מברכות. ואין חשש לגבי הנוסח, מפני שאין אומרים בנוסח הברכה 'וצוני' אלא 'וצוונו', היינו את כלל ישראל, ואף נשים בכלל זה. ואף שלפי

מנהגי ספרדים, נשים אינן מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן, לגבי נטילת לולב נהגו רבות לברך, ויש שנתנו לכך טעמים על פי הקבלה.[4]. עיין בפניני הלכה תפילת נשים ב, ח, 9. לעניין מנהג ספרדיות בברכת הלולב, דעת החיד"א, שנשים מברכות, וכ"כ זכור לאברהם; רב פעלים ח"א סו"י יב; כה"ח תקפט, כג. וכן נהגו במשפחת הרב עובדיה הדאיה. והרב משאש כתב בשמש ומגן ח"ב עב, ג, שרשאיות לברך. לעומת זאת, לפי השו"ע אין מברכות, וחיזק דבריו ביבי"א ח"א לט-מב, וח"ה מג.

קטן שיודע לנענע את הלולב כדין, היינו להוליך ולהביא להעלות ולהוריד, אביו חייב לחנכו למצוות הלולב. אם הבן הגיע לגיל שבו הוא יכול להגיע לבית הכנסת ולהתפלל, נכון שאביו יקנה לו ארבעה מינים כדי שיוכל לנענע במקומות שתקנו חכמים. ואם אין ביכולתו לקנות לו ארבעה מינים, לכל הפחות יתן לו בכל יום את לולבו כדי שיקיים בו את המצווה (סוכה מב, א; שו"ע תרנז, א, מ"ב ד).[5]. כפי שלמדנו לעיל ד, יג, כיוון שביום הראשון אין יוצאים ידי חובה בלולב שאול, צריך להיזהר שלא להקנותו ביום הראשון לקטן, מפני שאין בכוחו להקנות בחזרה, נמצא שאחר שהקטן יקנה את הלולב, שום אדם לא יוכל לקיים בו את המצווה של היום הראשון. אמנם אחר שכל הגדולים קיימו את המצווה אפשר להקנות את הלולב לקטן (שו"ע תרנח, ו), ויש אומרים שגם אז עדיף שלא להקנותו לקטן, שמא יגיע אדם שיצטרך לנוטלו (א"ר י). יש אומרים, שהקטן אינו יכול לקיים את מצוות החינוך ביום הראשון בלא שיהיה הלולב שייך לו, כפי שהגדולים אינם יוצאים ידי חובתם בלולב שאול (מ"א, א"ר, פמ"ג וח"א). ויש אומרים שגם בלולב שאול אפשר לחנכו למצוות, והקטן אף יכול לברך עליו (בגדי ישע, וכפי שמשמע ממרדכי, ראב"ן ושו"ע, כמבואר בשעה"צ תרנח, לו). ואפשר לסמוך עליהם.

טוב לעודד בנות קטנות שינענעו בכל יום את הלולב, ואף שנשים פטורות מנטילת לולב, מכל מקום מצווה יש להן, ואם כן יש בזה חינוך לחיבוב מצוות.

ז - שמירת ארבעת המינים

צריך להשתדל לשמור את ההדסים והערבות בטריותם, ולשם כך היו שומרים אותם במים. וכן מבואר במשנה (סוכה מב, א), שביום טוב מותר להחזיר את הלולב עם ההדסים והערבות לתוך כלי המים שהיו בו לפני כן, ואף מותר להוסיף מים לכלי. אבל אסרו חכמים להחליף ביום טוב את המים שבכלי או לקחת כלי חדש ולמלאו במים לצורך זה, מפני שזו טרחה שנראית כפעולה של תיקון כלי, שעל ידי כך המינים מתקיימים (שו"ע תרנד, א).

בחול המועד היו נוהגים להחליף את המים שבהם שרו את הלולב עם ההדסים והערבות, שעל ידי כך היו המינים נשמרים יותר בטריותם. ויש נוהגים לפרק את איגוד הלולב, ולהניח את ההדסים בצנצנת מים ולעטוף את הערבות במגבת לחה או להשרותן בתוך מים. וישנה דרך נוספת לשמור על טריות המינים, על ידי הכנסתם לנרתיק אטום. וזה בתנאי שלא שהו זמן רב מחוץ לנרתיק, אבל אם שהו זמן רב וההדסים והערבות כבר החלו להתייבש, עדיף להניחם תחילה במים כדי לשקם את חיוניותם.

יש מהדרים להחליף בכל יום את הערבות, מפני שעיקר ההידור בערבות שיהיו רעננות (רמ"א תרנד, א). ורבים מסתפקים בכך שמשתדלים לשמור עליהן שלא יתייבשו.

כיוון שיש מצווה לאגוד את הלולב עם ההדסים והערבות, כאשר מביאים ערבות חדשות, או כאשר מחזירים את ההדסים מכלי המים שהיו בו, אין להסתפק בתחיבתם לתוך הקשר הקיים, אלא מצווה לקשור אותם מחדש, או לפחות להוסיף עליהן עוד קשר, כדי לקיים בכך את מצוות האיגוד (מ"ב תרנד, ה).

ח - דין מוקצה בארבעת המינים

משעת נטילת ארבעת המינים ביום הראשון, נעשו ארבעת המינים מוקצים למצוותם, ואסור להשתמש בהם לשימושם הרגיל. לפיכך, אסור לאכול את האתרוג ואסור להריח בהדס, וגם לצורך הבדלה שבמוצאי שבת אסור להריח בהדס. וגם אם האתרוג או ההדסים נפסלו, איסור המוקצה נותר עליהם עד סוף החג (שו"ע תרנג, א; תרסה, א).

אמנם מותר להריח באתרוג, משום שעיקר ייעודו של האתרוג לאכילה, ורק מזה הוא הוקצה, אבל מן הריח שנלווה אליו לא הוקצה (סוכה לז, ב). אלא שהתעורר ספק לגבי מי שנוטל את האתרוג כדי לקיים בו את המצווה וגם כדי ליהנות מריחו. יש אומרים שהואיל והוא נהנה מהריח, יברך "הנותן ריח טוב בפירות". ויש אומרים שהואיל ועיקר נטילתו למצווה, לא יברך על ריחו. כדי לצאת מהספק נכון לכוון בעת נטילת האתרוג למצווה, שנטילתו היא לשם מצווה ולא כדי ליהנות מריחו (שו"ע רטז, יד; תרנג, א). אבל שלא בעת קיום המצווה, הרוצה להריח באתרוג מברך: "הנותן ריח טוב בפירות".[6].

סוכה לז, ב: "אמר רבה: הדס של מצוה אסור להריח בו, אתרוג של מצוה - מותר להריח בו. מאי טעמא? הדס דלריחא קאי, כי אקצייה - מריחא אקצייה, אתרוג דלאכילה קאי - כי אקצייה מאכילה אקצייה". כאשר נוטלים את האתרוג כדי לקיים בו את המצווה, מותר כדרך אגב גם להריח אותו, אלא שאין מברכים עליו, כדין המריח פרי תוך כדי אכילתו. ונכון שלא יתכוון באותה שעה ליטלו גם כדי להריחו, כי אז לראבי"ה, ראב"ן ורוקח, צריך לברך עליו, ולה"ר שמחה לא יברך, מפני שייעודו למצווה מבטל את מעלת

הריח שבו. וכתב רבנו פרץ שכדי לצאת מהספק טוב במצב כזה להימנע מלהריח בו, וכ"כ בשו"ע רטז, יד; תרנג, א. אבל אם נטלו בזמן אחר כדי להריח בו, לרוב הראשונים ורש"ל, מ"א וחוות יאיר, יברך. ואמנם לרבנו שמחה, ט"ז, א"ר, ח"א, סדבה"נ, לא יברך, אך העיקר כדעת הסוברים לברך, שכך הוא פשט הגמרא סוכה לז, ב, וכ"כ במ"ב רטז, נב; ובבאו"ה 'המריח', חזו"ע הל' ברכות עמ' שכז. בנוסף לכך, מי שרגיל להריח באתרוגו ולברך על כך, הרי הוא כמי שמתנה מתחילה שלא להקצות מכך את האתרוג, וממילא גם למחמירים יהיה מותר לו לברך על ריחו (עיין בבאו"ה תרסד, ט, 'אם').

לאחר שנסתיימו שבעת ימי חג הסוכות, פוקע איסור מוקצה מהמינים, ומותר להשתמש בהם לכל שימוש. אבל אסור לבזותם, כגון לזורקם לאשפה מטונפת או לדרוך עליהם (שו"ע תרסד, ח).

מי שלפני שהתחיל ליטול את ארבעת המינים התנה בליבו שלא יהיו מוקצה אלא יוכל להשתמש בהם כאוות נפשו, לא חל עליהם איסור מוקצה, ומותר להשתמש בהם כרצונו.[7]. בסוכה מו, ב, מבואר שמי שייעד שבעה אתרוגים לשבעת ימי החג, נעשה כל אתרוג מוקצה לאותו יום שבו ייטול אותו, וכשיסתיים אותו היום, מותר לאוכלו, וכן נפסק בשו"ע תרסה, ב. ואם התנה מראש שלא יחול על ארבעת המינים דין מוקצה, אין בהם שום איסור. וביאר בבאו"ה תרסד, ט, 'אם', שאמנם לדעת תוס' ביום הראשון שחסר פסול בו, התנאי לא מועיל, ורק לשאר הימים התנאי מועיל. אבל לדעת רשב"א, ר"ן ויראים, גם ביום הראשון התנאי מועיל. ודעה זו הובאה בשו"ע תרסד, ט.

ט - מנהג ההקפות במקדש

בכל ימי הסוכות היו הכהנים מקיפים את המזבח פעם אחת, וביום השביעי היו מקיפים את המזבח שבע פעמים. והיו אומרים בעת ההקפות: "אָנָּא ה' הוֹשִׁיעָה נָּא. אָנָּא ה' הַצְלִיחָה נָּא", ולדעת רבי יהודה: "אני והו הושיעה נא" (סוכה מה, א). יש אומרים שהיו נוטלים לולב בעת ההקפות, ויש אומרים ערבות (סוכה מג, ב).[8]. נחלקו בגמרא סוכה מג, ב, ובראשונים, במה היו מקיפים במקדש. לרש"י ההקפות היו בערבות, וכתבו התוס' שהקיפו בערבות לפני שזקפו אותן בצידי המזבח. ולדעת רמב"ם (לולב ז, כב-כג) ור"ן, הקיפו בלולב. וכתב רמב"ם שמנהג הערבה לזקוף אותן בצידי המזבח ולא להקיף בהן. וכן מנהגנו כיום, שאנו מקיפים בלולב, ובהושענא רבה נוטלים ערבה. (אמנם לשו"ע תרסד, ג, מקיפים בהושענא רבה בערבות).

אמרו חכמים שמנהג ההקפות נתקן כזכר להקפות שציווה ה' את ישראל לערוך סביב העיר יריחו בימי יהושע בן נון. וזאת כדי שיוכלו לכבוש אותה ואת כל הארץ (ירושלמי

סוכה פ"ד ה"ג). וכך הקיפו: הכהנים נשאו את ארון ה', ושבעה כהנים תוקעי שופרות הלכו לפני הארון, ולפניהם הלך חיל החלוץ, ואחרי הארון הלכו שאר אנשי החיל. במשך ששה ימים הקיפו את יריחו בכל יום פעם אחת, וביום השביעי הקיפו שבע פעמים, ובסיום ההקפה השביעית תקעו הכהנים תקיעה גדולה, וכל העם הריע, ונעשה נס וחומת יריחו נבלעה תחתיה וכבשו ישראל את יריחו (יהושע ו).

על פי חכמי הסוד, יריחו שהיא העיר הנמוכה בעולם, היתה המרכז התרבותי של כנען, ובה התרכזה רוח הטומאה של הכנענים, שהשתמשו בקדושתה של ארץ ישראל לצורך תאוותיהם הגשמיות. והחומה הגדולה שהקיפו בה את עירם שימשה להם כמחסום בפני האור האלוקי, כדי שיוכלו להתחזק בדרך טומאתם בלא הפרעה של הרהורי תשובה ונקיפות מצפון הבאים מההארה האלוקית המקיפה. ולכן יריחו היתה המנעול שעצר בעד ישראל להיכנס לארץ ולגלות בה את דבר ה' (עי' במד"ר טו, טו). וציווה ה' לישראל להקיף את יריחו ולגלות בכך את האור האלוקי שמקיף את המציאות, ומתוך כך נפלו חומות יריחו, וישראל כבשו את יריחו ויכלו להתחיל לגלות את הקדושה שבטבע. כמו מצוות ישוב הארץ, שעל ידי הארתה הכללית על כל המציאות, מתגלה הקדושה שבתוך הטבע, כך גם מצוות הסוכה שחופפת על האדם, מגלה את הקדושה שבטבע, שעל ידה החיים הטבעיים, כאכילה ושינה, הופכים להיות מצווה.

וזהו שתקנו חכמים לערוך הקפות בחג הסוכות סביב המזבח, כדי להפיל את חומות הטומאה שחוסמות את האור האלוקי מלהאיר אלינו, ולהגביר את הארת האור שמקיף את המציאות על כל מרכיביה, ועל ידי כך נוכל להתגדל באמונה ולגלות את הקדושה שבתוך הטבע.

י - מנהג ההקפות כיום

לאחר שנחרב בית המקדש, נהגו ישראל לעשות זכר למקדש, ולקיים הקפות בבתי הכנסת. וכיוון שלא היתה על כך תקנה מסודרת, מצינו בתקופת הגאונים מנהגים שונים בהקפות, ובתקופת הראשונים כבר נתקבע מנהג אחד בכל ישראל.

מניחים את ספר התורה על הבימה, וכל הקהל אוחז בארבעת המינים ומקיף בכל יום את הבימה פעם אחת, וביום השביעי שבע פעמים. והטעם שמקיפים את ספר התורה, משום שלאחר שנחרב בית המקדש, לימוד התורה במקום המזבח, שהלומד את פרשת הקרבנות נחשב כמי שמקריב אותם על גבי המזבח. במשך הדורות חוברו להקפות תפילות מיוחדות שבהם משולבת התחינה "הושיעה נא" ו"אני והו הושיעה נא", ואומרים אותן לפני ההקפות, במשך ההקפות ולאחריהן, כל עדה לפי מנהגה.

המנהג הרווח שאחד אוחז בספר התורה במשך כל ההקפות (חיד"א, פמ"ג), ובחלק מקהילות הספרדים לא הקפידו על כך (כה"ח תרס, ו).

מי שאין לו לולב אינו מקיף (רמ"א תרס, ב; ברכ"י; כה"ח יג). וכיוון שכך, יש נוהגים להעמיד אדם שאין לו לולב עם ספר התורה ליד הבימה.

ההקפות נעשות דרך ימין, היינו כשעומדים עם הפנים כלפי הבימה - פונים לימין (שו"ע תרס, א; מ"ב ג).

יש אומרים שכמו בעת נטילת הלולב כך גם בעת ההקפות צריך לאחוז את הלולב בימין ואת האתרוג בשמאל כשהם נוגעים זה בזה (רוקח, מהרי"ל, בא"ח). ויש אומרים שמי שנצרך לאחוז בסידור ביד אחת, יכול לאחוז את ארבעת המינים בידו השנייה (יפה ללב; גינת ורדים). ושני המנהגים טובים.

נוהגים להשאיר את ארון הקודש פתוח במשך ההקפות (קצוש"ע קלז, יא).

כשאין שם ספר תורה יש אומרים שלא יקיפו (בכורי יעקב תרס, ב), ויש אומרים שיקיפו את הבימה בלא ספר (בא"ח האזינו טו).

מנהג ספרדים וחסידים להקיף לאחר אמירת ההלל ולפני אמירת קדיש תתקבל (כה"ח תרס, ד). ומנהג מקצת אשכנזים להקיף אחר תפילת מוסף (עולת ראיה ח"ב עמ' שע).

בשבת אין מקיפים, ויש נוהגים לומר הושענות ויש שאינם אומרים (שו"ע תרס, ג; כה"ח כג).

יש אומרים שאבל בתוך שנתו על אביו או אימו אינו מקיף, כי ההקפות הללו לשמחה נתקנו (רמ"א תרס, ב; מ"ב ט). ורבים סוברים שגם אבל משתתף בהקפות (ב"י, האר"י, ח"א קמח, יט). וכך נוהגים כל יוצאי ספרד ורבים מיוצאי אשכנז (גשר החיים כ, ג, ו).

ו - הושענא רבה

א - הושענא רבה

שביעי של חג הסוכות נקרא 'הושענא רבה', וזאת משום שבחג הסוכות נידונים על המים, וחיתום הדין ביום האחרון של סוכות. וכיוון שבמים תלויים חיי הצומח, החי והאדם, מרבים בתחינות 'הושע-נא' לה'. ולוקחים ביום זה ערבות, מפני שהערבות נזקקות למים יותר מכל, ובהן היובש ניכר מאוד. והקפידו חכמים שלא יחול הושענא רבה בשבת, כדי שיוכלו להתחנן ולזעוק על המים (רוקח סי' רכא).

כשם שהמים מקיימים את החיים בעולם הזה, כך המים הרוחניים שהם התורה מקיימים את חיי הרוח, וזהו שאמרו חכמים (ב"ק יז, א): "אין מים אלא תורה". הרי יוצא שהדין

על המים כולל בתוכו דין על כל חיי האדם, הגשמיים והרוחניים. וזהו שאמרו חכמים ששלושה מועדים ישנם לדין, הראשון בראש השנה, השני ביום הכיפורים, והשלישי בהושענא רבה (זוהר ח"ב קמב, א). וכך אמר הקב"ה לאברהם אבינו, אם אין כפרה לבניך בראש השנה, תהיה ביום הכיפורים, ואם לא - תהיה בהושענא רבה (מטה משה תתקנז; כה"ח תרסד, ב).

בלשון אחרת אמרו, שאף שגזר הדין נחתם ביום הכיפורים, ההוראה להוצאת הדין אל הפועל ניתנת בהושענא רבה. משל לבית דין שכבר קיבל החלטה, אבל כל זמן שגזר הדין עדיין לא נכתב על שטר וניתן ביד השליחים שיוצאים להביאו לידי הממונים האחראים על הוצאתו לפועל, עוד אפשר לפעול כדי לשנותו לטובה. וזה עניינו של הושענא רבה, שבו נכתבות הפתקאות של גזר הדין וניתנות ביד השלוחים היוצאים מבית הדין של מעלה להביאן לכל המלאכים הממונים על הוצאת הדין לפועל. וכיוון שהפתקאות עוד לא נכתבו והשליחים עוד לא יצאו, עדיין אפשר להיטיב את גזר הדין. ולכן נכון לחזור בתשובה ביום הושענא רבה (זוהר ח"ג לא, ב). ויש לדעת, שגם לאחר כתיבת הפתקה ב'הושענא רבה', עדיין לא ניתנה רשות לבצע את הדין עד סיום שמיני עצרת, ולכן עד סיום שמיני עצרת עוד מועילה התשובה לבטל את הדין ולהיטיבו (זוהר ח"א רכ, א; ח"ב קמב, א; שער הכוונות דרושי חג הסוכות עמ' שיד-שטז).

יש שנהגו לקיים שמחה גדולה בליל הושענא רבה כמו בשאר הלילות של חג הסוכות (זרע אמת ב, קנז). אבל המנהג הרווח ללמוד תורה בליל הושענא רבה, ומשלבים את הלימוד בשמחת החג, אבל אין עורכים ריקודים עם תזמורת. ומנהג חסידות להישאר ער ולעסוק בתורה בכל ליל הושענא רבה, כדי לתקן את פגמי הנפש ולהזדכך לקראת גמר הדין. והיו שנהגו לקרוא בליל זה את כל התורה (שבולי הלקט שע"א). ועל פי האר"י סודר 'תיקון' שעיקרו קריאת ספר 'דברים' ו'תהלים' (כה"ח תרסד, ג-ד).

כפי שלמדנו (ה, י), בכל יום מקיפים עם ארבעת המינים הקפה אחת, ואומרים עם ההקפה ולפני ההקפה ואחריה מעט תחנונים. וביום הושענא רבה מקיפים לפי אותו סדר שבע פעמים, ומרבים בתחנונים לאחר סיום שבע ההקפות.

מפני קדושתו ומצוותו המיוחדת של היום, נוהגים לעשות ביום הושענא רבה סעודה חשובה (ערוה"ש תרסד, יג).

ב - מנהג הערבה בזמן בית המקדש והיום

בנוסף למצוות התורה ליטול ערבות כחלק מארבעת המינים (לעיל ד, א), ישנה מצווה שמקורה בהלכה למשה מסיני, להביא לבית המקדש ענפים ארוכים של ערבות, ולזקוף

אותם בצידי המזבח כשראשיהם כפופים על גבי המזבח. בעת הבאת הערבות היו הכהנים תוקעים תקיעה תרועה ותקיעה. וכך נהגו בכל ימי חג הסוכות, חוץ משבת שבה לא היו זוקפים את הערבות. אמנם אם חל יום הושענא רבה בשבת, היו מקיימים בו את מצוות הערבה, לפי שבו עיקר מצוות הערבה. וכדי שלא לחלל שבת, היו קוטפים את הערבות בערב שבת, ומשרים אותן בתוך גיגיות של זהב מלאות מים כדי שלא יכמושו, ולמחר היו זוקפים אותן בצידי המזבח (סוכה מה, א).[1]. אמנם מעיקר הדין רק בלולב היה חשש שמא יגיעו לידי חילול שבת, שכן מצוות הלולב מתקיימת על ידי כל אחד מישראל, ויש מקום לחשוש שיהיו אנשים שיטלטלו את הלולב ד' אמות ברשות הרבים, אבל מצוות הבאת הערבה למזבח עפ"י הלכה למשה מסיני מתקיימת על ידי הכהנים במקדש. ויש מקום לומר שגם לפי מנהג הנביאים שכל ישראל בכל מקום נוטלים ערבה, לא היה חשש שיחללו שבת, מפני שהגבאים היו מביאים אותן לבתי הכנסת מערב שבת, ולא היו שאלות הלכתיות לגבי כשרותן, ולכן לא היה חשש שיחללו בהן שבת. אלא שאם היו מקיימים בשבת את מצוות הערבה שאינה כתובה בתורה, היה נראה כאילו היא חשובה ממצוות הלולב שכתובה בתורה, ולכן גם את מצוות הערבה לא היו מקיימים בשבת (סוכה מד, א). אמנם אם חל הושענא רבה בשבת, היו מקיימים את מצוות הערבה במקדש, כדי שידעו הכל את חשיבותה, שהיא הלכה למשה מסיני, ומבחינה מסוימת היא נחשבת כמצווה מהתורה (סוכה מג, ב).

כהמשך לכך הנהיגו הנביאים שלא רק במקדש ייטלו ערבות, אלא בכל מקום ייטלו ישראל ערבות, ועוד הנהיגו לחבוט בהן. לאחר שנחרב בית המקדש המשיכו ישראל במנהג הנביאים ליטול ערבות ביום השביעי זכר למקדש. ואף שבבית המקדש היו נוטלים ערבה בכל ימי הסוכות, לאחר החורבן נהגו ליטול ערבות רק יום אחד. ובחרו ביום השביעי, לפי שבו עיקר מצוות הערבה, ובמקדש הקיפו ביום זה את המזבח שבע פעמים. ובעלי הסוד פירשו שיש קשר פנימי בין היום השביעי למצוות הערבה.

וכל כך חשוב מנהג הערבה, עד שיש אמוראים שסוברים שגם לאחר החורבן, כאשר עוד קדשו את החודש בבית הדין, נמנעו מלקבוע את ראש השנה ביום ראשון, כדי שלא יחול יום שביעי של סוכות בשבת, ויתבטלו ממנהג הערבות של הושענא רבה (סוכה מג, ב). וכן נקבע בלוח העברי שהותקן על ידי בית הדין האחרון בארץ ישראל, שלעולם לא יחול יום הושענא רבה בשבת, כדי שלא יתבטל מנהג הערבות (ר"ן, לבוש. ועיין פ"ה זמנים א, ג).

לכאורה הערבה רומזת ליהודי הפשוט ביותר, שאין בו לא טעם ולא ריח, לא תורה ולא מעשים טובים, וכל מה שצוותה התורה לאוגדו עם שלושת המינים כדי שלא יאבד מן העולם (ויק"ר ל, יב; לעיל ד, ב-ג), ואם כן יש לשאול, מה הטעם ליטול אותה לבד? אלא שיש צד נוסף בערבה, שדווקא מפני שאין בה טעם וריח, היא מבטאת את בעל התשובה, שמכיר במיעוט ערכו ובחסרונותיו, ויודע שרק על ידי הקב"ה יוכל להיוושע. ומבחינה זו בעל התשובה קשור אל הקב"ה יותר מהצדיקים הגמורים. שהצדיקים מתקיימים בזכות מעשיהם הטובים, ואינם נזקקים לעזרה מיוחדת משמיים, ואילו בעל התשובה יודע שהוא תלוי לגמרי בה' יתברך, שלמרות חטאיו פותח יד לקבלו בתשובה, ועל ידי כך הוא מקושר יותר אל ה'. ועל זה אמרו חכמים (ברכות לד, ב): "במקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם עומדים".

וביום הושענא רבה, לאחר שכבר השתדלנו ככל יכולתנו לעשות את כל סדרי התשובה והתפילה של ראש השנה ויום הכיפורים, אנו באים להיוושע בענווה ותחנונים עם הערבות, כבעלי תשובה שיודעים שכל ישועתם תלויה בה' בלבד. ולכן נקראות הערבות 'הושענות', שבזכות הענווה הרמוזה בהן אנו נושעים. גם מנהג החבטה מבטא את הנכונות שלנו לבטל את עצמנו ואת יצרנו הרע כדי לעבוד את ה' בלבב שלם.

ג - דיני חיבוט ערבה

מנהג ישראל ליטול ערבה ביום השביעי זכר למקדש, וחובטים בה על הקרקע או על הכלי, כפי שהנהיגו הנביאים בזמן שבית המקדש היה קיים (רמב"ם הל' לולב ז, כב). ונחלקו האמוראים האם הנביאים קבעו את החבטה בתורת תקנה שמברכים עליה, או כמנהג שאין מברכים עליו (סוכה מד, א-ב, רש"י). למעשה נפסק שהוא מנהג ואין מברכים עליו (שו"ע תרסד, ב).

אורך הערבה צריך להיות שלושה טפחים כערבה שבלולב. מעיקר הדין אפשר להסתפק בערבה אחת לחיבוט, וכיום נוהגים על פי האר"י ליטול חמש ערבות (שו"ע תרסד, ד; מ"ב טז). יש שהעדיפו שלא לאגוד את חמש הערבות יחד, ויש שהעדיפו לקושרם יחד, וכך נוהגים (מ"ב תרסד, יז; כה"ח לה).

למרות שלמצוות ארבעת המינים, אם נשרו מהערבה רוב העלים - נפסלה, למנהג חיבוט הערבה מספיק שיישאר בערבה עלה אחד בלבד. אמנם אין ראוי להקל בזה, אלא נכון להדר במצווה ולקיים את החיבוט בערבות נאות וכשרות ללולב (שו"ע רמ"א תרסד, ד; כה"ח תרסד, לד).

לכתחילה נוהגים לקחת למנהג החביטה ערבות חדשות שעוד לא חבטו בהן, אבל להלכה אנשים רבים יכולים לקיים את המצווה באותן הערבות. מפני שהחבטה אינה פוסלת אותן, וכל עוד אורך הערבות שלושה טפחים ונותר בכל אחת מהן עלה אחד, אנשים נוספים יכולים לקיים בהן את מנהג המצווה.

חובטים בערבה פעמיים או שלוש על קרקע או כלי (רמב"ם, שו"ע תרסד, ד). ועל פי האר"י נוהגים לחבוט חמש פעמים על הקרקע. כמה אחרונים כתבו שטוב לחבוט תחילה על הקרקע כמנהג האר"י, ואח"כ על כלים כגון ספסלים, מפני שיש סוברים שטוב שייתלשו עלים בחבטה, ועל ידי חיבוט על כלים העלים נתלשים יותר (בכורי יעקב תרסד, טז; מ"ב יט). המדקדקים במנהגי האר"י מקפידים לחבוט חמש פעמים על קרקע שאינה מרוצפת, ומקפידים שהערבות ישארו כשרות ללולב עד סוף החבטות (כה"ח תרסד, לז).

נוהגים שלא ליטול את ארבעת המינים והערבות יחד, אלא את שבע ההקפות עורכים עם ארבעת המינים בלבד, ולאחר מכן ממשיכים לומר עמהם פיוטים ותפילות, לאחר מכן מניחים את ארבעת המינים ונוטלים את הערבות ואומרים עוד כמה פיוטים ותפילות וחובטים בערבות (רמ"א תרסד, ז; מ"ב כו, עפ"י האר"י; כה"ח לב). ומנהג תימנים לאחוז בעת ההקפות של הושענא רבה גם את הלולב וגם את הערבות (וכ"כ שו"ע תרסד, ג).

אין יוצאים ידי חובה בערבה שבלולב, שכל זמן שהערבה אגודה עם הלולב אין אפשרות לקיים בה את מצוות החבטה. אבל אם לאחר נטילת הלולב יוציאו את הערבה מאיגוד הלולב, יוכלו לקיים בה את מצוות החבטה (שו"ע תרסד, ה; מ"ב כא).

ד - ארבעת המינים וההושענות לאחר החג

כפי שלמדנו (לעיל ה, ח), ארבעת המינים מוקצים למצוותם, וכל שבעת הימים אסור להשתמש בהם לשימושם הרגיל, לפיכך, גם לאחר שקיים אדם מצוות נטילת לולב בהושענא רבה, אסור לאכול מאתרוגו ואסור להריח בהדסו (ואם התנה על כך מראש - מותר). ומשעה שיסתיים היום השביעי יפקע מהם האיסור, והרי הם מותרים באכילה והנאה (תוס' סוכה י, ב, 'עד'; באו"ה תרסה, א, 'אתרוג').

ואם אין לו בהם צורך, כבר ביום השביעי לאחר קיום המצווה, מותר לו להניחם בחצר או בכל מקום שמניחים בו גזמי עצים ועשבים. שהואיל והם 'תשמישי מצווה' ולא 'תשמישי קדושה', אינם צריכים גניזה. אבל לא יניחם באשפה מטונפת או במקום שהכל דורכים עליהם, שהואיל ונעשתה בהם מצווה, אסור לבזותם (שו"ע תרסד, ח).

לגבי ההושענות שחובטים בהם, יש שנהגו להצניעם מעל ארון הקודש. ואולי עשו זאת כדי שלא יזרקו את הערבות מחוץ לבית הכנסת ויבואו לדרוך עליהן ולבזותן. אבל למעשה, עדיף לשמור על כבודו של ארון הקודש ולהניח את הערבות בצידי החצר או במקום שבו מניחים ענפים גזומים. ויש נוהגים לשמור את הערבות עד פסח כדי לשרוף בהן את החמץ או לאפות בהן את המצות (רמ"א תרסד, ט). ויש שנהגו להניח אותן בבית או בחצר כסגולה לשמירה.

ה - היציאה מהסוכה

אין לסתור את הסוכה עד סיום חג הסוכות. ואף מי שסיים לאכול את סעודת 'הושענא רבה' ואינו מתכוון לישון עוד במשך היום, לא יסתור את סוכתו. מפני שמצוות הישיבה בסוכה נמשכת עד סיום היום, ואם ירצה ללמוד או לשוחח, מצווה שיעשה זאת בסוכה. אבל כשעתיים וחצי לפני השקיעה, מותר לפנות את הרהיטים מהסוכה לקראת שמיני עצרת (שו"ע תרסו, א).

ראוי לשהות בסוכה לקראת סיום הושענא רבה, כדי להסתופף עד כמה שאפשר בצל המצווה שאנו עומדים להיפרד ממנה למשך שנה שלימה. ויש נוהגים לנשק את הסוכה בעת שנפרדים ממנה בסיום הושענא רבה (של"ה, מ"ב תעז, ה). ויש נוהגים לומר תפילת פרידה, כמובא בסידורים (רמ"א תרסז, א).

סכך הסוכה, דפנותיה וקישוטיה - מוקצים למצוותם, ועד סיום החג אסור להשתמש בהם לצורך אחר. ואף שביום השמיני כבר אין מצווה לשבת בסוכה, כיוון שהאיסור נמשך עד סוף בין השמשות של היום השביעי, שאז כבר מתחיל היום השמיני, האיסור נמשך עד סוף היום השמיני (שו"ע תרסז, א, לעיל ב, טז).

וכיוון שהסכך, הדפנות והקישוטים, הם 'תשמישי מצווה', אינם צריכים גניזה, אבל אסור לבזותם, כגון להשתמש בניירות הקישוטים לצורכי שירותים או לפסוע על עצי הסוכה דרך ביזיון (מ"ב תרלח, כד).

אסור לאכול בסוכה ביום השמיני, וכל מי שאוכל בסוכה לשם מצווה ביום שאינו אחד משבעת ימי חג הסוכות, עובר באיסור תורה, שנאמר (דברים יג, א): "אֵת כָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת לֹא תֹסֵף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ". וגם אם אינו מכוון לקיים מצוות סוכה, אסור מדברי חכמים לאכול בסוכה ביום השמיני, מפני שהוא נראה כמי שמתכוון להוסיף על המצווה. ומי שאין לו מקום אחר לאכול, כדי שלא יֵראה כמי שמתכוון להוסיף על המצווה, צריך לפני היום השמיני להסיר מסכך הסוכה מקום של ארבעה טפחים על ארבעה טפחים (כ-32 ס"מ), ובכך יֵראה שאינו מעוניין

בסכך. וכל החשש שמא יֵראה כמי שמתכוון להוסיף על המצווה הוא ביום השמיני, אבל מי שרוצה לאכול בסוכה לאחר היום השמיני, אינו צריך לפחות מהסכך, מפני שאין לחשוש שהרואים יחשבו שהוא מתכוון להוסיף על המצווה (רמ"א תרסו, א).
בחוץ לארץ אוכלים בסוכה גם ביום השמיני, כי הוא נחשב אצלם ספק שביעי, אבל אין מברכים על הישיבה בסוכה, הואיל ונוהגים בו יום טוב של שמיני עצרת, ואם יברכו על הסוכה נמצאת סתירה במנהגם (סוכה מז, א; שו"ע תרסח, א; עיין פ"ה מועדים ט, 4).
אבל ביום התשיעי שנקרא בחוץ לארץ 'שמחת תורה', אסור לאכול בסוכה, מפני שהאוכל אז בסוכה נראה כמי שרוצה להוסיף על המצווה. ומי שאין לו מקום אחר לאכול, אינו יכול להסיר חלק מהסכך לפני היום התשיעי, משום איסור סותר בחג. וכדי שלא יֵראה כעובר באיסור 'בל תוסיף', יכניס לתוך הסוכה קדרות וצלחות מלוכלכות, שזה דבר שאסור לעשות בסוכה, ועל ידי כך יהיה ניכר שאינו מתכוון לשבת שם לשם מצוות סוכה (שו"ע תרסו, א).

ז - שמיני עצרת

א - שמיני עצרת רגל בפני עצמו

יום טוב של שמיני עצרת נחשב מצד אחד כהמשך של חג הסוכות, ומנגד הוא נחשב כרגל בפני עצמו. מכך שקוראים לו 'שמיני', הרי שהוא נחשב כהמשך של שבעת ימי חג הסוכות. וכן במצוות העלייה לרגל והקרבת עולת ראיה ושלמי חגיגה הוא נחשב כהמשך של חג הסוכות, שכל שעלה למקדש והקריב עולת ראיה ושלמי חגיגה בחג הסוכות, אינו חייב להקריב אותם שוב בשמיני עצרת. ואם לא הספיק להקריב אותם בחג הסוכות, יכול להקריבם בשמיני עצרת (ר"ה ד, ב).
מאידך, לכמה עניינים הוא נחשב "רגל בפני עצמו". ראשית, המצוות המיוחדות של חג הסוכות אינן מתקיימות בו, שאין בשמיני עצרת מצווה לשבת בסוכה וליטול לולב ולנסך מים עם קרבן התמיד. וכיוון שכך, גם שמו שונה, שאין הוא נקרא 'חג הסוכות' אלא 'שמיני עצרת', וכפי שאומרים בתפילה, בקידוש ובברכת המזון.[1]. אם טעה ואמר בתפילת עמידה 'חג הסוכות' במקום 'שמיני עצרת', אם לא סיים את הברכה יחזור ל"ותתן לנו" ויתקן את עצמו. ואם עקר את רגליו, י"א שבדיעבד יצא ידי חובה, הואיל ומבחינה מסוימת הוא נכלל בחג הסוכות (בית יהודה או"ח ד; ח"א כח, טו). והעיקר כדעת רוב הפוסקים שלא יצא ועליו לחזור להתפלל (ברכ"י תרסח, ב; מאמ"ר א; שנות חיים למהר"ש קלוגר קמח; שואל ומשיב מהדו"ד ו, כב; יבי"א ד, נא). ואם זכר שהוא

שמיני עצרת ורק שגה בלשונו, יש סוברים שאינו חוזר (בכורי יעקב תרסח, ב; בא"ח וזאת הברכה ב). ולגבי ברכת המזון, לא יחזור, שכן לדעת הרבה פוסקים השוכח 'יעלה ויבוא' בברכת המזון אינו חוזר, מפני שחוששים לדעת הסוברים שאין חובה לאכול פת בסעודות יו"ט, וכן מנהג ספרדים ומקצת אשכנזים. וכאן שיש עוד ספק, לכל המנהגים אין לחזור (עיין פניני הלכה מועדים ב, ו, 5; ופניני הלכה ברכות ד, ח). שנית, יש ביניהם הבדל בקרבנות הציבור, שבסוכות מקריבים בכל יום ארבעה עשר כבשים ושני אילים, ואילו בשמיני עצרת - שבעה כבשים ואיל אחד. וכן לגבי פרי החג, בכל שבעת ימי חג הסוכות מקריבים פרים רבים, בראשון שלושה עשר, בשני שנים עשר, וכך פוחת והולך עד שבשביעי מקריבים שבעה פרים. ואם שמיני עצרת היה המשך של סוכות, היו צריכים להקריב בו ששה פרים, ומכך שנצטווינו להקריב בו פר אחד בלבד, הרי שהוא חג בפני עצמו (במדבר כט, לב-לט).

וכיוון שמבחינות רבות הוא נחשב לרגל בפני עצמו, מברכים עליו 'שהחיינו' בקידוש של ליל שמיני עצרת. כלומר, ברכת 'שהחיינו' שמברכים בקידוש של הלילה הראשון של חג הסוכות אינה מועילה לשמיני עצרת (סוכה מז, ב; שו"ע תרסח, א).

ב - ענייננו של שמיני עצרת

אמרו חכמים: שבעים פרים שמקריבים בחג הסוכות כנגד שבעים אומות, ופר יחידי שמקריבים בשמיני עצרת כנגד אומה יחידה - עם ישראל. "משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: עשו לי סעודה גדולה. ליום אחרון אמר לאוהבו: עשה לי סעודה קטנה, כדי שאהנה ממך" (סוכה נה, ב). כיוצא בזה מבואר במדרש (במד"ר כא, כד): "משל למלך שעשה סעודה שבעה ימים וזימן כל בני אדם שבמדינה בשבעת ימי המשתה, כיוון שעברו שבעת ימי המשתה אמר לאוהבו: כבר יצאנו ידינו (ידי חובתנו) מכל בני המדינה, נגלגל אני ואתה במה שתמצא, ליטרא בשר או של דג או ירק. כך אמר הקב"ה לישראל: בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה לָכֶם, גלגלו במה שאתם מוצאים, בפר אחד ואיל אחד".

וכן אמרו בזוהר (ח"ג אמור קד, ב), שיום זה הוא של המלך לבדו, יום שמחה שלו בישראל. משל למלך שהזמין אורחים, וכל בני ההיכל (ישראל) השתדלו לארחם. לאחר מכן אמר המלך, עד כאן אני ואתם השתדלנו למען כל האורחים, והקרבתם בכל יום קרבנות עבור שבעים עמים. מכאן והלאה אני ואתם נשמח יום אחד, זהו שכתוב (במדבר כט, לה): בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה לָכֶם, לכם - שהקרבנות בשבילכם.

"וכיוון ששמעו ישראל כך, התחילו מקלסים להקב"ה ואומרים: זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ה' נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בוֹ (תהלים קיח, כד). אמר רבי אבין: אין אנו יודעין במה לשמוח, אם ביום אם בהקב"ה? בא שלמה ופירש (שיר השירים א, ד): נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בָּךְ - בך בתורתך, בך בישועתך..." (ילקוט שמעוני פנחס תשפב).

וזה עניינו המיוחד של 'שמיני עצרת', שאין בו שום מצווה מיוחדת זולת מצוות השמחה בה', בתורתו ובישועתו.

ג - משמעות העצרת

'עצרת' מלשון 'עֲצָרָה', שביום זה מתאספים לעצרת סיכום ופרידה ממסלול החגים השנתי. המסלול נפתח בחג הפסח שבו יצאנו ממצרים, ממשיך לחג השבועות יום מתן תורה, ממשיך לראש השנה ויום כיפור, ימי זיכרון, תשובה וכפרה, ומסתיים בחג הסוכות, חג האסיף, שבו אנו אוספים את כל הפירות הגשמיים והרוחניים של השנה ושמחים בהם, ומתוך כך מתפשטת שמחה וברכה לכל העולם. וביום שמיני עצרת, לקראת סיום הכל, אנחנו חוזרים ומתכנסים לעצרת פרידה. "משל למלך שזימן את בניו לסעודה לכך וכך ימים, כיוון שהגיע זמנם להיפטר, אמר: בָּנַי, בבקשה מכם עכבו עמי עוד יום, קשה עלי פרידתכם" (רש"י ויקרא כג, לו).

מבחינה זו ראוי לשמוח ביום 'שמיני עצרת' יותר מאשר בשאר החגים, מפני שביום זה, שבו נחתם סדר ההתעלות של החגים, אנו זוכים לשיא הקִרבה והדבקות בה'. והשמחה בו כבר אינה תלויה במצווה מסוימת כמצוות הסוכה או ארבעת המינים, אלא בעצם היותינו בניו ועמו של ה'. וכך אמר הגר"א שהמצווה היא לשמוח בו בלבד, שנאמר (דברים טז, טו): "וְהָיִיתָ אַךְ שָׂמֵחַ". וכן מספרים על הגר"א שהיה שמח מאוד בחג הסוכות, וביותר בשמיני עצרת, כי על פי הסוד הוא יותר יום שמחה מכל ימי החג (מעשה רב רל"ג).

ובעצרת פרידה חגיגית זו, שבה אנו מתייחדים עם ה' אלוקינו באופן מיוחד, נתן לנו ה' את האפשרות לאצור ולנצור בנשמתנו לעד את כל האור שזכינו לקלוט במשך השנה שעברה. ומתוך כך אנו יכולים להמשיך להתעלות בשנה הבאה. ובשונה משביעי של פסח שעליו נאמר (דברים טז, ח): "וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת לַה' אֱלוֹהֶיךָ", היינו שאת כל האור שאנו אוספים וקולטים בימי הפסח אנו מוסרים לה' אלוקינו, שהוא ישמור אותו עבורנו, כי עדיין איננו ראויים ויכולים לאצור אותו בקרבנו. בשמיני עצרת, לאחר סיום מסלול החגים, אנחנו זוכים למדרגה שבה אנחנו יכולים לזכות לאצור בקרבנו לנצח את

כל האור והטוב שקלטנו במשך השנה, שנאמר (במדבר כט, לה): "בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה לָכֶם" (עיין פניני הלכה מועדים יג, ו, בטעם לכך שגם חג השבועות נקרא עצרת). והיום השמיני הוא היום המתאים לכך, שכן העולם הזה, עולם הטבע, קשור למספר שבע, שהטבע כולו נברא בשבעה ימים, ולכל דבר שבו יש סוף וקץ. וכדי לאצור את כל הטוב והאור האלוקי שמתגלה בו, צריכים להתקדש ולהתעלות אל המדרגה שמעל הטבע והזמן, שקשורה למספר שמונה. ומכוח המדרגה שמעל הטבע, יש אפשרות לתקן את העולם. וכן נצטווינו לקיים את ברית המילה שמתקנת את הטבע ביום השמיני, שהברית היא נצחית, מעל הטבע והזמן. וכן התורה נתנה ביום השמיני, היינו לאחר ספירת שבעה שבועות. ועל כן ביום שמיני עצרת מתאים גם לקיים את שמחת התורה (מהר"ל תפארת ישראל ב').

ד - תפילת הגשם

על ידי הגשם שמביא מים לעולם, כל הצמחים, בעלי החיים ובני האדם מתקיימים, ועל כן ראוי להודות עליו לה', ולהתפלל לפניו שיוריד לנו גשמי ברכה. וזהו שתקנו חכמים בנוסח תפילת עמידה, שבמשך ימות החורף, נזכיר בברכה השנייה, את שבחו של מקום שהוא "משיב הרוח ומוריד הגשם", ובברכה התשיעית, נבקש ממנו יתברך שיוריד לנו טל ומטר לברכה.

ואמנם מצד עונת השנה, היה מקום להזכיר את הגשם ולבקש עליו כבר מתחילת חג הסוכות, מפני שאז מתחילה תקופת הגשמים. אלא שהגשם נחשב לסימן קללה בחג הסוכות, שכשהוא יורד אי אפשר לקיים את מצוות הישיבה בסוכה, לפיכך דחו את הזכרתו עד לאחר חג הסוכות.

וקבעו להתחיל להזכירו בתפילת המוסף של שמיני עצרת, מפני שאז כל הציבור נמצא בבית הכנסת, ויכולים להכריז בפני כולם להתחיל להזכיר את הגשם. אבל לתפילת ערבית לא כולם היו באים. ולפני תפילת שחרית אי אפשר להכריז, שאין להפסיק בין גאולה לתפילה (ב"י ושו"ע קיד, א-ב).

יחד עם תחילת הזכרת הגשמים אומרים את תפילת הגשם, שבה אנו מבקשים על גשמי השנה הבאה שירדו לברכה. ונוהגים לפתוח לקראתה את ארון הקודש, ולאומרה בכוונה ותחנונים. מנהג אשכנזים להשוות תפילה זו לתפילת הימים הנוראים, והחזן לובש 'קיטל' ואומר את התפילה במנגינה דומה למנגינת הימים הנוראים.

מנהג יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז, לומר את תפילת הגשם לפני תפילת מוסף. ומנהג רוב יוצאי אשכנז, לומר את תפילת הגשם בתוך חזרת הש"ץ של תפילת מוסף,

יחד עם הזכרת הגשם. ולמנהג זה, הגבאי צריך להכריז בקול לפני תפילת הלחש - "משיב הרוח ומוריד הגשם", ומכוח הכרזה זו, למרות שעדיין לא אמרו את תפילה הגשם, הקהל צריך להזכיר את הגשם בתפילת הלחש של מוסף.

לכאורה כבר בתפילת ערבית של מוצאי החג צריך להתחיל לבקש על הגשמים, אלא שדאגו חכמים לעולי הרגל שבאו מרחוק, ולכן דחו את בקשת הגשמים בחמישה עשר יום, לליל שביעי בחודש מרחשוון. כדי שאחרון עולי הרגל, שבא מנהר פרת, יספיק לחזור לביתו בלא שירד עליו גשם בדרכו (שו"ע קיז, א). ואף היום אנו ממשיכים במנהג היקר הזה שמזכיר את ימי בית המקדש.

השוכח להזכיר גשמים במוסף ובתפילות שלאחר מכן, כיוון שאמר 'מוריד הטל' אינו צריך לחזור. ואם לאחר שיגיע ליל שביעי במרחשוון ישכח לבקש גשמים, עליו להשלים את הבקשה בברכת 'שומע תפילה'. ואם שכח, יחזור לברכת השנים, ואם סיים את תפילתו, עליו לחזור ולהתפלל (עיין פניני הלכה תפילה יח, ד-ה).

נמשלה התורה למים, "מה מים - חיים לעולם, כך דברי תורה - חיים לעולם" (ספרי עקב מ"ח). שהמים נותנים חיים לגוף, והתורה נותנת חיים לנשמה. ולכן ראוי בתפילת הגשם לכוון גם על המים הרוחניים, שנזכה שהשנה הבאה עלינו לטובה תהיה ברוכה בתורה. גם בחוץ לארץ שמקיימים שני ימים טובים של גלויות, מתחילים להזכיר גשמים ב'שמיני עצרת', וביום השני שנקרא 'שמחת תורה' משלימים את התורה.

ה - סיום התורה

נוהגים כל ישראל לקרוא בכל שבת פרשה אחת בתורה, ולסיים את קריאת התורה בשמיני עצרת, ועל שם כך נקרא יום זה 'שמחת תורה'. כדי להשלים את כל התורה בשנה, קוראים במשך כארבע שבתות שתי פרשיות, ובשנים מעוברות שבהן מוסיפים חודש אחד, קוראים בכל שבת פרשה אחת.[2]. בזמן התלמוד היו שני מנהגים בסדר קריאת התורה: בארץ ישראל נהגו להשלים את התורה בשלוש שנים, ובבבל בשנה אחת. במשך הזמן התפשט המנהג לסיים בכל שנה את התורה, עד שבימי הראשונים כבר נהגו כל ישראל לסיים את התורה בכל שנה ביום שמיני עצרת (רמב"ם תפילה יג, א).

למרות שבשאר ימים טובים מעלים לתורה חמישה עולים, ביום זה מחלקים את הפרשה לשבעה קוראים. ולא זו בלבד, אלא שלכבוד השלמת התורה נוהגים להעלות את כל המתפללים לתורה. לשם כך חוזרים וקוראים בפרשה שוב ושוב את חמש העליות

הראשונות, עד שמעלים את כל הנוכחים שם זולת ארבעה אנשים שמיועדים לעלות אח"כ: שניים לשתי העליות האחרונות, אחד לקריאת 'בראשית', ואחד למפטיר.
לכתחילה בכל פעם שחוזרים לקרוא את הפרשה קוראים כסדר המקובל, כהן ראשון, לוי שני, ושלושת העולים הבאים ישראלים. ואם היה צורך לקרוא לעוד כהנים או לעוד לויים, מעלים אותם גם לעליית רביעי וחמישי. ואם אפשר, עדיף להעלותם לפי הסדר הקבוע, היינו שברביעי יעלה כהן ובחמישי לוי (מ"ב קלה, לז). אם היו שם כהנים מרובים ולויים מועטים, אפשר בכל פעם שחוזרים לקרוא את הפרשה להעלות כהן לראשון וישראל לעליית שני (משיב דבר ב, מח). ואם כל הכהנים והלויים עלו, מעלים ישראלים לכל חמשת העליות.
כאשר יש מתפללים מרובים בבית הכנסת, נוהגים להתפצל בעת קריאת התורה לכמה מניינים, כדי לקצר את הזמן שבו מעלים את כל המתפללים לתורה, ואח"כ חוזרים ומתלכדים לעליות האחרונות שבהם מסיימים את התורה.
ביום זה נוהגים להעלות לתורה גם את הקטנים שעוד לא הגיעו לגיל מצוות. המנהג הרווח להעלות בנפרד כל קטן שיודע לברך על התורה ולקרוא בלחש עם בעל הקורא. ואת הקטנים שלא הגיעו לכך מעלים יחד עם אחד מנכבדי הקהל לעליית 'כל הנערים', והוא אומר את הברכות לאט ובקול רם, והטף חוזרים אחריו מילה במילה. עלייה זו היא העלייה שלפני האחרונה, שמתחילה במילים 'מְעֻנָּה', ולכן קוראים לעולה אליה 'חתן מְעֻנָּה'.
בכך שכולם עולים לתורה, אנו מראים שלכל אחד ואחד מישראל יש חלק בתורה, בין זקן בין צעיר, בין חכם בין תם.

ו - חתני התורה

ארבע עליות חשובות במיוחד ישנן ב'שמחת תורה', והחשובה שבכולן היא העלייה שבה מסיימים את התורה, והעולה אליה נקרא 'חתן תורה'.
גם העלייה שלפניה חשובה, מפני שהעולה אליה מברך עם כל הילדים, וקוראים לו 'חתן מְעֻנָּה' על שם המילה הראשונה של קריאתו, וכן קוראים לעלייה זו עליית 'כל הנערים'.
מיד לאחר סיום התורה מביאים עוד ספר, ומעלים אליו עולה נוסף לקרוא בו את התורה מבראשית. וזכות גדולה למי שזוכה בעלייה זו, וקוראים לו 'חתן בראשית'. עלייה זו מבטאת את דבקותנו בתורה, שאף שסיימנו לקוראה, אפילו לשעה קלה איננו נפרדים ממנה אלא מיד חוזרים לקרוא בה מתחילתה (מ"ב תרסח, י).

לאחר עליית 'חתן בראשית', מביאים ספר שלישי ומעלים אליו את ה'מפטיר', וקוראים בו את קרבנות החג שבפרשת 'פנחס' (שו"ע תרסח, ב).

נוהגים לקרוא להפטרה את תחילת ספר יהושע, שכל תכלית התורה לקיימה בארץ, ולכן לאחר סיום התורה ראוי להתחיל לקרוא בספר יהושע, "שערכה של ארץ ישראל הוא" (עיין נדרים כב, ב). ועוד טעם, כדי לקרוא את הפסוקים החשובים על ערכה של התורה: "רַק חֲזַק וֶאֱמַץ מְאֹד לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוְּךָ מֹשֶׁה עַבְדִּי, אַל תָּסוּר מִמֶּנּוּ יָמִין וּשְׂמֹאול, לְמַעַן תַּשְׂכִּיל בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ. לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ, וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה" (יהושע א, ז-ח). ועוד, שראוי מיד לאחר סיום התורה להתחיל ללמוד בנביאים.

במקומות רבים נוהגים למכור את ארבע העליות החשובות הללו למרבים לתרום לבית הכנסת וללומדי התורה. ויש מקומות שנהגו לכבד בעליות הנכבדות הללו תלמידי חכמים או מנהיגי ציבור. וכאשר הדבר עלול לגרום למחלוקת, מפני שקשה לקבוע את מי ראוי לכבד יותר, עדיף 'למכור' את העליות למי שמוכן לתרום עבורן את הסכום הגדול ביותר. וטוב שקונה העלייה יהיה גם תלמיד חכם או אחד מגדולי הקהל (כנה"ג, בכורי יעקב תרסט, ג). ויש מקומות שבהם העשירים שקונים את העליות מכבדים תלמידי חכמים שיעלו לעליות שהם קנו, וזכותם גדולה שהם גם תורמים תרומה גדולה וגם מכבדים את התורה.

יש נוהגים שכל העולים שיכולים לתרום, מקבלים על עצמם בעת העלייה בשמחת תורה לתרום לתלמוד תורה והחזקת בית הכנסת (מ"ב תרסט, ז).

מי שעלה לתורה יחד עם שאר הציבור, ואח"כ רצו לכבדו לעלות לעליית הסיום של 'חתן תורה' או 'חתן 'מְעֻנָּה' או 'חתן בראשית' או 'מפטיר', רשאי לעלות שוב לתורה, ואין בזה חשש ברכה לבטלה. אבל מי שעלה ל'חתן תורה' לא יעלה מיד לאחר מכן ל'חתן בראשית', מפני שיש בזה פגיעה בכבוד הספר הראשון, שהוא נראה כמי שנאלץ לעלות שוב לתורה מפני שהספר הקודם היה פסול (א"ר, פמ"ג, בכורי יעקב תרסט, ד; מ"ב ב). מותר להעלות כהן או לוי ל'חתן תורה' ול'חתן בראשית' (מהרי"ל, בכור"י תרסט, ד).

מנהג אשכנזים לקרוא בליל שמחת תורה לאחר ההקפות שלושה עולים לתורה בפרשת 'וזאת הברכה', והעולים מברכים על קריאתם (מ"ב תרסט, טו).

ז - מנהגי ההקפות

נוהגים לערוך שבע הקפות בליל שמחת תורה ושבע הקפות ביום שמחת תורה. וכל מקום שבו עושים הקפות רומזים לאור המקיף, היינו להארה גבוהה שחופפת עלינו

ומרוממת אותנו ומעניקה לנו השראה, אבל מפני רום מעלתה אין ביכולתנו להשיג אותה באופן מוגדר בשכלנו (לעיל א, ז; ה, ט). שכל הלימודים שלמדנו וזכינו להבין במשך השנה הם בבחינת אור פנימי, שנקלט באופן מוגדר בתוך שכלנו, ומתוך כך בעת סיום התורה, אנחנו זוכים לקלוט משהו מן האור המקיף שעולה מכלל התורה. וההתחזקות בשמחת התורה מועילה לזה מאוד.

לקראת ההקפות נוהגים להוציא את כל ספרי התורה ובכללם גם את הספרים הפסולים. למנהג יוצאי אשכנז נוהגים לשאת את כל הספרים ולרקוד עימהם במשך כל ההקפות, ואם יש שם הרבה ספרי תורה יותר מכפי כוח הרוקדים, מוציאים רק את הספרים שיש מי שיישא אותם בריקודים. ולמנהג יוצאי ספרד, ברוב משך זמן ההקפות מניחים את ספרי התורה על הבימה, ואדם אחד אוחז באחד מספרי התורה, ושאר הציבור מקיף אותם ורוקד סביבם. ועל פי האר"י נהגו להקיף את הבימה עם ספר תורה אחד הקפה אחת לכל אחת משבע ההקפות (עיין בא"ח וזאת הברכה יז). וכל המנהגים טובים.

מצד מנהג ההקפות די בשבע הקפות בלבד, אבל מצד שמחת התורה וכבודה, שזה עיקר עניינו של יום 'שמחת תורה', יש להרבות בריקודים. ואין צורך ששאר הריקודים יהיה דווקא בצורה של הקפות. נוהגים לשורר פיוטים בעת ההקפות, כל עדה לפי מנהגה, אך אין אמירתם מעכבת.

את ההקפות של הלילה נוהגים לקיים לאחר סיום תפילת ערבית. ולגבי היום, יש נוהגים לקיים את ההקפות לאחר סיום תפילת מוסף, ויש נוהגים לקיימן לאחר סיום הקריאה בתורה (חיד"א לדוד אמת סו"ס כו). וזמן ההקפות הרווח ברוב הקהילות, לאחר תפילת שחרית ולפני הקריאה בתורה.

במקומות רבים נוהגים לערוך קידוש בתוך ההקפות, ומרבים בשתיית יין, עד שנעשים מבושמים, אבל מקפידים שלא להשתכר. וכן צריך לשים לב שעד שיתפללו מוסף ומנחה יפוג יינם ודעתם תהיה צלולה, שאסור לשתוי להתפלל תפילת עמידה (שו"ע צט, א; פ"ה תפילה ה, יא). וכן אסור לכהן שתוי לעלות לדוכן (שו"ע קכח, לח).

לכתחילה צריכים כל הנמצאים בבית הכנסת לעמוד בכל עת שמקיפים ורוקדים עם ספרי התורה, ומי שקשה לו לעמוד, רשאי לשבת, ורק בעת שמתחילים כל הקפה והקפה - יעמוד.[3] בכל בית כנסת ישנם אנשים שיושבים בעת ההקפות, ולכאורה על פי ההלכה צריכים לעמוד במשך כל ההקפות, שכן למדנו בקידושין לג, ב: אם לפני תלמיד חכם צריך לעמוד, שנאמר (ויקרא יט, לב): "וְהָדַרְתָּ פְּנֵי זָקֵן", קל וחומר שצריך לעמוד לפני ספר תורה. וכ"כ בערוה"ש יו"ד רפב, ב, אלא שכתב שלא נהגו בזה, ונטה

להקל בעת שעומדים עם הס"ת בין ההקפות, שאז הספר נחשב כמונח במקומו ואין צריך לעמוד, כשם שאין צריך לעמוד כשהספר מונח על הבימה. ורשז"א לימד זכות על היושבים גם בעת ההקפות, מפני שאז מקום ס"ת שיקיפו עימו, וממילא אין חובה לעמוד (הליכות שלמה מועדים יב, ט). ויש שלימדו זכות מדין תלמיד חכם, שלדעת התוס' והרמ"א יו"ד רמב, טז, די לקום לפניו שחרית וערבית, ולא בכל עת שהוא עובר (בצל החכמה ה, קלט). ואם הרוקדים צפופים ואין ביניהם ג' טפחים, הרי שהם מחיצה בין הס"ת לבין היושב (פרי אליהו ג, כד).

יש נוהגים על פי מנהג המקובלים מתקופת האר"י, לקיים הקפות במוצאי 'שמיני עצרת', וקוראים להן 'הקפות שניות'. ואף הן לכבוד התורה, ולכן יש בהן מצווה. והורה מרן הרב קוק זצ"ל לנגן בהן בכלי שיר, כדי שיהיה ניכר שכבר מוצאי יום טוב, ולא יֵראו כמוסיפים יום טוב שני של גלויות בארץ ישראל (אורח משפט קמב).

ח - גודל השמחה

נוהגים לשמוח שמחה יתירה ביום שמחת תורה, שאין שמחה גדולה יותר משמחת התורה. וכן מצינו ששלמה המלך, כאשר זכה לחכמה, העלה עולות ושלמים ועשה משתה גדול לכל עבדיו. מכאן "שעושים סעודה לגמרה של תורה" (שהש"ר א, ט).

וכן השתבח אביי, אחד מגדולי האמוראים, שבכל עת שהיה אחד התלמידים מסיים מסכת, היה עושה סעודה ויום טוב לחכמים (שבת קיח, ב). וכן נוהגים בשמחת תורה לערוך סעודה, ובמקומות רבים נוהגים ש'חתן התורה' ו'חתן בראשית' מזמינים את כל הקהל לקידוש או מוסיפים יין לסעודה.

וכל כך חשובה שמחה זו, עד שלמרות שגזרו חכמים שלא לרקוד ולא למחוא כפיים בשבתות וימים טובים, שמא יבואו מתוך כך לתקן כלי שיר (ביצה לו, ב; שו"ע שלט, ג), הורו הגאונים שלכבוד שמחת התורה, מותר לרקוד ולמחוא כפיים. בדורות האחרונים, אחר שגדולי החסידות הדגישו את ערך מצוות השמחה ורוב נחיצותה, נהגו רבים להקל בזה גם בשבתות רגילות (עיין פניני הלכה שבת כב, יח). [4]. דין אבל: למנהג ספרדים, אבלים לאחר שבעה, רשאים להשתתף בכל סדר שמחת התורה, ובכלל זה הקפות ריקודים וסעודה שעורכים בבית הכנסת (שלמי מועד, הרב אליהו הל' חגים נה, ל, חזו"ע עמ' תסז). ולמנהג אשכנזים, רשאים להשתתף בסעודה ושבע הקפות אבל לא בריקודים, ואבלים על הורים אינם משתתפים בריקודים במשך כל י"ב חודש (מ"ב תרסט, ח; גשר החיים כג, ג-ז; פני ברוך כט, י). אמנם כאשר הדבר ניכר שהאבל אינו משתתף בריקודים, כגון רב שרגילים תמיד לרקוד עימו, או מי שרגיל להדר בכל שנה

במצוות שמחת הריקודים, רשאי לרקוד, שאם לא כן יראה כמתאבל במועד (במנח"י ו, סב, הקל מטעם זה לרב). ונראה שבמניינים שלנו, שמתפללים בני כל העדות יחד, אשכנזי שרוצה לסמוך על מנהג ספרדים רשאי. עוד שמעתי מאבי מורי, שיש מקום להקל כאשר ניתן לשער שרצון ההורים שבנם לא יתבטל משמחת התורה, מפני שכל מנהגי האבלות לכבודם.

נהגו ישראל, שגם הנשים והטף באים לבית הכנסת לכבוד שמחת התורה. ואמרו שיש בשמחת התורה דמיון מסוים למצוות הַקְהֵל, שהיתה מתקיימת במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות. וכמו שכל ישראל היו נקהלים לשמוע את המלך קורא בתורה, כך כל ישראל נקהלים לכבוד שמחת התורה.

רבים מגדולי ישראל נהגו לרקוד בשמחת תורה עד כלות הנפש. וסיפרו על הגר"א (מעשה רב רל"ג): "שהיה שמח מאוד בחג הסוכות וביותר בשמיני עצרת, כי הוא יותר יום שמחה מכל ימי החג על פי הסוד... והיה הולך לפני הספר-תורה שמח מאוד ברוב עוז וחדווה, וחכמת אדם תאיר פניו כלפיד אש בוערת, ומספק כף אל כף, ומפזז ומכרכר בכל עוז לפני הספר-תורה. ואחר סיום המשוררים החרוז - אמר הוא אחריהם..." (עיין עוד בהרחבות).

ויש שנוהגים להקל מכבודם בעת הריקודים, וכפי שנהג דוד המלך בעת שהעלה את ארון ה' לירושלים, שלבש את בגדו היפה ביותר שהיו בו חוליות זהב, ורקד וכרכר בכל עוז לפני הארון, והיה מקפץ כשרגליו למעלה, עד שנגלו מעט, והיו הזהבים שבבגדו מפזזים ומרשרשים (במד"ר ד, כ). כשראתה זאת אשתו, מיכל בת שאול המלך, בזה לו בליבה, וכשחזר לביתו יצאה לקראתו בנזיפה, על שהשפיל לדעתה את כבוד המלכות והתנהג כאחד הריקים לפני עבדיו ואמהותיו. ודוד השיב לה: לא לכבודי רקדתי, אלא "לִפְנֵי ה' אֲשֶׁר בָּחַר בִּי מֵאָבִיךְ וּמִכָּל בֵּיתוֹ לְצַוֹּת אֹתִי נָגִיד עַל עַם ה' עַל יִשְׂרָאֵל וְשִׂחַקְתִּי לִפְנֵי ה'. וּנְקַלֹּתִי עוֹד מִזֹּאת, וְהָיִיתִי שָׁפָל בְּעֵינָי, וְעִם הָאֲמָהוֹת אֲשֶׁר אָמַרְתְּ - עִמָּם אִכָּבֵדָה!" (שמואל ב' ו, כא-כב).

אמרו שכל מי שרוקד ושמח בכל כוחו לכבוד התורה, מובטח לו שלא תיפסק התורה מזרעו (ר"י אלגאזי שלמי חגיגה רצד, ב). ויש מי שאמר, שכל התפילות והתחינות שלא עלו במשך כל השנה והימים הנוראים, מפני הפגמים שבהן, עולות לרצון על ידי הריקודים של שמחת תורה (מהרש"ש מבעלז). ואמרו על האר"י הקדוש, שזכה למדרגות העליונות שהשיג בגילוי סודות התורה בזכות שהיה שמח בכל עוז בשמחה של מצווה (מ"ב תרסט, יא).

ח - הַקְהֵל

א - מצוות הַקְהֵל

מצוות עשה להקהיל את כל ישראל, אנשים נשים וטף, בכל מוצאי שמיטה בחג הסוכות, בעת שיעלו לרגל, ולקרוא באוזניהם מן התורה פרשיות שמזרזות לאמונה, יראה, לימוד תורה וקיום מצוותיה. שנאמר (דברים לא, י-יג): "וַיְצַו מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר: מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים בְּמֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסֻּכּוֹת. בְּבוֹא כָל יִשְׂרָאֵל לֵרָאוֹת אֶת פְּנֵי ה' אֱלוֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר, תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם. הַקְהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטַּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ, לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ, וְיָרְאוּ אֶת ה' אֱלוֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת. וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלָמְדוּ לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלוֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ".

מגמתו של מעמד הַקְהֵל, שהתקיים אחת לשבע שנים, לרומם את כבוד התורה ומצוותיה. שלא היה מעמד מכובד ומרשים ממנו, וכל ישראל השתתפו בו, גדולים וקטנים, נשים וגברים, והנכבד שבכולם, המלך, היה קורא בתורה לפני העם. ומתוך כך היו מתעוררים כולם לשאול: מה עניינו של הכינוס הגדול הזה? והתשובה היתה עולה מאליה: "לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודנו ותפארתנו, ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה, ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם החשק בה ילמדו לדעת את ה', ויזכו לטובה וישמח ה' במעשיו" (ספר החינוך תריב).

ולכל אחד מהמשתתפים במעמד היתה תועלת גדולה. המסוגלים ללמוד ולהעמיק בדברי התורה, היו מתעוררים מתוך כך להרבות בלימוד. המסוגלים לשמוע ולהבין, היו מתעוררים להטות אוזנם לשמוע את דברי התורה ולקיימם. הקטנים שהגיעו לגיל חינוך, היו מטים אוזנם לשמוע את התורה, ומתוך גודל קדושת המעמד קיבלו חשק וחיזוק עצום ללמוד את התורה ולקיים את מצוותיה. ואף הטף שהתקרבו לגיל חינוך, ספגו בנשמתם את גודל מעלתה של התורה, שאין חשובה ממנה, שכולם יחד מתאספים לשומעה. ואף הוריהם התעוררו מתוך כך להכרת השליחות הגדולה המוטלת עליהם: לחנך את ילדיהם לתורה ולמצוות (רמב"ן דברים לא, יב-יג; מהר"ל גור אריה שם. עיין בהרחבות).

גם חכמים גדולים שידעו את כל התורה כולה, וגרים שעוד לא הבינו עברית, היו חייבים במצווה, שמעמד הַקְהֵל הוא מעין בבואה של מעמד הר סיני, וכל ישראל יחד צריכים

לכוון לבבם ולדמות בנפשם כאילו עתה הם מקבלים את התורה מפי הגבורה (עיין רמב"ם חגיגה ג, ו).

תקנו חכמים שהמלך הוא שיקרא בתורה, כדי לכבד ביותר את מעמד הַקְהֵל. אולם גם כאשר אין מלך או שקולו חלש או שהוא קטן, אין המצווה מתבטלת, ויקרא הגדול שבישראל, כגון נשיא, כהן גדול או גדול הדור (עיין תפארת ישראל סוטה ז, ח; מנחת חינוך תריב; העמק דבר דברים לא, יא; האדר"ת 'זכר למקדש' פרק א).

ב - הקריאה

הקריאה במעמד הַקְהֵל חייבת להיות בלשון הקודש, שנאמר (דברים לא, יא): "תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת", כפי שהיא כתובה. וגם אלו שאינם מבינים בלשון הקודש חייבים לשומעה, כפי שנתנה בסיני (סוטה לב, א; רמב"ם חגיגה ג, ה-ו).

היו קוראים מתחילת חומש דברים עד סוף פרשת 'שמע' (דברים א, א - ו, ט). בקריאה זו לומדים באריכות על ההכנות לקראת הכניסה לארץ ישראל וחטא המרגלים ועונשו, כיבוש עבר הירדן ותחנוניו של משה רבנו להיכנס לארץ. לאחר מכן לומדים בהרחבה על מעמד הר סיני ואיסור עבודה זרה, ואזהרה לדורות, שישמרו ישראל את התורה והמצוות, ויחנכו לכך את בניהם, ועל ידי כך יאריכו ימים על הארץ הטובה. ובסיומה קוראים את פרשת 'שמע' שבה יסוד מצוות האמונה והמצווה לאהוב את ה'.

לאחר מכן קוראים פרשת 'והיה אם שמוע' (דברים יא, יג-כא), שעניינה שמירת המצוות ושכר ועונש.

אחר כך קוראים שתי פרשיות מעניין הפרשת מעשרות: 'עשר תעשר' (דברים יד, כב-כז), ו'כי תכלה לעשר' (שם כו, יב-טו). וחוזרים לקרוא את פרשת המלך ומצוותיו (שם יז, יד-כ), ומסיימים בקריאת הברכות והקללות (דברים פרק כח), על שכרם של ישראל אם ישמרו את התורה והמצוות ועונשם אם לא ישמרו (סוטה מא, א).

ולדעת הרמב"ם, מפרשת המעשרות קוראים ברציפות את כל הפרשיות עד סוף הברכות והקללות (דברים יד, כב - כח, סט). קריאה ארוכה זו כוללת בתוכה מצוות רבות מאוד, מאה ושלושים ושמונה מצוות שמופיעות לראשונה בפרשיות אלו (מצוות תע"ג-תרי"א בספר החינוך), ועוד מצוות רבות שכבר נזכרו בחומשים הקודמים. המצוות הכלולות בפרשיות אלו עוסקות בדיני תרומות ומעשרות, צדקה לעניים, ועוד מצוות רבות שבין אדם לחבירו כדוגמת מצוות השבת אבדה, איסור ריבית, העמדת שופטים ודיני המשפט. ועוד מצוות רבות בענייני המלכות והמלחמה, הנבואה והכהונה, מצוות הנישואין וגדריה. ועוד מצוות רבות שקשורות באיסור עבודה זרה וכישוף.[1]. רמב"ם

חגיגה ג, ג, ויסודו בירושלמי סוטה פ"ז ה"ח, וכך הוא גורס במשנה. ומה שכתבתי בתחילה הוא כפי גרסת המשנה שלפנינו בבבלי סוטה מא, א, ולפיה קוראים את הפרשה השנייה שעוסקת במעשרות לפני פרשת המלך, למרות שבתורה היא כתובה לאחריה, כדי להצמיד את שתי פרשיות המעשרות זו לזו. ולרש"י היתה גרסה אחרת במשנה, לפיה, לאחר הפרשייה השנייה של מעשרות קוראים את הברכות והקללות, ורק בסוף הקריאה קוראים את פרשת המלך.

ג - זמן המצווה והחייבים בה

זמנה של מצוות הַקְהֵל בחג הסוכות של מוצאי שנת השמיטה, שנאמר (דברים לא, י-יא): "מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים בְּמֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסֻּכּוֹת. בְּבוֹא כָל יִשְׂרָאֵל לֵרָאוֹת אֶת פְּנֵי ה' אֱלוֹהֶיךָ". וכיוון שנאמר "בְּבוֹא כָל יִשְׂרָאֵל", הרי שהכוונה בתחילת חג הסוכות שאז הוא הזמן שבאים כל ישראל (סוטה מא, א). אלא שביום הראשון עצמו לא רצו לקיים את המעמד, מפני שהוא יום טוב ואי אפשר להקים בו את הבימה שעליה עמד המלך. ולהקים את הבימה לפני החג לא רצו, כדי שלא ליצור צפיפות בעזרה, בעת שכל ישראל באים להקריב את קרבנותיהם. לפיכך דחו את המעמד למוצאי יום טוב ראשון (רש"י). וכן אפשר ללמוד ממה שנאמר 'במועד', היינו בתוך המועד ולא ממש בתחילתו (תוס'). יש אומרים שקיימו את מעמד הַקְהֵל בלילה של מוצאי יום טוב הראשון (תפארת ישראל), ויש אומרים שקיימו אותו למחרת ביום הראשון של חול המועד סוכות (האדר"ת).

מעמד הַקְהֵל חתם בחותם קודש את מחזור השמיטה הקודם, שלאור ההתכנסות של כל ישראל לשמוע את התורה בסיום מחזור השמיטה, עלה והתברר, שכל מה שהיה מקושר לתורה הוא בעל ערך נצחי, ומה שלא - נשכח ונאבד. ומתוך כך קיבל עם ישראל הארה וחיזוק להמשיך ללכת בדרך התורה במשך מחזור השמיטה העומד לבוא לטובה. כיוון שמצוות הַקְהֵל התקיימה ברגל, למדו חכמים בגזירה שווה, שכל הגברים שפטורים ממצוות ה'ראייה', היינו מהמצווה לעלות בשלושת הרגלים לירושלים ולהקריב 'עולת ראייה' ו'שלמי חגיגה' (פ"ה מועדים א, טו), פטורים גם ממצוות הַקְהֵל. לפיכך, החרש, האילם, העיוור, החיגר, הטמא, וכן הזקן והחולה שאינם יכולים לעלות ברגלם להר הבית, וכן העבדים - פטורים ממצוות הַקְהֵל. אבל נשים, למרות שאינן חייבות במצוות העלייה לרגל, חייבות במצוות הַקְהֵל.

לגבי קטנים, למרות שיש בהם מום שמחמתו יהיו פטורים מהחובה לעלות לרגל בעת שיהיו גדולים, מכל מקום כשהם קטנים, מצווה על הוריהם להביאם למעמד הַקְהֵל כפי

שהם מצווים להביא את שאר ילדיהם (מנחת חינוך תריב, ד. ערל חייב בהַקְהֵל, רמב"ם חגיגה, ג, ב).
גם מי שלא היה יכול לשמוע את קריאת המלך בגלל שמיעתו החלשה, או מפני שנאלץ לעמוד רחוק מחמת הצפיפות - צריך היה לכוון לבו לקריאה, "שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת, ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך שליח הוא להשמיע דברי הא-ל" (רמב"ם חגיגה ג, ו, עפ"י לחם משנה שם).

ד - סדרי המצווה

לקראת הכינוס, היו הכהנים סובבים בכל ירושלים ותוקעים בחצוצרות, כדי להקהיל את העם להר הבית. והיו מביאים בימה גדולה של עץ ומעמידים אותה באמצע עזרת נשים, והמלך היה עולה ויושב עליה, כדי שישמעו את קולו וכדי שיראו אותו בקריאתו (רמב"ם חגיגה ג, ד). ואם רצה לכבד את התורה ולקוראה בעמידה, הרי זה משובח (עיין תוס' סוטה מא, א, 'מצוה').[2]. בגמרא סוטה מא, א, מבואר שהמעמד התקיים בעזרת נשים, ובתוספתא סוטה ז, ח, מובאים גם דברי ר' אליעזר בן יעקב, שהמעמד התקיים בהר הבית. וברמב"ם חגיגה ג, ד, כתב שהקהל היה בעזרת נשים. ולכאורה קשה, שהרי עזרת נשים היתה קטנה, ולא יתכן שכל העם נכנס בה. והרב ישראל אריאל כתב במחזורו, שלכל היותר יכלו להיכנס בעזרת נשים עשרת אלפים אנשים. ומזה הסיק שבדרך כלל לא התאסף קהל גדול מאוד, והיה אפשר לקיים את המצווה בעזרת נשים. אבל כאשר היו הנאספים מרובים בהרבה, היו מקיימים את המעמד בהר הבית, וכדעת ר' אליעזר בן יעקב. ע"כ.
ולכאורה יש לשאול, איך יכלו כל הנאספים הרבים לשמוע את המלך בלא רמקול? ואולי בעזרת נשים, שהיתה סגורה, אם קולו היה חזק, יכלו עשרת אלפים אנשים לשומעו. אבל אם היו הנאספים מרובים יותר, בוודאי לא יכלו לשמוע את קולו במשך פסוקים רבים כל כך. ונראה שלא היתה הקפדה שכולם ישמעו, שכן על פי המצווה גם כבד שמיעה חייב לבוא למעמד הואיל ואינו חרש, ולמרות שלא יוכל לשמוע, עליו לעמוד שם ולדמות כאילו נצטווה עתה מפי הגבורה. וכן משמע מלחם משנה חגיגה ג, ו. לפי זה אפשר לומר שהלכה כחכמים שהמעמד היה מתקיים תמיד בעזרת נשים וכפי שכתב הרמב"ם, ואכן רק עשרת אלפים אנשים נכנסו לעזרת נשים, ושאר כל העם עמד מסביב בהר הבית, ולמרות שלא שמע את המלך, קיים את המצווה במילואה. (לתוס' חגיגה ג, א, 'אף', המצווה היא שכל אחד ואחד ישמע ממש, וצ"ע היאך יכלו המוני בית ישראל לקיים את המצווה. ומ"מ לעתיד יוכלו לצאת על ידי רמקול, ועיין פ"ה ברכות יב, ט, 8).

לכבוד התורה והמלך, היו מהדרים להעביר את הספר ולהעלותו מאדם לאדם עד שיגיע למלך. וכך עשו: חזן בית הכנסת שעל הר הבית היה נוטל את ספר התורה ונותנו לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנו לסגן הכהן הגדול, וסגן הכהן הגדול היה נותנו לכהן הגדול, והכהן הגדול נותנו למלך, והמלך היה מקבלו כשהוא עומד (סוטה מא, א; רמב"ם חגיגה ג, ד).

לפני הקריאה בתורה ואחריה, בירך המלך כדרך שכל הקוראים בתורה מברכים. ולאחר מכן הוסיף עוד שבע ברכות, ואלו הן: א) רצה ה' אלוהינו בעמך ישראל וכו'. ב) מודים אנחנו לך וכו'. ג) אתה בחרתנו מכל העמים וכו', עד מקדש ישראל והזמנים כדרך שמברכים בתפלה. הרי שלש ברכות כמטבע שתקנו חכמים בשאר התפילות. ד) מתפלל על המקדש שיעמוד, וחותם ברוך אתה ה' השוכן בציון. ה) מתפלל על ישראל שתעמוד מלכותם, וחותם הבוחר בישראל. ו) מתפלל על הכהנים שירצה הא-ל עבודתם, וחותם ברוך אתה ה' מקדש הכהנים. ז) מתחנן ומתפלל בה כפי מה שהוא יכול, וחותם הושע ה' את עמך ישראל שעמך צריכין להיוושע, ברוך אתה ה' שומע תפלה (סוטה מא, א; רמב"ם חגיגה ג, ד).

ה - זכר להַקהֵל

בדורות האחרונים עוררו גדולי הרבנים את הציבור היהודי שהתקבץ בארץ ישראל לעשות זכר למצווה היקרה הזו, כדי לכבד את התורה וכדי לעשות זכר למקדש. וכבר למדנו שתקנו חכמים כמה תקנות זכר למה שהיו נוהגים במקדש, ולמדו זאת ממה שנאמר (ירמיהו ל, יז): "כִּי אַעֲלֶה אֲרֻכָה לָךְ וּמִמַּכּוֹתַיִךְ אֶרְפָּאֵךְ נְאֻם ה', כִּי נִדָּחָה קָרְאוּ לָךְ, צִיּוֹן הִיא דֹּרֵשׁ אֵין לָהּ", ממה שנאמר דֹּרֵשׁ אֵין לָהּ, משמע שצריך לדורשה ולהזכירה, ועל ידי כך תתרפא מכתה (ר"ה ל, א).

אמנם מוסכם שכיום אין מצווה לקיים את מעמד הַקהֵל, מפני שהמצווה קשורה במצוות העלייה לרגל, שנאמר (דברים לא, י-יא): "בְּחַג הַסֻּכּוֹת, בְּבוֹא כָל יִשְׂרָאֵל לֵרָאוֹת אֶת פְּנֵי ה' אֱלוֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר", וכל זמן שבית המקדש חרב ואין מצווה להקריב 'עולת ראייה ו'שלמי חגיגה', אין גם מצווה לעלות לרגל (פ"ה מועדים א, טז). ודבר זה למדו חכמים בגזירה שווה, שבשתי המצוות הללו נקטה התורה לשון 'ראיה' (גמרא חגיגה ג, א). וכפי שכתב הרמב"ם (חגיגה ג, ב): "כל הפטור מן הראייה פטור ממצוות הַקהֵל, חוץ מן הנשים והטף..."

ואע"פ כן ראו גדולי הרבנים עניין גדול בעשיית זכר למצווה הזו שמתקיימת על ידי כלל ישראל, ובמיוחד בדורות הללו, שעם ישראל הולך ומתקבץ בארצו. הראשון לעורר לכך

היה הרב האדר"ת, שחיבר לשם כך קונטרס 'זכר למקדש', ובסוף ימיו עלה לכהן כרבה של ירושלים. בעמדה זו נקט גם חתנו, מרן הרב קוק, אף שלא הספיק לעורר לכך בפועל. עוד רבנים עודדו מנהג זה, וביניהם הרב טיקוצ'ינסקי (עיר הקודש והמקדש ח"ד פרק טו), והרבנים הראשיים לישראל: הרב הרצוג והרב עוזיאל. גם הרב חרל"פ והרב צבי יהודה הכהן קוק תמכו בעמדה זו. במיוחד פעלו למען קיום המעמד הרב שלמה דוד כהנא, שבמשך עשרות שנים כיהן כאב"ד בווארשה, ובסוף ימיו שימש כרבה של העיר העתיקה, ובנו הרב שמואל זנוויל, שבעת שכיהן כמנכ"ל משרד הדתות, ארגן בפועל את מעמדי 'זכר להקהל'.

בשנת תש"ו, לאחר השואה ולפני קום המדינה, יצאה יוזמתם של הרבנים אל הפועל והתקיים לראשונה מעמד 'זכר לַהַקְהֵל', בהשתתפות הרבנים הראשיים וגדולי הרבנים. את מלאכת הארגון ביצע 'המרכז לתרבות של הפועל המזרחי'. מאז בכל סיום שמיטה התקיים מעמד 'זכר להקהל', זולת שנת תשל"ד, מפני שבאותם ימים מלחמת יום הכיפורים היתה בעיצומה, והגברים גויסו לקרבות, לחרף נפשם על הגנת העם והארץ. בשנת תשמ"ח התקיים מעמד מכובד במיוחד, בראשו עמדו הרב שפירא והרב אליהו שכיהנו כרבנים ראשיים. רבבות התקבצו לרחבת הכותל, שהתמלאה עד אפס מקום עם כל המבואות והמרפסות הצופות אליה. המעמד שודר בשידור חי בטלוויזיה, נשיא המדינה חיים הרצוג, השתתף יחד עם הרבנים הראשיים בקריאה. רבים מצמרת המדינה השתתפו בטקס, וביניהם ראש הממשלה, שרים רבים ונשיא בית המשפט העליון. ומאז ועד היום, בכל מוצאי שמיטה, ביום הראשון של חול המועד סוכות, מתקיים בכותל המערבי מעמד 'זכר לַהַקְהֵל', בהמון רב וכבוד גדול לה' ולתורתו.[3]. עיין ב'ספר הקהל', במאמר של הרב יהודה זולדן - לתולדות 'זכר להקהל' עמ' 653-678. בין הרבנים החרדים היו שהתנגדו לקיום המעמד, וטעם התנגדותם דומה לטעם התנגדותם לעיסוק במצוות ישוב הארץ והקמת המדינה - חשש מפני פריצת גדרות המסורת, על פי הפתגם שהפכוהו ליסוד: "חדש אסור מהתורה". וכיוון שאין לדבריהם בסיס איתן בהלכה, לא חששו לדבריהם גדולי הרבנים. ועיין שם במאמרו של הרב יהודה עמיחי 'תקנות זכר למקדש' עמ' 606-617, שבכל מקום שאפשר לעשות זכר למקדש - יש לעשות, ובלבד שלא יבוא מכך קלקול. וכאשר גם בלא הזכר למקדש נותרה מצווה לאחר שבית המקדש נחרב, כמו בנטילת לולב, שמצווה ליטלו ביום הראשון בכל מקום, תקנו חכמים כזכר למקדש ליטלו בכל מקום בברכה גם בשאר הימים. אבל כאשר לא נותרה מצווה לאחר שבית המקדש נחרב, עושים זכר למקדש בלא ברכה. עוד עיין שם עמ' 620 בדברי הרב

הרצוג שרצה למצוא דרך כיצד לברך על הקריאה את ברכת התורה. וביבי"א י, יו"ד כב, חיזק את המנהג אבל כתב שלא לברך. וכך היתה דעת שאר הרבנים הראשיים.